KISA DÜNYA TARİHLERİ

AVRUPA TARİHİ

SELİM HİLMİ ÖZKAN

TARİH ARAŞTIRMALARI

ÖTÜKEN

YAYIN NU: 1766
EDEBÎ ESERLER: 984

T.C. KÜLTÜR ve TURİZM BAKANLIĞI
SERTİFİKA NUMARASI: 49269

ISBN: 978-625-408-206-1

www.otuken.com.tr | otuken@otuken.com.tr

ÖTÜKEN NEŞRİYAT A.Ş.®
İstiklâl Cad. Ankara Han 65/3 • 34433 Beyoğlu-İstanbul
Tel: (0212) 251 03 50 • (0212) 293 88 71 - Faks: (0212) 251 00 12

Editör: Ayşegül Büşra Paksoy

Kapak Tasarımı: Mahmut Doğan

Dizgi-Tertip: Damla Acar

Kapak Baskısı: Pelikan Basım

Baskı: ANA BASIN YAYIN GIDA İNŞ. SAN. VE. TİC.A.Ş
Mahmutbey Mah. Devekaldırımı Cad. 2622 Sk.
Güven İş Merkezi No:6/13, Bağcılar / İstanbul
Sertifika Numarası: 20699 Tel: (0212) 446 05 99

İstanbul- 2021

Selim **Hilmi Özkan:** Lisans, yüksek lisans ve doktora eğitimini Süleyman Demirel Üniversitesinde tamamladı. 1998-2008 yılları arasında Milli Eğitim Bakanlığına bağlı çeşitli okullarda tarih öğretmeni olarak görev yaptı. 2013 yılında doçent, 2018 yılında profesör kadrosuna atandı.

Giresun Üniversitesinde başladığı akademik hayatına halen Yıldız Teknik Üniversitesi Eğitim Fakültesi Sosyal Bilgiler Eğitimi Bölümünde devam etmektedir. Aynı zamanda burada Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Uygulama ve Araştırma Merkezi Müdürlüğü görevini de yürütmektedir. Özkan, 2012 yılında ABD'de The University of Wisconsin'de, 2014-2015 eğitim öğretim yıllarında da Texas Tech Üniversitesinde misafir araştırmacı olarak alanı ile ilgili çalışmalarda da bulundu. Çalışmaları daha çok Karlofça Antlaşması sonrası Osmanlı diplomasi tarihi ve dış politikası üzerine yoğunlaşmıştır.

Selim Hilmi Özkan evli olup Ramazan Fatih ve Kerim Alp isimli iki erkek ve Gülnihal isimli bir kız çocuk sahibidir.

İÇİNDEKİLER

ÖN SÖZ 9
GİRİŞ 13
COĞRAFİ MEKÂN 23
TARİHİ ARKA PLAN VE İLK ÇAĞ DÖNEMİ'NDE AVRUPA 27
Antik Yunan 28
Roma 32
Makedonlar, Büyük İskender ve Helenistik Çağ 48
Kavimler Göçü, Batı Roma'nın Yıkılışı ve Avrupa'nın Yeniden Şekillenmesi 49
Hunlar ve Hunların Avrupa Tarihindeki Yeri 53
ORTA ÇAĞ AVRUPASI (476-1453) 58
Merovenj Dönemi (481-751) 79
Karolenj Dönemi (751-987) 81
Arap-İslam Fetihleri ve Endülüs Emevi Devleti (711-1492) 83
İstilalar Dönemi: Slav, Macar ve Viking İstilası 89
Haçlı Seferleri Dönemi (1096 – 1272) 93
Yüzyıl Savaşları (1337-1453) 109
COĞRAFİ KEŞİFLER 112
Keşiflerden Sömürge Yarışına 116
Sömürgecilikten Emperyalizme 125
RÖNESANS AVRUPASI 132
REFORM VE REFORM SONRASI AVRUPA 137
HANEDAN SAVAŞLARI VE AVRUPA'DA KARGAŞA DÖNEMİ 145
Güller Savaşı Dönemi (1455-1485) 147
Otuz Yıl Savaşları (1618-1648) 149
Yedi Yıl Savaşları (1756-1763) 154

AYDINLANMA VE AYDINLANMA SONRASI AVRUPA.. 156
Medeniyet Kavramı ve Avrupa (Kültür ve Medeniyet İlişkisi) 160
Sanayi İnkılabı ve Avrupa'nın Uyanışı 164
Fransız İhtilali ve Egemenlik Anlayışında Değişim 169
Mısır'ın Fransa Tarafından İşgali ve Mısır Üzerinde
Avrupa Rekabeti 178
1815-1914 Arası Avrupa 186
Doğu Avrupa'da Değişen Dengeler ve Yeni Sorunlar 191
İKİ SAVAŞ ARASI AVRUPA (1914-1945) 202
Savaş Öncesi Durum..... 202
Birinci Dünya Savaşı ve Avrupa 207
İkinci Dünya Savaşı ve Avrupa..... 210
SOĞUK SAVAŞ DÖNEMİ AVRUPA:
BİRLİĞE DOĞRU (1947-1989).....217
SOĞUK SAVAŞ SONRASI AVRUPA: BİRLİK
(1989 – 2021).....221

DEĞERLENDİRME 223
KAYNAKÇA.....227
İNDEKS.....237
EKLER.....243

ÖN SÖZ

Günümüzde elli ülkenin yer aldığı Avrupa kıtasının bütüncül bir tarihini yazmak oldukça zordur. Bununla birlikte bu şekilde gerek ülkemizde gerekse kıta Avrupa'sında ve gerekse Avrupa dışında birçok çalışma kaleme alınmıştır. Avrupa kıtasında bulunan ayrı ayrı milletlerin tarihini yazmak hem metot açısından hem de içerik açısından daha da zordur. Çünkü Avrupa'yı oluşturan milletlerin ve bugünkü devletlerin, tarihin çeşitli dönemlerinde kulanmış oldukları coğrafi mekânlar ve hanedan ilişkilerinin karmaşıklığıdır. Bunun için Avrupa kıtasında yaşayan devletlerin ve kavimlerin ürettikleri ortak değerler üzerinden bir tarih yazmak daha anlamlı gelmektedir. Bu sebeple bu çalışmada Avrupa kıtasının mekânsal ve tarihsel değişimi ve buna bağlı olarak siyasal gelişmeler kaleme alınacaktır. Sadece bir devleti ve toplumu ilgilendiren konulardan ziyade, Avrupa toplumuna bütüncül bir bakış açısıyla ama gerekli görüldüğü yerlerde devlet devlet, millet millet, ayrı ayrı veya mekânsal olarak farklılıklar müstakil başlık altında değerlendirilmiştir.

Kimi Avrupalı yazarlar, kıta Avrupa'sının tarihini yazarken Doğu dünyasını görmezden gelmişlerdir. Yeri geldikçe bu konu üzerine de değinilerek görmezden gelinen noktalar izah edilmeye çalışılacaktır.

Eser, tam bir siyasi tarih olmanın ötesinde, Avrupa zihniyetinin doğuşu ve ortak Avrupa kültürünün ortaya çıkması üzerine yoğunlaşmıştır. Ayrıca okuyucunun zihnini hanedanlar arası kavga ve siyasi çekişmeler ile yormak yerine, Avrupa uygarlığının ortaya çıkmasına zemin hazırlayan olaylar ve bunun arkasında yatan nedenler özetlenme-

ye çalışılmıştır. Olayların sonuçlarından yola çıkarak, bunların Avrupa toplumu üzerinde bıraktığı iz ve değişimler ön plana alınmıştır. Amacımız özellikle Türk okuyucusuna alternatif bir okuma ve bakış açısı sunmaktır. Eser, yalnızca tarihçiler ve tarihe ilgi duyanların okuyacağı bir kitap olmanın ötesinde, herkesin okuyabileceği şekilde kaleme alınmıştır. Bu açıdan kitabın Avrupa tarihini tüm yönleriyle ortaya koyma gibi bir iddiası da yoktur. Bu mütevazı eserde bunu yapmak mümkün değildir. Ayrıca eser yeni bir araştırma eseri de değildir. Eserde okuyucuların merak ettikleri konular ve Avrupa uygarlığının mekân ve zaman içerisindeki gelişimi, Türk okuyucusu için değerlendirilmeye çalışılmıştır.

Bu çalışmanın yayımlanmasında katkı sağlayan Ötüken Neşriyat'a, böyle bir çalışma yapmam için ilk teklifi getiren Prof. Dr. İlyas Topsakal hocama özellikle teşekkür etmek isterim. Bunların dışında çalışmalarım sırasında imkânlarından yararlandığım Osmanlı Arşivi ve İSAM kütüphanesine de teşekkür borçluyum. Bu çalışma ve diğer çalışmalarım sırasında bana katlanan eşim Lütfiye, sınav hazırlık sürecinde olan büyük oğlum Ramazan Fatih, aynı çalışma masasında bilgisayarın başına oyun için oturduğu zaman "Hiç faydalı bir iş yapmayacak mısın?" dediğimde, bana her zaman hazır bir cevabı olan küçük oğlum Kerim Alp ve henüz bir yaşını yeni doldurup yürümeye başlayarak masanın yanına gelip Şu bilgisayarını bırak da beni kucakla." dercesine bakan kızım Gülnihal'e sabırlarından dolayı ne kadar teşekkür etsem azdır.

Selim Hilmi ÖZKAN
Davutpaşa / 2021

Sevgili eşim Lütfiye,
kıymetli oğullarım Ramazan Fatih ve Kerim Alp ile
biricik kızım Gülnihal'e...

GİRİŞ

Ülkelerin tarihini bulundukları mekân üzerinden değerlendirmek kolaydır. Bununla birlikte bu mekânı oluşturan parçaları bütünden ayrı düşünmek zordur. Bu açıdan Avrupa tarihini iyi anlayabilmek için Avrupa uygarlığını bir bütün olarak incelemek gerekmektedir. Bir bütün olarak baktığımız Avrupa'nın parçaları da kendi içerisinde farklı farklı öneme sahiptir. Bugün Avrupa'nın en önemli devletlerinden olan İtalya Rönesans, Almanya reform, İngiltere parlamenter sistem ve demokrasinin gelişmesi, Fransa yönetim anlayışı ve devrimci yapısı ile Avrupa medeniyetinin gelişmesi ve değişmesine katkı sağlamıştır. Sanayi sonrası gelişmeleri dikkate alan ve gelinen bugünkü noktadan olaylara bakarak Avrupa uygarlığının eşsiz olduğunu iddia eden John Hirst; Orta Çağ ve Yeni Çağ'a damgasını vuran Türk-İslam uygarlığını, Avrupa'nın güneyinde yaklaşık yedi yüzyıldan daha fazla bir süre hüküm süren Arap-İslam uygarlığını, Anadolu ile birlikte Asya ve Afrika'nın bir kısmında hüküm süren Türk-İslam uygarlığını, Asya'da gelişen Türk-İslam ve Pers uygarlığını görmezden gelmektedir. Hirst'in aksine birçok Batılı tarihçi, Orta Çağ Avrupa şehirlerinin Bağdat, Şam, Kahire; hemen yanı başlarındaki Kurtuba, Sevilla, Mariya, İşbiliye, Gırnata, kıtanın hemen karşısında bulunan Fas, Tunus gibi yerler ile birlikte Tlemsan kadar ilmî ve kültürel anlamda gelişmediğini kabul etmektedir. Tunus'un en önemli ilim merkezlerinden biri olmasını sağlayan, temelleri Avrupa'da üniversitelerin ku-

rulması ve gelişmesinden asırlar önce (m. 699) atılan Zeytûne Camii ve medresesinin, bilime yaptığı katkının ayrı bir yeri vardır. Burada yetişen ve burada bir dönem müderrislik yapan Tunuslu büyük tarihçi ve sosyolog İbn Haldun'un Akdeniz'deki Avrupa üstünlüğünün son bulması üzerine kullandığı *"Hristiyanlar burada bundan sonra bir tahta bile yüzdüremezler"* ifadesi bu anlamda boş bir ifade değildir.

Roma İmparatorluğu'nun temsil ettiği Avrupa uygarlığının bütünlüğünü sağlayan Akdeniz kıyılarına İslam fetihleri ile yeni bir güç ve rakip girmiştir. Bu fetihler ile Roma ve Avrupa için Akdeniz, bir iç deniz olma özelliğini kaybetmiştir. Roma Dönemi'nde Avrupa'nın merkezi olan Akdeniz, artık Avrupa ile Asya'nın, doğu ile batının sınırı olmuştur. Batıda Araplar, doğuda Türkler Avrupa medeniyetini tehdit edecektir.[1]

Bugünkü Avrupa medeniyetinin köklerini aradığı Yunan, Helenistik Dönem ve Roma uygarlığının temelinde Mısır, Çin, Mezopotamya, Pers, Arap ve Anadolu medeniyetlerinin katkıları vardır. Mısır'da sömürge yönetimi kuran İngiltere, geçmişte Mısır'ın altın bir çağ yaşadığını kabul etse de bu çok gerilerde kalmıştır. Zaten İngiltere'yi üstün yapan yanlardan birisi de bunu çok iyi bilmesidir.[2] Yunan ve Roma İmparatorluğu'nun bir Akdeniz uygarlığı olduğunu düşünecek olursak Akdeniz'e egemen olmanın medeniyet açısından ne anlama geldiğini daha iyi anlamış oluruz. İslam medeniyetinin üstünlüğü ve Batı karşısında kazandığı başarı, bu anlamda Hristiyanları, Hristiyanlar nezdinde Avrupa medeniyeti savunucularını oldukça rahatsız etmiş olmalı ki William McNeill; *Avrupa Tarihinin Oluşumu* isimli eserinde İslam ve Doğu medeniyetinin dış-

[1] Yücel Bulut, *Oryantalizmin Kısa Tarihi*, Küre Yayınları, İstanbul 2020, s. 28.

[2] Edward Said, *Oryantalizm*, çev. Nezih Uzel, İrfan Yayınevi, İstanbul 1995, s. 53.

lanması konusunda; *"Hiç çekincesiz Avrupa'nın bir parçası olarak tanımlanan topraklarda yüzyıllardır var olmasına rağmen, İspanyol Müslüman kültürü ile İslam bozkır kültürü genellikle Avrupalı kabul edilmemektedir. Bu dışlama, harikulade olan her şeyi Hristiyanlıkla, irkilecek her şeyi ise sonsuza dek İslam'la özdeşleştiren ve uzun bir zaman dilimine yayılan dinî bir ön yargıyı yansıtır."* ifadelerini kullanır.[3]

Kıtaya kazandırdıkları dinsel, kültürel ve dilsel birliğe rağmen Roma İmparatorluğu da Hıristiyan âlemi de elbette "Avrupa" ile bir değildi. Roma İmparatorluğu'nun büyük bir kısmı Asya ve Afrika'da bulunuyordu. Hristiyanlık bir Asya dini olarak başlamıştı ve Hristiyanlığın ilk ve en büyük açık ve kapalı kiliseleri Asya'da inşa edilmişti.[4] Ama tarihi süreç içerisinde Avrupa'nın problemlerinin çözümü için geliştirilen birlikte hareket etme düşüncesinin özünü Hristiyanlık oluşturdu. Hristiyanlık, zamanla Avrupa'nın ayrılmaz bir parçası oldu. İlk olarak Haçlı Seferleri ile bir araya gelen Avrupa, kendi içerisinde tarihî süreçte birçok ayrışma yaşasa da İslam'a ve Türklüğe karşı durmada hep birlikte hareket etti.[5] İlk olarak Selçuklu Türklerinin Anadolu'da ilerlemesini, daha sonra Osmanlı Devleti'nin Balkanlar'da ilerlemesini durdurmaya çalıştılar. Buna mâni olamayan Bizans ve Avrupa devletleri, Osmanlı'ya karşı birlikte mücadele verdikleri Niğbolu Savaşı'ndan yaklaşık yarım asır sonra İstanbul'un Türklerin eline geçmesi üzerine, Fransa öncülüğünde yeniden Türklere karşı birlikte hareket etmek için girişimlerde bulundular. Fakat Fransa bu girişime gerekli desteği bulamasa da Osmanlı Devleti'nin

---

[3] William McNeill, *Avrupa Tarihinin Oluşumu*, çev. Yusuf Kaplan, Külliyat Yayınları, İstanbul 2008, s. 107.

[4] Anthony Pagden, "Avrupa: Bir Kıtayı Kavramsallaştırma", *Avrupa Fikri*, ed. Anthony Pagden, çev. R. Öğdül-M. Varlık, Ayrıntı Yayınları, İstanbul 2010, s. 59.

[5] Bulut, *Oryantalizmin Kısa Tarihi*, s. 31.

Balkanlar'da hızla ilerleyip Avrupa içlerine doğru hareket etmesi üzerine, Hristiyan Birliği konusunda her zaman çok önemli bir rol oynayan Papalık, Fransa'nın Osmanlı Devleti nezdindeki itibarı ve ayrıcalıklarını dikkate alarak Katolik ve Ortodoks kiliselerini birleştirmeyi bile amaçlamıştır. Ayrıca Fransa'nın önderliğinde Osmanlı topraklarında yaşayan Hristiyanların hepsini Katolik mezhebine çekme gayretine girmiştir. Fransız elçisi François Savory'nin ortaya atmış olduğu bu proje tam anlamı ile hayata geçirilememiştir. Osmanlı Devleti, Girit Muhasarası sırasında Venedik'e karşı Akdeniz'deki Katolik devletlerin müşterek kuvvetleriyle savaşmak zorunda kalmıştır. Fransa Girit'in Osmanlı Devleti'nin eline geçmemesi için Osmanlı'ya karşı gizli bir *"Hıristiyan Birliği"* kurma projesi yürütmüştür. Bu proje kapsamında İtalyan kökenli Başbakan Mazarin (1602–1661), Girit'in Türklerin eline geçmemesi için büyük gayret göstermiş ise de buna da mani olamamıştır. II. Viyana Kuşatması sırasında tüm Avrupa devletleri aralarında var olan anlaşmazlıkları bırakarak, Avusturya'nın yardımına koşmuştur. Başarısızlıkla sonuçlanan Viyana Kuşatması, Avrupa'da büyük bir sevinç yaratmış ve Papalık'ın girişimi ile Avusturya, Lehistan, Rusya ve Venedik 1684 yıllında *Kutsal İttifak'ı* kurarak Osmanlı'ya karşı birlik içerisinde hareket etme kararı almışlardır.[6]

Politik açıdan tarihin hiçbir döneminde tam bir bütünlük sergileyemeyen Avrupalılar, medeniyetin devamlılığını göz ardı ederek Batı uygarlığını kutsamakta ve Doğu uygarlığını ötekileştirmektedirler. Onlara göre *Batılı* olan her şey

[6] Faruk Bilici, "XVII. Yüzyılın İkinci Yarısında Türk-Fransız İlişkileri, Gizli Harpten Objektif İttifaka" *Türkler – Osmanlı*, C. 1, Ankara 2001, s. 480; İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, C. III/II, TTKY, Ankara 1995, s. 209; Selim Hilmi Özkan, "XVII. Yüzyılın Sonlarında Hıristiyan Birliği Projesi ve Osmanlı-Fransız İlişkileri", *SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, S. 19, Mayıs 2009, 61-72.

uygar, uygar olan her şey de *Batılıdır.* Montesquieu'ye göre Avrupa ve ilerleme eş anlamlıdır.[7] O, Asya özelinde Doğu'yu despotik ve özgürlüksüz olarak tanımlıyordu.[8] Onlara göre *Doğulu* veya *oryantal* olan her şey geridir ve medeniyete katkısı sınırlıdır. Batılılar Doğu'yu ötekileştirerek kendilerinde olan iyi şeylerin Doğu ve Asya'da olmadığını ve kendisinde olmayan kötü şeylerin hepsinin Doğu'da olduğunu iddia ederler.[9] Belki bu ötekileştirmenin altında yatan nedenler arasında, efsaneye göre[10] kaçırılmış bir kadının Avrupa'ya adını, Asyalı yersiz, yurtsuzların Avrupa'ya siyasal ve kültürel kimliğini, Asyalı bir peygamberin dinini vermesinin ve nihayetinde Avrupa'yı güç merkezi yapan bilim ve teknolojinin Asya'dan gelmesinin ezikliği, bir nevi Doğu olmasaydı Batı'nın da olmayacağı düşüncesi yatmaktadır. Tüm bunları görmezden gelen Batı, kendisinin Doğu'yu aydınlatmak ve özgürleştirmek misyonu ile donatıldığını ilan ederek, daha büyük bir yanlışa da imza atmaktadır.[11]

Aydınlanma sonrası teknik ilerleme Avrupa'ya güç katmıştır. Bu güce güvenen Avrupa, kendinin üstün yaratıldığı

---

[7] Norman Davies, *Avrupa Tarihi*, İmge Kitabevi, Ankara 2016, s. 67.

[8] Prasannan Parthasarathi, *Avrupa Zenginleşirken Asya Neden Yoksul Kaldı?*, çev. Öktem Kalaycıoğlu, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2019, s. 57.

[9] Bulut, *Oryantalizmin Kısa Tarihi*, s. 13.

[10] Yunan mitolojisinde geçen bir efsanede anlatıldığına göre: Europa, Sur şehrinin kralı Agenor'un kızıdır. Zeus, güzeller güzeli Europa'ya âşık olur. Bembeyaz yakışıklı bir boğa kılığına girerek Okeanos kızlarından Tanrıça Europa'yı yaşadığı Asya topraklarından Girit adasına kaçırır. Burada Europa, Zeus'un üç çocuğunu doğurur: Minos, Rhadamanthys ve Sarpedon. Tanrıça Europa, daha sonra Girit kralıyla evlenerek buraya yerleşir ve ismi, mekâna ilişkin bir anlam kazanarak sadece Girit adasını değil, tüm Yunan "hinterland"ını çağrıştıracak şekilde belli bir kara parçasının adı olur (Bulut, *Oryantalizmin Kısa Tarihi*, s. 24).

[11] Anthony Pagden, "Avrupa: Bir Kıtayı Kavramsallaştırma", *Avrupa Fikri*, ed. Anthony Pagden, çev. R. Öğdül-M. Varlık, Ayrıntı Yayınları, İstanbul 2010, s. 50; Bulut, *Oryantalizmin Kısa Tarihi*, s. 13.

fehimine de kapılmıştır. Bu düşüncenin bir tezahürü olarak kendini ileri, kendi dışındaki dünyayı özellikle Doğu ile birlikte İslam ve Arap dünyasını geri olarak değerlendirmiştir. Afrika kıtası ise değerlendirmeye bile alınmamaktadır. Fransız başbakanlardan biri, Afrika başta olmak üzere sömürge ülkelerindeki yaşayanları ve özellikle Müslümanları kast ederek *"Üstün ırkların aşağı ırklar üzerinde hakları vardır."* diyerek kendilerinin üstün ırk olarak yaratıldıklarını ileri sürmüştür.[12] İngiltere Mısır'ı, kendi sömürgesine dâhil ettiği zaman, Mısır ve Mısırlıyı, onları iyi tanıyan üstün bir ırkın yönetmesi prensibi ile hareket etmiştir. Bu ırk Mısırlının iyiliğini bizzat kendisinin akıl erdiremeyeceği kadar ileri biçimde düşünür ve gereğini uygular. İngiltere adına Mısır'da koloni valiliği yapan Lord Cromer, Mısır'ı Doğulu batağından çıkararak modern bir ülke hâline getirmiştir. İngiltere Dışişleri Bakanı Balfour'a göre Mısır özelinde "Doğulular" Cromer'in kulları nispetindeydi. Kullara nispetle efendiler daha fazla şey bilmekteydi. Cromer'e göre kul mesabesinde olan özelde Mısırlılar, genelde ise Doğulular, Hindistan özelinden hareketle Asyalılar, kendileri için neyin değerli olduğu anlayışından yoksundur. Ona göre Avrupalı sağlam düşünür. Doğulu kafasının düşünce sistemi ise düzensiz ve dağınıktır. Cromer'e göre bir Doğulu doğru dürüst kaldırımda ve yolda bile yürüyemez.[13]

Bunlardan bir kısmı daha da ileri giderek Doğu Avrupa'da bulunan Polonya, Macaristan, Bohemya, Balkanlar, Baltık Devletleri, Beyaz Rusya, Ukrayna, Kırım, Kafkasya, Portekiz, İrlanda, İskoçya, İrlanda ve İskandinavya gibi devletlerin veya burada yaşayanların Avrupa medeniyetine veya medeniyete katkılarını görmezden gelmektedirler. Günümüzde tüm dünya Avrupa'nın ürettiği teknolojik

[12] John Merriman, *Rönesans'tan Bugüne Modern Avrupa Tarihi*, çev. Şükrü Alpagut, Say Yayınları, İstanbul 2018, s. 910.

[13] Said, *Oryantalizm*, s. 57.

aletleri kullanıyor olabilir. Ama bu teknolojinin arkasında yatan bilimsel gelişmeyi ve birikimi yok saymak veya görmezden gelmek kabul edilemez. Tüm bilimsel gelişmelerin ve bugünkü teknolojik ürünlerin arkasında Avrupa'nın olduğunu iddia etmek doğru bir yaklaşım da değildir. Sadece bilimsel gelişme değil, ahlak ve bilimsel otorite kaynağı olarak gördükleri İncil ve Hristiyanlık temelli erdem, dürüstlük, dinsel hoşgörü, insan hakları, demokratik yönetim, hukuk devleti gibi soyut veya somut bazı değerlerin de Batı kaynaklı olduğu ve sadece Batı'ya özgü değerler olduğu vurgulanmak istenmektedir. Bunu yapanlar uzak geçmişlerindeki katliam boyutuna varan siyasi ve dinî kaosları, çok yakın geçmişlerindeki yine dinî ve siyasi çatışmaları bile göz ardı etmektedirler. Şunu unutmamak gerekir; medeniyeti oluşturan bilgi birikimi, Asya'dan tüm dünyaya yayılmıştır. Kendi ifadeleri ile medeniyet anlamında Doğu olmasaydı Batı da olmazdı. Güneşin doğudan doğması gibi bilim ve medeniyet de Doğu'dan doğmuştur.[14]

Son söz olarak; demiri kullanarak medeniyetler kuran, atı evcilleştirerek İlk ve Orta çağlar boyu savaşlarda ve ulaşımda yeni bir çığır açan, tekerleği kullanıp kıtalar aşarak medeniyet ve kültür ürünlerini uzaklara taşıyan uygarlıkların, medeniyetlerin inkişafında katkılarını unutmamak gerekir. Avrupa'nın üstünlüğü sadece Batı'dan kaynaklanmamıştır. Olumlu her şeyi Batı'ya mal edip, kötülüklerin kaynağını hep Doğu'da görüp, Batı'nın Platonlarla, Einsteinlarla, Maria Curielerle dolu olduğu izlenimi vermek de doğru değildir.[15] İsimleri unutulmuş fakat ile kendi çağlarına damga vurmuş Müslüman veya gayrimüslim bilim

[14] Gülnihal Küken, *Orta Çağ'da Eğitim Felsefesi*, Alfa Yayınları, İstanbul 2001, s. 3.

[15] Davies, *Avrupa Tarihi*, s. 37, 44; Önder Kaya, *Roma İmparatorluğu'ndan Hitler Almanya'sına Avrupa Tarihi Üzerine Yazılar*, Kronik Yayınları, İstanbul 2020, s. 8.

adamlarının sayısız buluş ve icatları bugünkü teknolojik devrimin ilk nüvesini oluşturmuştur. Avrupa, teknoloji gelişmelerine dayanak noktası olan bilimsel ve kültürel birikimi Doğu'dan ve İslam dünyasından almıştır.[16] Avrupalı fizikçiler tarafından ilk defa 16. yüzyılda kullanılan karanlık oda, aslında ilk defa 1040'ta İbnü'l Heysem tarafından bulunmuştu. Galile'den 600 yıl önce dünyanın yuvarlak ve geoit şekle sahip olduğunu söyleyip, boylam kavramını coğrafya bilimine kazandıranlar Müslüman bilim adamlarıydı.[17] Edward Said'in ifadesi ile "biz" ve "öteki" sınırını çizen Avrupa, kendisini ve kendisi gibi düşünenleri "biz" olarak tanımlamıştır. Said, "önemli olan" diyor ama bizce "problem olan", düşünce coğrafyası sınırlarının "biz" kelimesini kullanan tarafından çizilmiş olmasıdır. Hatta biz diyen taraf, ülkelerin siyasi coğrafyalarını da çizmiştir. Yine biz diyen taraf, üretimden tüketime her şeyin sınırlarını çizmiştir, çizmektedir. Üretim ve tüketim başta olmak üzere birçok şey onun istediği gibi ve istediği kadar olmaktadır. Kimin neyi, niçin, nasıl, kim için üreteceğine ve tüketeceğine o karar vermektedir.[18]

Kavimler Göçü sonrası kurulan Avrupa Hun Devleti de Avrupa kıtasının yapısı üzerinde etkili olan bir Türk devletidir. Olaya İslam uygarlığı açısından bakacak olursak, 8. yüzyılın ilk çeyreğinden, 15. yüzyılın sonlarına kadar İspanya'da egemenlik kuran Endülüs Emevi uygarlığını da zikretmek gereklidir. Hindistan ve İran'da kurulan Karahanlı, Gazneli ve Babür uygarlıkları kendi dönemleri için eşsiz uygarlıklardır. Bugün Avrupa'nın belli bir kesimini

[16] Salim Al-Hassani, "The Journey of Atomic Machines in Muslim Civilization", *Karanlık Gösterilen Aydınlık Çağ*, Mardin Artuklu Üniversitesi Yayınları, Mardin 2016, s. 22; Paul Kennedy, *Büyük Güçlerin Yükseliş ve Çöküşleri*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 1998, s. 4.

[17] Aime Cesaire, *Fransız Irkçılığının Fikri Temelleri Sömürgecilik Üzerine Söylev*, çev. Güneş Ayas, Doğu Kütüphanesi, İstanbul 2005, s. 52.

[18] Said, *Oryantalizm*, s. 85.

oluşturan ve yüzlerce yıl Osmanlı-İslam yönetiminde yaşamış milletler, devletler göz ardı edilmemelidir. Bunlardan Yunanistan 520, Bosna Hersek 445, Bulgaristan 545, Sırbistan 419, Macaristan 160, Arnavutluk 445, Romanya 484, Makedonya 542, Kosova 524, Karadağ 399, Hırvatistan 147, Moldova 274, Polonya 104, Ukrayna 296, Slovakya 22, Voyvodina 192 yıl Osmanlı idaresinde kalmıştır. Bu tabloya göre bugünkü Avrupa devletlerinin neredeyse üçte biri Osmanlı idaresinde uzun yıllar yaşamıştır. O zaman Türk uygarlığı ve İslam uygarlığı da Avrupa kıtasının kültürel anlamda şekillenmesinde önemli bir rol oynamıştır. Bilhassa Doğu Avrupa'daki Osmanlı Türk medeniyetinin izleri, savaşlar ve yıkımlar ile bilinçli şekilde yok edilmiş bile olsa inkâr edilemez bir gerçekliktir.

COĞRAFİ MEKÂN

Avrupa kıtası Kafkaslardan Barents Denizi'ne, Barents Denizi'nden Adriyatik kıyılarına, Adriyatik kıyılarından Kuzey Atlantik Denizi sahillerine kadar yaklaşık 10.180.000 km² alan ile dünya topraklarının 1/15'i ile %6,8'ini kapsamaktadır. Asya'nın dörtte birinden küçüktür; Afrika'nın üçte biri, Kuzey ve Güney Amerika'nın her birinin yarısı kadardır. Avrupa kıtası Afrika, Amerika ve Avustralya gibi doğal sınırlar ile Asya'dan ayrılmadığı için doğu sınırlarının nerede bittiği konusu tartışmalıdır. Bu sınırlar tartışmalı olmakla birlikte kuzeyden güneye Ural Dağları, Ural Irmağı, Mani Çukuru ve Türkiye'de Boğazlar hat kabul edilir. Kuzeydoğuda Sibirya ile Asya'dan ayrılmaktadır. Bu manada Avrupa kıtası ifadesi coğrafi olarak net bir kavram değildir. Sadece Atlantik ve Akdeniz bir doğal sınır görevi görmektedir. Avrupa, tıpkı Güneydoğu Asya gibi Avrasya kıtasının sadece bir yarımadasıdır. Avrupa'nın sınırları tartışmalı bile olsa Avrupa Asya'dan ve Doğu'dan kültürel ve dinî olarak kesin çizgilerle ayrılmaktadır. Avrupa'nın tartışmalı coğrafyası için Paul Kennedy: "Avrupa kıtası jeopolitik açıdan, biçimsiz bir yapıya sahipti, kuzey ve batıda buzla ve suyla sınırlanmış, doğusunda kara yönünden sık sık yapılan istilalara açık, güneyde ise stratejik tuzaklara karşı zayıftı." ifadelerini kullanır.[19]

---

[19] Chris Wickham, *Orta Çağ'da Avrupa*, çev. Nilüfer Epçeli, Yeditepe Yayınları, İstanbul 2019, s. 20; Kennedy, *Büyük Güçlerin Yükseliş ve Çöküşleri*, s. 3; Ramazan Özey, *Avrupa Coğrafyası*, Aktif Yayınevi, İstanbul 2017, s. 1; Pagden, "Avrupa: Bir Kıtayı Kavramsallaştırma", s. 60.

Avrupa medeniyeti coğrafyadan çok, dinî ve kültürel kimliklerle tanımlanmaktadır.[20] Avrupa kıtasına coğrafi olarak en uzak konumda olan Ermenistan ve Gürcistan gerek siyasi gerekse dinî nedenlerden dolayı Avrupalı sayılırken, toprak parçasının bir kısmı Avrupa kıtasında yer alan Türkiye, bazen zımnen Avrupa siyaseti içine dâhil edilirken bazen daha çok siyasi ve dinî nedenlerden dolayı dâhil edilmemektedir.[21] Hatta hem cismen hem de fikren Doğu toplumlarından olan Yahudiler ve bugün onların devleti olan İsrail, tarihin birçok döneminde Batı uygarlığı tarafından dışlanmış ve zulme uğramış, İslam gibi İbrahim'i bir din olmakla birlikte, bugün Batı toplumu içerisinde ve uygar dünyanın bir parçası gibi kabul edilmektedir. İlk Çağ Roma Dönemi'nde Titus (79-81), Yahudi devletini yok etme şerefi ile anılır. Kudüs'ü ele geçiren Titus ve babası Vespasian Dönemi'nde Roma egemenliğine karşı Yahudi isyanı sırasında, beş yıllık sürede 1.100.000 Yahudi'nin öldürüldüğü, 97.000 Yahudi'nin esir alındığı ifade edilmektedir.[22] Orta Çağ Avrupa'sında Yahudileri takip edilebilmek için Papa III. Innocent, onları özel bir kıyafet giymeye zorlamıştır. 1290 yılında İngiltere'den, 1306 yılında da Fransa'dan sürülmüşlerdir. 1321 yılında Fransa'da, 1336-1338 yıllarında Ren Bölgesi'nde, 1348-1351 yıllarında İspanya, Fransa ve Almanya'da, 1391 yılında da İspanya'da Yahudilere karşı dinî dışlama ve katliam gerçekleşmiştir. Yine tarihin en büyük Yahudi sürgünlerinden birisi 1492 yılında İspanya'dan gerçekleşmiştir. Venedik'te 1516'da ilk Yahudi gettosu kurulmuştur.[23] 20. yüzyılın ortalarında II. Dün-

[20] R. H. C. Davis, *Orta Çağ Avrupa Tarihi*, Dergâh Yayınları, İstanbul 2020, s. 19.

[21] Fatih Gürcan, *Sorularla Avrupa Tarihi*, Yeditepe Yayınları, İstanbul 2020, s. 11.

[22] Livius, *Roma Tarihi*, C. II, s. 120.

[23] Wickham, *Orta Çağ'da Avrupa*, s. 335.

ya Savaşı sırasında tarihin gördüğü en büyük ve acımasız katliam, zulüm, işkence ve soykırım uygar Batı tarafından yine Batı medeniyetinin bir parçası kabul edilmek istenen Yahudilere karşı gerçekleşmiştir.

Avrupalılar bir kısım toprakları Avrupa'da olan Ruslara da hep şüphe ile yaklaşmışlardır. Avrupalılar bazen dost, daha sık düşman olarak gördükleri Ruslara, Avrupa'nın siyasi bir parçası olmaktan daha çok kültür ve ortak yaşam birlikteliği olarak bakmışlardır. Rusya Avrupa topluluğunun pek çok özelliğini taşıdığı gibi Hristiyan'dı. Fakat Avrupalılara göre şark despotizmi ve geri kalmış barbarik bozkır imparatorluğu özellikleri göstermekteydi. Fakat 18. yüzyılda Rus çarları ipek brokar giyip Fransızca konuşmaya başlayınca Avrupalılaşmıştır.[24] O zaman bugün Avrupalı sayılmak veya sayılmamak, bir zihniyet meselesinin tezahürüdür. Ayrıca hegemonik bir yaklaşımdır.

Avrupa'nın iklimi kıtanın bulunduğu enleme göre yumuşaktır. Gulf Stream'in etkisiyle Kuzey Avrupa ılık ve nemli; Güney Avrupa nispeten sıcak, kuru ve güneşlidir. Orta ve Doğu Avrupa yazın sıcak, kışın ise soğuk iklimi ile karasal özellik gösterir. Avrupa diğer kıtalara oranla daha geniş ovalara sahiptir ve ortalama yükseltisi 330 m kadardır. Güney Amerika 550 m, Kuzey Amerika 600 m, Afrika 660 m, Asya'da 1010 m'dir. Sadece Avustralya kıtası Avrupa kıtasının ortalama yükseltisinden (210 m) azdır. Bu manada kıtanın büyük bir kesimi ekilebilir tarım arazilerine sahiptir. Çok fazla yükseltisi olmayan kıtanın nehirleri adeta bir kara yolu ağı gibi kıtayı birbirine bağlamaktadır. Aynı zamanda kıtayı da bölmektedir. Seine, Ren, Elbe, Oder, Vistül, İemen, Dvina nehirleri kuzeye; Ebro, Rhone, Meriç, Dinyeper ve Volga güneye; Tagus, Loire, Se-

[24] Anthony Pagden, "Avrupa: Bir Kıtayı Kavramsallaştırma", *Avrupa Fikri*, ed. Anthony Pagden, çev. R. Öğdül-M. Varlık, Ayrıntı Yayınları, İstanbul 2010, s. 61.

vern batıya; Thames, Tuna, Po ve Dinyeper doğuya akmaktadır. Avrupa'nın en uzun ırmağı 3688 km ile Volga'dır. Volga'dan sonra Karadeniz'e dökülen 2860 km'lik Tuna Nehri, kıtanın en önemli akarsuyudur.[25]

[25] Davies, *Avrupa Tarihi*, s. 69, 71; Özey, *Avrupa Coğrafyası*, s. 3, 31.

TARİHÎ ARKA PLAN VE İLK ÇAĞ DÖNEMİ'NDE AVRUPA

İnsanoğlunun Avrupa'ya nasıl veya ne zaman geldiği konusu net değildir. Arkeologların bir kısmı Avrupa'da yaşamın başlangıcını on bin yıl öncesine kadar götürmektedir. Avrupa'nın en eski neolitik yerleşimleri Yunanistan ve Balkanlar'da bulunmuştur. MÖ 5600'de Makedonya'da çömlekçilik yapıldığı ortaya çıkarılmıştır. MÖ 4000'li yıllarda tarım Avrupa'nın geneline yayılmıştır. MÖ 2000'li yıllarda Avrupa'nın nüfusu 5 milyon civarındadır. Bu yıllarda Avrupa Doğu'dan sürekli bir göç almıştır. Bilhassa Hint-Avrupa dil grubuna mensup kavimler bu göçlerde dikkat çekmektedir. Savaşçı bir kavim olan ve iki tekerlekli savaş arabaları kullanan Akalar MÖ 2000'li yıllardan sonra Mora ve Ege adalarına yerleşmiştir. Bugünkü Yunanistan'da Aka şehir devletlerini kurmuşlardır. Avrupa'ya üçüncü ve son istila, MÖ 2. bin yılın sonlarında Dorlar tarafından gerçekleştirilmiştir. MÖ 1000'li yıllarda, farklı kavimlerden oluşan ama aynı dil grubundan gelen kavimlerin meydana getirdiği ve Avrupa'yı büyük ölçüde oluşturan gelişmelerle Avrupa kıtasının yapısı şekillenmeye başlamıştır.[26]

Hayatının büyük bir kısmını gezerek geçiren ve Halikarnas (Bodrum) doğumlu Herodot, Yunan dünyasının sınırlarının ötesinde, Yunanlıların "Avrupa" adını verdiği ve hakkında fazla bilgi bulunmayan topraklar olduğunu

[26] J. M. Roberts, *Avrupa Tarihi*, çev. Fethi Aytuna, İnkılap Kitabevi, İstanbul 2017, s. 30, 55.

bildirir. Herodot'un kullanımı ile Avrupa kelimesi ilk defa bir yer için tarihi bir metinde geçmiştir.[27]

Batı uygarlığının temelinde Antik Yunan, Roma ve Hristiyanlık yatmaktadır. Hatta Hristiyanlık Orta Çağ Avrupa'sını oluşturan en temel kurumdur. Roma başlangıçta pagan olsa da MS 313'te kabul ettiği Hristiyanlıktan ayrı düşünülemez. Onun için Avrupa medeniyetinin en temel taşlarından birisi Hristiyanlıktır. Hatta Hristiyanlığı bir kenara koyduğunuz zaman özelde Orta Çağ, genelde ise Avrupa medeniyetinden bir şey kalmaz. Sadece Avrupa medeniyeti değil, siyasi ve dinî çatışmalar hep Hristiyanlık üzerinden yürütülmüştür. Avrupa'yı tek bir ırk ile tarif etmek neredeyse imkânsızdır. Ama çeşitli mezheplere ayrılsa da tek bir din ile tarif edilmektedir. O da Hristiyanlık dini ve kültürüdür. Avrupa günümüzde Doğu medeniyeti ve toplumlarına tepeden baksa da Hristiyanlığın kökenleri Asya'dır; Orta Doğu'dur. Yani öz itibari ile Avrupalı değildir.

Antik Yunan

MÖ 1000'li yıllarda yavaş yavaş şekillenen Avrupa, mirasını devraldığı Mısır, Mezopotamya ve Anadolu medeniyetlerinden yeni bir medeniyet havzası oluşturmuştur. Başlangıçta bu havzanın merkezini Akdeniz medeniyeti oluşturacaktır. Daha sonra Avrupa kıtasına yayılmıştır. Bu anlamda modern düşüncenin ve bugünkü Avrupa medeniyetinin ortaya çıkmasında Antik Yunan'ın katkısı inkâr edilemez. Yaklaşık bin yıldan biraz fazla süren Yunan medeniyeti, kendisinden sonra gelen birçok medeniyeti etkilemiştir. En çok etkilediği medeniyet de Avrupa medeniyeti olmuştur. Antik Yunan olarak adlandırdığımız dönemin en parlak devri MÖ 5. yüzyıldan MÖ 338 yılına kadar

[27] Roberts, *Avrupa Tarihi*, s. 30, 55; Oğuz Tekin, *Eski Yunan ve Roma Tarihine Giriş*, İletişim Yayınları, İstanbul 2010, s. 44vd.

devam etmiştir. Bu medeniyet önce Makedonyalılar daha sonra Romalılar tarafından işgal edilmiştir.

Yunan medeniyetine siyasi anlamda güç veren, Pers İmparatorluğu'na karşı yaptığı iki büyük zaferi kazanması sonrasıdır. Bu savaşlardan ilki MÖ 492'de Pers yönetimine karşı ayaklanan İyonlara yardım eden Atina ve Eretria'yı cezalandırmak amacıyla bir Pers ordusunun bölgeye saldırmasıyla başlamıştır. İkinci büyük savaş ise MÖ 480-479'da Yunan zaferiyle sonuçlanınca, Persler siyasi olarak Yunanlar karşısında güç kaybetmiştir. Pers hâkimiyetinden kurtulan Yunanlar kalıcı bir kimlik kazanmıştır.

Basit bir hayat süren Yunan şehir devletleri, *akropol* denen tanrıların bulunduğu tapınakların etrafında şekillenmiştir. Şehirler dış saldırılara karşı güçlü surlar ile çevrilmiştir. Bilhassa MÖ 5. yüzyılda Pers saldırıları sonrası yağmalanan Atina, yeniden inşa edilmiştir.[28] Bugün restore edilen ve ilk hâli MÖ 6. yüzyılda yapılan Atina Akropol'unun orijinal hâli 67 metre uzunluğunda, 23,3 metre genişliğinde, 12 metre yüksekliğindeydi. Hristiyanlığın Yunanistan'da İmparator Justinian (MS 527-565) Dönemi'nde yayılmasından sonra bu akropoldeki tapınaklar kiliseye dönüşmüştür.[29]

Yunan halkını, daha doğrusu şehir devletlerini oluşturan sosyal yapıdaki toprağı olmayan *köylü, köle* ve *metik* denen yabancılar, büyük toprak sahibi aristokratların arazilerinde çalışırlardı. Yurttaşlık hukukunun geçerli olduğu şehir devletlerinde, köleler ve kadınlar bu hukukun dışında tutulmuşlardır. Antik Çağ'da köle, alınıp satılan, ömrünün sonuna kadar hizmet eden ve işlevsiz hale gelince bir kenara atılan bir mal anlamına gelmekteydi.[30]

---

[28] Akdeniz, *Tarih Öncesi ve İlkçağ Mimarlığı*, s. 420.

[29] Erich von Däniken, *Tanrıların Yolculuğu*, çev. Beril Tüccarbaşıoğlu Uğur, Artemis Yayınları, İstanbul 2020, s. 108.

[30] Pınar Ülgen, *Orta Çağ Avrupa'sında Kölelik*, Yeditepe Yayınları, İstanbul 2020, s. 17.

Şehirler kendi kendilerini yöneten özerk bir yapıya sahipti. Dış işlerinde bağımsız olan şehir devletleri, kendi kendilerine yeter nitelikteydi. Şehir yönetimine ise sadece yurttaşlık hukukuna sahip halk katılabiliyordu. Bu sayede ilk demokrasi ve politika Yunan şehir devletlerinde ortaya çıkmıştır. Şehir devletlerinin ihtiyacı ve nüfus artınca komşu şehirler ile ticaret ve değişim yapılmıştır. Bunun bir doğal sonucu MÖ 5. yüzyılda Yunan şehir devletleri, Batı Akdeniz ve Mısır'dan tahıl ithal etmeye de başlamışlardır.[31] Yunan şehir devletlerinin en önemlilerinden birisi olan Atina'nın MÖ 5. yüzyılda 170.000'i yurttaş, 30.000'i yabancı uyruklu, 100.000'i köle olmak üzere 300.000 kişi civarındaydı.[32]

Avrupa medeniyetine kaynaklık eden Yunan felsefesi, geleneksel dinsel tavırlara karşı gelişmiştir. Antik Yunan Dönemi'nin ünlü filozoflarından Sokrates (MÖ 469-399) belli bir soru sorma yöntemini, bir diğer ifadeyle "yaygın ve fakat gelişigüzel görüşleri yoğun akılcı sorgulamaya tabi tutma yöntemini" benimsemiştir. Onun geleneksel görüşleri sürekli itirazı ve sorgulaması toplum için tehdit edici olarak algılanır. Bundan dolayı da "tuhaf tanrılar öğretmek ve gençleri kötü yola sürüklemek" suçundan Atina'da idama mahkûm edilmiştir. Sokrates'e göre vatandaşlık erdeminin esasını, genel geçerliliği olan hakikatleri kavramak ve buna uygun davranmak oluşturur. Ona göre Atina devletinde kaybolmakta olan erdemin yeniden geçerli olması için eğitim yolu ile bunların gençlere kazandırılması gerekmekteydi. Bunun için de Sokrates gençler ile sık sık sohbet ederek, onların eğitimleri konusunda yardımcı olmaya çalışmıştır.[33]

---

[31] Roberts, *Avrupa Tarihi*, s. 52-56.

[32] Tekin, *Eski Yunan ve Roma Tarihine Giriş*, s. 62vd.

[33] Kemal Aytaç, *Avrupa Eğitim Tarihi*, Doğubatı Yayınları, İstanbul 2009, s. 30.

Sokrates'in öğrencisi Platon (MÖ 429-347), hocasının idamından dolayı büyük hayal kırıklığı yaşamıştır. Bundan dolayı siyasi ve günlük işlerden elini ve eteğini çekmiş ve Atina'yı terk ederek Megara'ya taşınmıştır. Politik hayattan çekilmişse de MÖ 387'de Atina'da felsefe okulu olan Akademia'yı kurduğu için akademi ve politik felsefenin kurucusu kabul edilir. Ona göre devlet, bireyin adalet arayışı ile başlar. Siteler ve devletler insanların ihtiyaçlarından doğmuştur. Ona göre hiçbir kimse kendi kendine yetemez. Platon evren ve gerçeklikten oluşan ideal dünyaya ait bilginin, insanlara daha iyi yaşamalarını sağlayacak düzenlemeler yapma imkânı verdiğine inanıyordu. Atina'nın adaletsiz yapısına karşı ideal bir devlet yapısı üzerine görüşlerini yoğunlaştır. Platon'a göre devlet gerek içten gerekse dıştan yeni bir düzene göre kurulmalıdır. Ona göre devlet *idareciler, savaşçılar ve köylüler* olmak üzere üç sınıfsal yapı üzerine oturmuştur. Devlet yönetiminde söz hakkı olan idareci ve savaşçılar için eğitimi öngörürken, köylülerin devlet yönetiminde idari, siyasi ve askerî hakkı ve rolü olmadığı için eğitime ihtiyaçlarının olmadığını savunur.[34]

Hayatının bir kısmını Anadolu (Midilli Adası)'da geçiren Platon'un öğrencisi Aristoteles (MÖ 384-322), varoluş ve oluş sorununu, çözülmesi gereken bir problem olarak görmüştür. Bu yaklaşımı ile Platon'un felsefe anlayışını büyük ölçüde değiştirmiştir. Aynı zamanda gözleme daha çok yer vermiştir. Aristoteles'e göre erdemler doğuştan değildir. Biz onları sonradan öğrenir ve geliştirebiliriz. Erdemler genel olarak sosyal hayat ile bağlantılıdır.[35]

Yunan hekim Hippokrates (MÖ460-370) Persler ve Yunanlar arasındaki savaştan yola çıkarak "Avrupalıları cesur

[34] Aytaç, *Avrupa Eğitim Tarihi*, s. 34.

[35] Roberts, *Avrupa Tarihi*, s. 60; Alev Alatlı, *Batı'ya Yön Veren Metinler*, C. I, Kapadokya Meslek Yüksek Okulu Yayınları, İstanbul 2010, s. 66-93, 127.

ama saldırgan ve kavgacı, Asyalıları ise akıllı ve kültürlü ama inisiyatiften yoksun olacak kadar da barışçıl" olarak değerlendirmiştir.[36]

Roma

Avrupa tarihinde çok önemli bir yere sahip olan Roma'nın temelleri, kesin olmamakla birlikte MÖ 6. yüzyılda İtalya'nın Tiber Nehri üzerinde küçük bir kasaba olan Roma'da Etrüsk hâkimiyetinde atılmıştır. Efsanevi bir şekilde anlatılan, ne zaman ve kimin tarafından kurulduğu tartışmalı olan Roma, İlk Çağ'da kurulmuş ve İlk Çağ'da yıkılmış bir devlettir. Onun bir parçası olan Doğu Roma yani Bizans ise Orta Çağ devletidir. Yaklaşık 1229 yıl ayakta kalan Roma Devleti, üç dönemde incelenebilir. Kurulduğu tarih olan MÖ 753'ten MÖ 509 yılına kadar Krallık Dönemi, MÖ 509'dan MÖ 27 tarihine kadar Cumhuriyet Dönemi, MÖ 27 yılında Augustus'un tahta geçmesinden yıkılış tarihi olan 476 yılına kadar da İmparatorluk Dönemi'dir.

Roma'da kurulan bu devlet Avrupa, Asya, Anadolu, Mezopotamya, Kuzey Afrika kısaca Akdeniz'e komşu olan her yere sahip olmuştur. Akdeniz'i bir iç deniz hâline getirerek Avrupa ve Asya'da tam bir egemenlik kurmuştur. Akdenizsiz bir Roma düşünülemezdi. Roma, Antik Yunan devletlerinin aksine uzun yıllar tek merkezden yönetilen nadir devletlerden birisidir.[37] Batı ve Doğu Roma İmparatorluğu'nu birlikte düşünecek olursak MÖ 753 yılından MS 1453'e kadar 2206 yıl ayakta kalmıştır. Sadece Batı Roma İmparatorluğu'nun ömrü 1229 yıl sürmüştür. Bu süre zarfında Yunanlar Akdeniz hattı boyunca daha çok koloniler hâlinde genişlerken, Romalılar karada ilerlemişler-

[36] Jacques Le Goff, *Avrupa'nın Doğuşu*, çev. M. Timuçin Binder, Literatür Yayınları, İstanbul 2008, s. 9.

[37] Fatih Mehmet Berk, "Roma İmparatorluğu", *Orta Çağ Tarihi*, ed. Selim Hilmi Özkan, İdeal Kültür Yayınları, İstanbul 2016, s. 476.

dir. Yunan gücünü oluşturan yüksek pruvalı gemilere karşılık, Romalılar karada ilerleyen lejyonlar ile ün salmıştır.[38]

Roma'yı güçlü yapan nedenlerden biri, her biri anayasal bir kurum olarak egemenlik sahibi üç unsurdan oluşmasıdır. Bunlar egemenliği eşit şekilde kullanan konsül, senato ve halk meclisidir. Bir yıllığına seçilen *konsüller* yönetimin en üst kısmını temsil ederlerdi. Halk tarafından seçilen *tribunlar* hariç tüm üst yöneticiler konsüle bağlıydı. Halk meclislerini toplamak, savaşa hazırlık yapmak ve vergi toplamak konsülün göreviydi. İkinci organ olan *senato* hazineyi, gelirleri ve harcamaları denetlerdi. Konsüller bunlar tarafından bir yıllığına seçilirdi. Egemenliğin son halkası olan halk ise mahkeme görevi görüyordu. Halk yasa koyma ve yasaları yürürlükten kaldırma gücünün tek sahibiydi. Savaş durumunu tartışmak halkın göreviydi. Tüm gücü elinde tutan konsül, senato ve halkın desteği olmadan bir şey yapamazdı.[39]

Roma'yı güçlü yapan diğer bir neden mükemmel bir ulaşım ağına sahip olmasıdır. Egemen olduğu coğrafyalarda yaptığı yollar ve ulaşım ağları sayesinde yönetim oldukça merkezileşmiştir. Ayrıca bataklıkları kurutarak tarım arazilerini genişletmiş ve ekonomik olarak güç kazanmıştır. Yunan ve İlk Çağ Akdeniz medeniyetlerinin aksine kolonizasyon şeklinde değil de fetih yöntemi ile genişlemiştir. Kendi çağı açısından oldukça özgün sayabileceğimiz para, dil, mimari ve kültür birliğini sağlamıştır. Kendine özgü mimari eserler üretmiştir. Bu eserleri egemen olduğu coğrafyanın her köşesine ulaştırmayı başarmıştır.[40] Bunların yanında Roma, bilhassa İmparatorluk Dönemi'nde Asya, Avrupa ve Afrika'da genişlerken daha karmaşık bir yapıya

[38] Davies, *Avrupa Tarihi*, s. 173.

[39] Alatlı, *Batı'ya Yön Veren Metinler*, C. I, s. 155.

[40] Akdeniz, *Tarih Öncesi ve İlkçağ Mimarlığı*, s. 295.

kavuşan toplumsal hayata ortak çözümler bulmak için uğraşmıştır.

Krallık Dönemi (MÖ 753 – MÖ 510): Roma'nın ne zaman ve kimin tarafından kurulduğu bilinmemekle beraber tarihçiler, 6. yüzyılın ortalarında devletin ortaya çıktığını efsanevi bir şekilde de olsa anlatırlar. Bu devletin kendiliğinde bir anda ortaya çıkmadığı, ilkel de olsa daha önce var olan bir sistemin üzerine kurulduğu konusunda tarihçiler hem fikirdir.[41] Bu cümleden olarak Roma kurulmadan önce, bölgeye deniz yolu ile geldikleri düşünülen Romalıların Etrusci veya Tursci dedikleri Etrüsk Devleti vardı.[42] Etrüskler, MÖ 1200 ile 100 yıllarında İtalya'nın şimdiki Toskana bölgesinde yaşamışlardır. Birçok mimari eser bırakan Etrüskler, Latinler ile karışarak tarih sahnesinden silinmiş ve egemen oldukları bölgeler Roma hâkimiyetine girmiştir.[43]

Roma, kurulduğu tarih olan MÖ 753 yılından MÖ 510 yılına kadar 244 yıl boyunca krallar tarafından yönetilmiştir. İlk kral ise Romulus'tur. Savaş Tanrısı Ares'in oğludur. İkiz kardeşi Remus ile yaptığı mücadeleyi kazanarak Roma'yı inşa etmiştir. Roma'da krallık babadan oğula geçmeyen bir sistemle işlemekteydi. Kral, senatonun teklifi ile

[41] Titus Livius, *Roma Tarihi*, C. 1, çev. Uğur Yılmaz, İlya Yayınevi, İzmir 2011, s. 13, 17.

[42] Etrüsklerin bazı tarihçiler tarafından Turani bir kavim ve ilk ataların Türkler olduğu ifade edilmektedir. Alberto Piazza 2004 yılında yaptığı araştırmada, Etrüsklere ait 80 iskeletin DNA örneklerinin, bugünkü Türkiye'nin batı bölgesi DNA örnekleri ile uyuştuğunu ortaya çıkarmıştır (Gül Akdeniz, *Tarih Öncesi ve İlkçağ Mimarlığı*, İdeal Kültür Yayınları, İstanbul 2019, s. 221, 429). Ayrıca Etrüsk-Türk bağı hakkında Firudin Ağasıoğlu tarafından hazırlanan *"Etrüsk-Türk Bağı"* ve Adile Ayda tarafından hazırlanan *"Etrüskler Türk Mü İdi"* isimli çalışmalara bakılabilir.

[43] M. Gül Akdeniz, *Tarih Öncesi ve İlkçağ Mimarlığı*, İdeal Kültür Yayınları, İstanbul 2019, s. 221.

halk meclisi tarafından seçilirdi. Roma'da senato, kraldan sonra yetkili kurumdu. Senato üyeleri genelde Patrici denilen aristokrat kesimden seçilirdi.[44] Krala danışma organı olarak görev yapan senato 300 üyeden oluşuyordu. Bu sayı Cumhuriyet Dönemi'nde Sulla (MÖ d.138-ö.78) tarafından 600'e çıkmıştır. Kral tarafından *pater familias*'lar arasından seçilen senato, gerçek gücü ve anlamına Cumhuriyet Dönemi'nde kavuşmuştur.[45]

Romulus halkı *Patrici* ve *plep* diye ikiye ayırmıştır. Patriciler evlenme, mülk edinme, seçme seçilme, silah taşıma, orduya katılma gibi vatandaşlık haklarına sahip büyük toprak sahibi soylu bir sınıftı. Plepler ise vatandaşlık haklarının yarısına sahip ve yoksul kesimin oluşturduğu bir sınıftı. Küçük çapta ticaretle uğraşan bu sınıf evlenemiyor, silah taşıma hakkına sahip olmadıkları için orduya katılamıyor, seçme ve seçilme hakları yoktu. Patrici ve pleplerin dışında mülksüz işçiler sınıfı vardı. Her sınıf da kendi içerisinde çeşitli bölük diyebileceğimiz daha çok yaş esasına göre sınıflara ayrılıyordu. Patrici sınıfının kendine özgü meclisleri, pleplerin de kendine özgü meclisleri vardı. Patrici ve plepler sınıfı, askerî amaçlarla *yüzler meclisi* dedikleri bir mecliste bir araya gelirlerdi.[46]

Cumhuriyet Dönemi (MÖ 510 – MÖ 27): Roma'da Cumhuriyet Dönemi'ne geçişten itibaren, insanlar kendilerini genelde *modern*, kendilerinden öncekileri ise *antik* diye nitelenclirmişlerdir.[47]

---

[44] Berk, "Roma İmparatorluğu", s. 495.

[45] Tekin, *Eski Yunan ve Roma Tarihine Giriş*, s. 191; Sabahat Atlan, *Roma Tarihi'nin Ana Hatları*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul 1970, s. 15.

[46] Davies, *Avrupa Tarihi*, s. 194; Berk, "Roma İmparatorluğu", s. 495.

[47] Chris Wickham, *Orta Çağ'da Avrupa*, çev. Nilüfer Epçeli, Yeditepe Yayınları, İstanbul 2019, s. 20.

Roma'da krallıktan cumhuriyete geçiş toplum arasındaki mücadelenin bir ürünüdür. Zengin plepler, Patriciler gibi devlete memuru olmak ve rahipliklere seçilerek patrici gibi eşit haklara sahip olmak için mücadele etmiştir. Krallık Dönemi Roma'sında soylu ailelerin oluşturduğu *Patrici* ile yoksul yurttaşların oluşturduğu *plep* arasındaki mücadele sonucu pleplerin hakları genişletilmiştir. Pleplerin hakları genişletilse de bundan zengin plepler yararlanmıştır. Bu da yeni bir mücadeleyi başlatacaktır. Sınıfsal eşitsizlikten kurtulma mücadelesi bile kendi içerisinde bir sınıf mücadelesi getirmiştir. Bu mücadele Cumhuriyet Dönemi'nin neredeyse ilk iki yüz yıllık dönemini kapsadı. Meşhur "On İki Levha Kanunları" bu mücadele sonrası ortaya çıkmıştır. Roma Krallık Dönemi'nde başlayan kargaşa sonrası son Etrüsk Kralı Tarquinius Superbus tahttan inmek zorunda kalır. Kralın tahttan indirilmesinde önemli bir rol oynayan Lucius Junius Brutus Cumhuriyet Dönemi'nin kurucusu kabul edilir. Böylece Roma'da Cumhuriyet Dönemi başlar. Yurttaşlık ilkeleri üzerine uzlaşı sonrası kurulun Roma'nın Cumhuriyet Dönemi, Avrupa toplumları açısından bir mitoloji hâline gelmiştir.[48]

Roma'da krallık yönetiminin son bulması üzerine kralın yetkileri vatandaşlara verilerek bu yetki iki kişiden oluşan *konsül* tarafından kullanılmıştır. 1 Ocak'ta göreve başlayan konsül bir yıl görev yapardı. Daha çok askerî bir görev olan yetki, senato tarafından belirlenirdi. Krallık Dönemi'nde yetki ve görevi krala yardımcı olmak olan senato, görevine devam etmiştir. Senato üyeleri de konsül tarafından atanmıştır. Bu dönemde senatonun yetkileri biraz daha genişlemiştir. Cumhuriyet Dönemi Patricilerin lehine, diğer sosyal sınıfların aleyhine bir sistem üzerine kurulmuştur. Cumhuriyet Dönemi'nin ilk yıllarında sena-

[48] Roberts, *Avrupa Tarihi*, s. 76; Atlan, *Roma Tarihi'nin Ana Hatları*, s. 29.

to particilerden oluşmuş ve bunların görevleri ömür boyu devam etmiştir.[49]

Roma ve Avrupa'nın bir kısmı, MÖ 387 yılında tarihinin en büyük istilalarından biri olan Kelt ve Galya istilası ile karşı karşıya kaldı. Demiri işleyebilen Keltler, ulaştıkları teknik ustalık ve sanatsal başarı sayesinde Avrupa'ya önemli bir miras bıraktılar. Keltler MÖ 2. yüzyılda Roma'ya boyun eğdi. Güney Fransa'nın bir bölümünü oluşturan *Gallia Narbonense* MÖ 121'de Roma eyaleti oldu. Bu olaydan 40 yıl sonra da Kuzey İtalya'da yaşayan Keltler Roma'nın bir parçası oldu.[50]

Kelt ve Galya istilası sonrası Cumhuriyet Dönemi'nin en önemli siyasi ve askerî olaylarından birisi Kartaca Savaşlarıdır. Fenike kolonisi olan Kartaca günümüz Tunus kıyılarıdır. Batıda Zibib ile doğuda eski Cap Bon'un arasındaki Tunus körfezinin olduğu yerlerdir. Kartaca bir ülke olmayıp ticari bir şehirdi.[51]

Pön Savaşları olarak tarihe geçen Kartaca Savaşları, MÖ 264 ile 146 yılları arasında uzun süre devam etmiştir. Bu savaşlardan Birinci Pön Savaşları MÖ 264-241 yılları arasında, İkinci Pön Savaşları MÖ 218-201 yılları arasında meydana gelmiştir. Savaşların nedenlerinden birisi, Kartacalıların Batı Akdeniz'i bir Kartaca gölü hâline dönüştürmeleridir. Bundan kurtulmak isteyen Romalılar, ilk önce bir deniz gücü oluşturdular. Ardından Birinci Pön Savaşları sonunda Kartacalıları Sicilya'dan sürdüler. Sicilya Roma'ya bağlandı ve bu sayede merkezden yönetilen ilk eyalet oldu. Roma bu sayede bir deniz gücü hâline geldi. Fakat beklenmedik bir şekilde Kartaca Generali Annibal MÖ 216 yılında Galya'nın Güneyinden Alpleri aşarak İtalya'ya girdi ve Romalıları mağlup etti. Kartacalılar İtalya'da on iki

[49] Davies, *Avrupa Tarihi*, s. 196; Berk, "Roma İmparatorluğu", s. 498.

[50] Livius, *Roma Tarihi*, C.1, s. 61; Roberts, *Avrupa Tarihi*, s. 82.

[51] Livius, *Roma Tarihi*, C. 1, s. 91.

yıl kaldı. Bu, Romalılar için gurur kırıcı ve aşağılayıcı bir durumdu. Bunun üzerine Afrika'ya gönderilen Roma askerleri ve ajanları sayesinde Kartacalıların egemen olduğu yerlerde isyan çıktı. MÖ 202 yılında Romalılar Kartacalıları mağlup ederek Roma'yı var eden Akdeniz'e egemen oldular. Akdeniz'le birlikte bugünkü İspanya toprakları da Roma'nın hâkimiyet alanına girdi.[52]

Kartaca Savaşları sonrası Akdeniz'de egemenliğini kuran Roma, Yunan şehir devletleri üzerine gitti. Romalı senatörler tarafından da desteklenen Romalı siyasetçi ve komutan Lucius Mummius Achaicus MÖ 146 yıllarında tüm Yunan yarımadasını Roma hâkimiyetine kattı. Hala yüksek bir kültür ve medeniyete sahip olan Yunan şehir devletleri tek bir çatı altında Roma hâkimiyetine girmiş oldu. Fetih sonrası Yunan eserlerinin bir kısmı Roma'ya nakledildi. Ama Atina, Roma Dönemi'nde de eski itibarını korumuştur.[53]

Roma'da, Cumhuriyet Dönemi'nde genişlemesine rağmen iç kargaşa ve toplumsal mücadele hiç bitmemiştir. Buna rağmen MÖ 50'de Akdeniz'in kuzey kıyılarının tümü, Kıbrıs, Fransa, Aşağı ülkeler (Belçika, Hollanda, Lüksemburg), İspanya, Portekiz, Karadeniz'in güney kıyılarının büyük bir bölümü, Tunus ve Libya'nın bulunduğu bölgeler Roma egemenliğine girmişti. Bu genişlemeye rağmen dış seferler kargaşa ortamını artırmıştır. Bilhassa tarımsal üretimin önemli olduğu ilk çağlarda, köylü sınıfın içine düştüğü sorunlar, Roma'yı ekonomik yönden olumsuz etkilemiştir. İç kargaşanın devam etmesi üzerine Cumhuriyet Dönemi son bulmuş ve Augustus ile birlikte İmparatorluk Dönemi başlamıştır. İmparatorluk Dönemi

[52] Davies, *Avrupa Tarihi*, s. 179; Roberts, *Avrupa Tarihi*, s. 79; Muammer Gül, *Orta Çağ Avrupa Tarihi*, Bilge Kültür Sanat Yayınları, İstanbul 2017, s. 16; Livius, *Roma Tarihi*, C.1, s. 91-94.

[53] Livius, *Roma Tarihi*, C. 1, s. 195.

Roma'da yeniden monarşiye dönüş dönemidir. Buna rağmen bu monarşi halk tarafında toplumsal çatışmaların son bulacağı ümidi ile kabul görmüştür. Tarihsel ilerlemenin aksine Roma toplumu bir adım geri gitmiştir. Çünkü toplumlarda ilerleme teknik ve üretimde olduğu gibi düşünce, yönetim ve hâkimiyetin kaynağı konusunda da gelişme kaydetme şeklinde olmuştur. Elbette bu değişim çok da kolay olmamıştır. Bireyler ve toplumlar bu yolda birçok bedel ödemişlerdir. Roma toplumu bu bedeli toplumsal çatışmalar yolu ile ödemiştir.[54]

İmparatorluk Dönemi (MÖ 27 – MS 476): MÖ 27 yılı Roma için yeni bir dönemin başlangıcıdır. İmparatorluk Dönemi'nin ilk imparatoru Augustus (MÖ 27-MS 14), kendisini imparator olarak değil de ilk vatandaş olarak tanımladı. Cumhuriyet kurumlarına dokunmadı. Eski Roma değerlerini canlandırmaya çalıştı. Yaptığı en önemli işlerden birisi toplumun temel taşlarından olan aile bağlarını güçlendirmek için çalışmasıdır. Şair Ovid'in okunmasını ve eserlerini "çocuk doğuran kadınların o kadar güzel olmadığını" yazdığı için yasakladı.[55] Roma soyunun devamlılığı için evliliği teşvik etti. Aile hayatını bir düzene kavuşturmak için boşanmayı zorlaştırıcı kanunlar çıkardı. Evlenmemiş ve evli çocuksuz aileler için cezai hükümler içeren düzenlemeler yaptı. Bekârları mirastan yoksun etmek için düzenleme yaptı. Augustus'un yaptığı önemli bir düzenleme de şahsi bir suç olarak görülen ahlak dışı konuları devlete karşı işlenmiş suçlar arasına almasıdır. Üç çocuk sahibi olan babaya imtiyazlar tanıyarak bazı vergilerden

[54] Roberts, *Avrupa Tarihi*, s. 85.

[55] John Hirst, *Kısa Avrupa Tarihi*, çev. Mihriban Doğan, Say Yayınları, İstanbul 2019, s. 98.

muaf tutmuş ve devlet memurluğuna girişte tercih hakkı tanımıştır.[56]

Augustus Dönemi'nde Roma Devleti üç yönetim birimine ayrıldı. Roma ve İtalya bu yönetimlerden biriyken, diğeri ise senato ve imparator eyaletleri olarak iki yönetim birimidir. Tehlikeden uzak askerî birlik olmayan eyaletler senato yönetimine bırakılarak önde gelen komutanlar buralara imparator vekili olarak atanmıştır. İmparator vekilleri eski konsülüslerden ve eski pretorlardan seçilmiştir. Lejyonların başında ise senatörler vardı. Askerî birliklerin bulunduğu hudut eyaletleri ise Augustus'un yönetimine bırakılmıştır.[57] Bugünkü Suriye stratejik konumu dikkate alınarak Augustus tarafından imparatorluk eyaleti hâline getirilmiştir.[58]

Augustus ile başlayan ve MS 180 yılına kadar yaklaşık 200 yıl süren Akdeniz havzasında büyük oranda huzur ve barışın sağlandığı bu döneme *Pax Romana* (Roma Barışı) denmiştir. Bu dönemde iç barış sağlandığı gibi büyük savaşlar da yaşanmamıştır. Onun için ekonomi canlanmıştır.[59] Ekonominin canlanması ile birlikte MS 57 yılında halka bedava tahıl dağıtımı yapılmıştır. Aslında ekonomik canlanma MÖ 167 yılından itibaren başlamıştı. Bu dönemde halktan doğrudan doğruya vergi alınması uygulamasından vazgeçildiği gibi MÖ 122 yılında kentin fakirlerine piyasa değerinin yarı fiyatından tahıl satışı yapılmıştır.[60]

---

[56] Oktay Akşit, *Roma İmparatorluk Tarihi*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul 1976, s. 57.

[57] Edward Gibbon, *Roma İmparatorluğu'nun Gerileyişi ve Çöküş Tarihi*, C. I, çev. Asım Baltacıgil, Bilim Felsefe Sanat Yayınları, İstanbul 1987, s. 81; Akşit, *Roma İmparatorluk Tarihi*, s. 39, 51.

[58] Akşit, *Roma İmparatorluk Tarihi*, s. 49.

[59] Berk, "Roma İmparatorluğu", s. 507.

[60] Gül, *Orta Çağ Avrupa Tarihi*, s. 20.

Hristiyanlığın Roma Topraklarında Yayılması ve Hristiyanlığın Kabulü Sonrası Roma İmparatorluğu: İmparatorluk Dönemi Roma'da en önemli olaylardan birisi Hristiyanlığın yayılmaya başlaması ve MS 313 yılında Milano Fermanı'yla resmî din olarak kabulüdür. Bu ferman sonrası isteyen herkes rahat bir şekilde Hristiyan olduğunu ilan edebilecekti. Daha önce Hristiyanlığa geçtiği için mallarına el konulanların malları iade edilece, tüm ibadethaneler Hristiyanların denetimine verilecekti. Yahudilikten türeyen Hristiyanlık, böylece Roma sayesinde bir dünya dini hâline gelmek için ilk başarısını kazanmış oldu. Öz itibariyle Asya kökenli olan Hristiyanlık, Roma sayesinde doğduğu coğrafyanın dışında temel belirleyici bir konuma gelmek üzereydi.[61]

İlk başarı dedik, çünkü Roma, Hristiyanlığın yayılmaya başladığı dönem ve kabulünden önce pagandı.[62] Hristiyanlık başlangıçta Yahudilik dini içerisinde bir mezhep olarak algılandığı için çok fazla takibe uğramadığı gibi dinî hoşgörü politikası gereği tepki çekmedi. Fakat yeni dinin hızla yayılmaya başlaması ve geniş kitlelerce kabul görmesi Roma imparatorlarını rahatsız etmişti. Bilhassa imparatorun otoritesinin reddedilmesi Roma imparatorlarının rahatsızlıklarının ana sebeplerinden birisiydi. Onun için ilk Hristiyanlar bir süre sonra Romalılar tarafından büyük takiplerin sonucu baskı, zulüm ve işkence ile karşılaşmışlardır. Bundan dolayı yapılan ilk kiliseler genellikle gizli yerlere yapılmıştır ve oldukça sade yapılardır. Hristiyanlığı kabul eden Roma halkı takiplerden korunmak ve kurtulmak için yeraltı şehirleri ve daha korunaklı yerlere sığınarak Roma askerlerinden korunmaya çalışmıştır.

---

[61] Roberts, *Avrupa Tarihi*, s. 46; Susan Wise Bauer, *Orta Çağ Dünyası*, çev. Mehmet Moralı, Alfa Yayınları, İstanbul 2018, s. 20.

[62] Daha geniş bilgi için bk. Çiğdem Dürüşken, *Roma Dini*, Türk Eskiçağ Bilimleri Enstitüsü Yayınları, İstanbul 2003.

İmparator Nero (54-68) Hristiyanlara karşı en büyük takibi yapan ilk Roma imparatorudur. Genç yaşta imparator olan ve 30 yaşında ölen Nero, Hristiyanlığı kabul edenlere ağır işkenceler etmiştir. Nero Dönemi'nde MÖ 64'te Roma'da büyük bir yangın çıkmıştır. Dokuz gün süren yangında kentin merkezinin büyük bir kısmı ve Pelatinus Tepesi büyük zarar görmüştür. Yangın çıktığında Nero sahil kenti Antium'da bulunuyordu. Yangını duyar duymaz Roma'ya gelen Nero, bizzat yangının söndürülmesinde görev almıştır. Yangının çıkışı ile ilgili çeşitli rivayetler de vardır. Bunlardan biri, Nero'nun Roma'yı ateşe verdiği ve Antium'a gittiği şeklindedir. Roma'nın ateşe verilmesini de o dönem nefretle karşılanan Hristiyanların üzerine atarak onlara işkence yapmıştır. Hatta Hristiyanları gece eğlencelerinde canlı meşale olarak kullanıp vahşi hayvanların önüne attırmıştır.[63]

Hristiyanlar sıkı kontrol altına alınsa da Roma egemenliğindeki topraklarda, Anadolu'dan başlayarak yayıldı. Bu yeni din Anadolu'da yayılmakla birlikte Hristiyanlığın Avrupa'da tamamen yayılması ve Roma'nın Hristiyanlaşması yaklaşık üç yüz yılı almıştır. Hristiyanlık ilk defa Aziz Paulus (Saint Paul)'un Kudüs ve Antakya'dan başlayarak Roma'ya kadar uzanan yolculukları sırasında geniş kitleler tarafından tanındı. Hristiyanlığın Kudüs'ten Anadolu'ya, buradan da Avrupa'nın içlerine yayılmasında en büyük pay kuşkusuz Tarsuslu Aziz Paulus'undur. Paul, Yahudi olarak başlayan hayatını Hristiyan olarak tamamlamıştır. Paul, Hristiyanlığı değiştirerek kendi yazımları ile aktarmıştır. Paul'un Hristiyanlık dini üzerindeki tesiri o kadar güçlüdür ki, bunun için de Hristiyanlığın "ikinci kurucusu" kabul edilir. Aslında o, Hristiyanlığı Yahudilikten koparark onu bir dünya dini hâline getirmiştir. Hristiyanlık da özündeki Yahudi mirasını

[63] Tekin, *Eski Yunan ve Roma Tarihine Giriş*, s. 235; Livius, *Roma Tarihi*, C. II, s. 108; Akşit, *Roma İmparatorluk Tarihi*, s. 114.

asla reddetmemiştir. Ona göre Tanrı, Hz. İsa'yı insan biçimi alması için göndermişti. O, Tanrı'nın günahkâr insanlara karşı gazabını yumuşatmak için ölmüştür.[64]

Aziz Paulus'un Hristiyanlığı yaymak amacıyla çıktığı ilk seyahati 46-48 yıllarını kapsar. Antakya'da başlayan bu yolculuğunu Kıbrıs, Antalya, Yalvaç (Psidia Antiokheia) ve Konya üzerinden Antakya'ya, gelerek tamamlar. İkinci yolculuğuna (49-52) Kudüs'ten başlar. Önce Antakya'ya buradan Konya üzerinden tekrar Hristiyanlığın önemli merkezlerinden Yalvaç'a (Psidia Antiokheia) gelir. Buradan Çanakkale üzerinden Makedonya ve Atina'ya ulaşır. Ardından Anadolu'ya geçer, Efes üzerinden tekrar 52 yılında Kudüs'e döner. St. Paulus'un üçüncü yolculuğu 53 yılından 57 yılına kadar sürer. Bu yolculuğuna Antakya'da başlar. Anadolu'nun batısını gezdikten sonra Makedonya ve Atina'ya ulaşır. Tekrar Anadolu'ya geçerek Kudüs'te yolculuğunu tamamlar. St. Paulus'un son yolculuğu (59-69) tabiri mümkünse ölüm yolculuğudur. Roma askerleri tarafından tutuklanan St. Paulus yargılanır. Daha sonra Antakya, Tarsus, Demre, Girit, Malta, Sicilya, İtalya'nın çeşitli kentleri üzerinden Roma'ya getirilir. Burada idam edilir. İşte bu yolculuklar ve seyahatler Hristiyanlığın yayılmasında çok etkili olmuştur.[65]

Hristiyanlığın yayılmaya başlaması ile İmparator Traianus (98-117) Hristiyanlara karşı daha sistematik baskı uygulanmaya başladı. Bilhassa 161-180 yılları arasında hüküm süren Marcus Aurelius Antoninus Augustus Dönemi'nde Hristiyanlığı kabul edenler ağır takibe uğramış ve arenalarda vahşi hayvanlara yem olmuşlardır.[66] Bu ka-

[64] Frederick B. Artz, *Orta Çağların Tini*, çev. Aziz Yardımlı, İdea Yayınevi, İstanbul 1996, s. 57.

[65] Mehmet Taşlıalan, *Psidian Antioch*, Cem Ofset, İstanbul 1991, s. 50.

[66] Hasan Akyol, "Hristiyanlığın Doğuşu ve Yayılması", *Orta Çağ Tarihi*, ed. Selim Hilmi Özkan, İdeal Kültür Yayınları, İstanbul 2016, s. 422.

dar baskılara rağmen Roma imparatorları Hristiyanlığın yayılmasının önüne geçemediler. Nihayetinde Hristiyanlık Roma İmparatoru Konstantin'in (306-337) MS 313 yılında yayınladığı Milano Fermanı'yla Roma topraklarında serbest hâle geldi. Konstantin daha önce Hristiyanlığı kabul etmişti. Fakat bir süre bu dini gizli şekilde yaşamıştır. Çünkü ordu, sivil bürokrasi, senatörler ve aristokrat kesim pagandı. Konstantin'in Hristiyanlığı resmî din olarak kabulü sırasında da bu kesim başlangıçta şiddetle karşı çıkmıştır. Fakat Hristiyanlık bir süre sonra Roma'nın resmî dini hâline gelmiştir.[67] İmparatorun Hristiyanlığı kabul etmesinden sonra saraylıların çoğu da Hristiyan olmuştur. Hristiyanlığı kabul eden yöneticiler sınıfı bir süre sonra toplumun merkezine yerleşti. Bu sayede Hristiyanlık, 4. yüzyılda Roma İmparatorluğu'nun üst sınıfında denetimi ele geçirdi.[68]

Konstantin'in Hristiyanlığı seçmesindeki amaçlardan birisi imparatorluğu yeniden güçlendirmek istemesidir. Onun döneminde ülke nüfusunun %25'i Hristiyanlığı kabul etmiş durumdaydı. Çünkü Diocletianus (284-305) ve ondan önce gelen imparatorlar zamanla halktan kopmuşlardı. İmparator Diocletianus bu kopuşu engellemek ve toplumsal barışı sağlamak için bir dizi reformlara girişmişti. Ama Hristiyanlık dinine geçenleri öldürmekten de geri kalmadı. Onun döneminde Hristiyanlar ağır baskılara maruz kalmaya devam etti. İlk İmparator Augustus (MÖ 27-MS 14) şehirde yürüyerek halkın dertlerini dinlemişti. Ama ondan sonrakiler böyle bir şey yapmadıkları gibi imparatorun huzuruna çıkan kimseleri saygı amaçlı yerlere kapanırcasına yere eğilmeye zorladılar. Huzura çıkmadan önce kişilerin yol ve geçitleri görmemesi için gözleri de kapa-

[67] Davis, *Orta Çağ Avrupa Tarihi*, s. 32.

[68] Peter Brown, *Geç Antikçağda Roma ve Bizans Dünyası*, çev. Turhan Kaçar, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2000, s. 15.

tılmıştır.[69] Bu uygulamalar yüzünden, MS 200'lü yıllardan sonra hem siyasi hem de toplumsal kargaşa hiç eksik olmadı. MS 217-285 yılları arasına tahta geçen 39 imparatordan sadece biri eceli ile ölmüştür. Siyasi değişimler hep kanlı şekilde meydan gelmiştir. Bu da Germen ve İran saldırılarını kolaylaştırmıştır. İç savaşlar ve siyasi kargaşa kentlerin fakirleşmesine, tarım alanlarının ekilemez hale gelmesine neden olmuştur. Bir de Hristiyanlığın yayılarak geniş kitleler tarafından kabul görmesi toplumu ikiye bölmüştür.[70]

Roma iç çalkantılar ile uğraşırken üçüncü yüzyılda başlayan Germen akınları imparatorluğu bir hayli olumsuz etkiledi. Akınların etkisi atlatıldıktan sonra imparatorluk Diocletianus (284-305) ve Konstantin (272-337) tarafından yeniden inşa edildi. İmparatorluğun savunmasını desteklemek amacıyla Germenlerden birçok kimse orduya alındı. Diocletianus enflasyonu kontrol altına almak için fiyat artıranlara ölüme varan ağır cezalar uyguladı. Fakat kendisi ordunun masraflarını karşılamak için yeni vergiler koymaktan kaçınmadı.[71]

Avrupa tarihinde önemli bir rol oynayan Roma İmparatorluğu'nun ikiye bölünüp Batı Roma'nın yıkılmasında Hunların Avrupa'ya göçü ile birlikte tüm Avrupa'yı saran Germen istilası önemli bir yer tutar. Bu süre zarfında Roma uzun süre karmaşa içerisinde kalmıştır. Barbar kavimler arasında yer alan Gotlar, Ostrogotlar, Vizigotlar batıdan doğuya daha sonra güney ve batıya hareket ederek tüm Avrupa'yı bir baştan bir başa istila etmiştir. Angluslar, Jütiler ve Saksonlar Manş Denizi'ni geçerek Britanya'yı istila etmişlerdir. Franklar, Burgondlar, Alemanlar ve Lombardlar

[69] Hirst, *Kısa Avrupa Tarihi*, s. 100.
[70] Gül, *Orta Çağ Avrupa Tarihi*, s. 22.
[71] Hirst, *Kısa Avrupa Tarihi*, s. 100.

Güney'e; Vandallar bugünkü İspanya ve Portekiz'in olduğu yerleri istila ederek Afrika kıyılarına inmişlerdir.[72]

Konstantin sadece Hristiyanlığı resmî din ilan etmekle kalmayıp imparatorluğun merkezini de daha sonra kendi adı ile anılacak yeni bir merkeze taşıdı. Bu şehre de "Yeni Roma" anlamına gelen Nova Roma ve Constantinopolis adını verdi. Radikal bir kararla senato ve diğer tüm kurumları buraya taşıttı. Konstantin Roma'ya rakip olabilecek, ama pagan dini tarafından lekelenmemiş bir şehir kurma arzusuyla önce Kadıköy'ü gezmiş, daha sonra Troy'a gitmiştir. Son olarak bugünkü Ayasofya ve Topkapı Sarayı'nın olduğu yerde daha sonra Bizans olarak anılacak Constantinopolis şehrini kurmuştur. Konstantin, boğazın ve İstanbul'un konumundan çok etkilenmiş olmalı ki bir balıkçı köyü büyüklüğündeki ve eski bir koloni yerleşim yeri olan Byzantion'u seçmiştir.

Konstantinopolis'in kurulması Roma İmparatorluğu'nun gelişmesinde önemli bir aşamadır. Konstantin'e göre Barbar baskısının hissedildiği bir dönemde, Roma'nın konumu imparatorluğun başkenti olmaya uygun bir yerde değildi. Ayrıca Pers baskısına karşı hızla müdahale edebilecek ve önleyecek bir merkeze ihtiyaç duyulmuştur. Roma ise bunlar için uygun olmayan bir konumdaydı. Daha merkezî bir konumda olan Konstantinopolis (İstanbul), Roma'nın askerî ve emperyal amaçları için en uygun şehirlerden birisiydi. Bu şehir kurulduktan sonra bin yıl Doğu Roma'ya başkentlik yapmanın dışında, dünya ve Avrupa diplomasisinin belirlendiği en önemli merkezlerden birisi de oldu. Son yapılan araştırmalar ve kazılar şehrin tarihinin ve yerleşmelerin tarih öncesi döneme kadar uzandığını göstermiştir.[73]

---

[72] Hirst, *Kısa Avrupa Tarihi*, s. 68, 74.

[73] Roberts, *Avrupa Tarihi*, s. 107; Feridun M. Emecen, *Fetih ve Kıyamet 1453*, Timaş Yayınları, İstanbul 2012, s. 24; Davis, *Orta Çağ Avrupa*

Küçük bir balıkçı kentinden farksız ve muhtemelen bir koloni şehri olan bu kenti Konstantin, 13 Mayıs 330 tarihinde devletin yeni başkenti ilan ettikten sonra şehre yeni binalar, hipodrom ve saray inşa ederek şehri dört misli büyütmüştür. Bu taşınma ile birlikte önce Doğu Roma daha sonra Bizans olarak adlandırılacak bir devlet de ortaya çıkmış oldu. Byzantion olarak anıldıktan sonra Konstantinopolis, en son İstanbul olacak olan bu şehir, Batı'ya göre Doğu, Doğu'ya göre ise Batı'ya açılan kapıydı. Byzantion (yeni Konstantinopolis) ilk Hristiyan başkent olarak tasarlanan şehirdi. Şehrin gelişmesinde Hristiyanlık dininin tesiri çok belirgindir. Hristiyanlığı temsil eden en önemli yapı ise şüphesiz MS 532-537 yılları arasında inşa edilen Ayasofya olacaktır.[74] Halk kendini Romalı kabul etse de devletin adı Bizans İmparatorluğu olarak tarihe geçecektir. Bizans İmparatorluğu'nun siyasi politikalarında da değişim kendini göstermiştir. İmparatorluğun hedefi ve sınırları Ren Nehri değil Tuna ve Fırat arasıdır. Yeni coğrafi mekânda Balkanlar, Anadolu, Mısır ve Suriye daha ön plandadır. Devlet daha fazla Doğulu bir görünüm arz etmeye başlamıştır. İmparatorluğun Latinliği giderek azalmıştır. Tüm bunlarla birlikte İstanbul ve Bizans Avrupa'yı Müslüman ve Türk akınlarından koruyan bir kale görevi de görmüştür.[75] Sasani ve Avarlar tarafından 626, Emeviler tarafından 717 yılında ve daha sonraki dönemlerde Türkler tarafından birçok defa kuşatılan bin yıllık bu kadim şehir veya Doğu Roma İmparatorluğu, en son Fatih Sultan Mehmet tarafından 29 Mayıs 1453 tarihinde İslam topraklarına katılmıştır. Şehri fetheden Sultan Fatih, kendini Roma Hükümdarı gibi de görerek Roma'nın mirasına sahip çıkmıştır. Chris Vickham'a göre Bizans'ın idari ve mali yapıla-

---

Tarihi, s. 27.

[74] Emecen, *Fetih ve Kıyamet*, s. 25.

[75] Davies, *Avrupa Tarihi*, s. 233, 267.

rının bir kısmı Osmanlı Devleti'nin fiilen ortadan kalktığı I. Dünya Savaşı'na kadar devam etmiştir.[76]

Makedonlar, Büyük İskender ve Helenistik Çağ

Yunanlılara göre barbar bir kavim olan Makedonlar, Yunan uygarlığına yeni bir boyut katıp tarihin akışını değiştirdi. Makedon Kralı II. Philippos (MÖ 359-336) güçlü bir ordu kurarak Makedonları, Yunan âleminin bir parçası hâline getirdi. Makedon Kralı II. Philip'in MÖ 336'da öldürülmesinden sonra yerine oğlu İskender geçti. Daha sonra yaptığı faaliyetler ona "büyük" unvanını verilmesine neden oldu ve tarihin önemli şahsiyetleri arasına girdi. Yunanlılara göre Büyük İskender hem Avrupa tarihi hem de Asya tarihi üzerinde önemli etkileri olmuş tarihi bir şahsiyettir. Ayrıca İskender, Helenistik Dönem dediğimiz bir dönemin başlamasında da öncü olmuştur.[77]

14 bin Makedonyalı ve 7 bin Helen askeri ile MÖ 334'te Asya'ya geçen İskender, Anadolu üzerinden önce Suriye'ye girdi. 332 yılında Sur şehrinin yedi ay direnmesine kızan İskender, şehirde yapılan katliama izin verdi. Bu katliam sırasında 30.000 kişinin öldürüldüğü söylenmektedir. Suriye üzerinden MÖ 332'de Mısır'a giren İskender, Mısır üzerinden tekrar Mezopotamya'ya geri geldi. Buradan İran ve Afganistan içlerine girip Ceyhun Nehri üzerinden Semerkant'a kadar gitti. Buradan Hindistan içlerine yönelen İskender, Pencap üzerinden İndus Nehri'ni geçti. Dönüş yolculuğunda Basra üzerinden Babil'e gelen İskender, burada MÖ 323'te öldü. Öldüğünde 33 yaşındaydı. İskender'in Pers uygarlığından çok etkilendiği ve onların giysilerini giydiği söylenir.[78]

---

[76] Wickham, *Orta Çağ'da Avrupa*, s. 49.

[77] Roberts, *Avrupa Tarihi*, s. 71.

[78] Susan Wise Bauer, *Antik Dünya*, çev. Mehmet Moralı, Alfa Yayınları, İstanbul 2013, s. 616-622; Akdeniz, *Tarih Öncesi ve İlkçağ Mimarlığı*, s. 424.

İskender'in ölümünden sonra generalleri onun mirası üzerinde kendi krallıklarını ilan ettiler. Bu generallerden Cassander Yunanistan'a; Creatus ve Antigonos Türkiye ve Batı Asya'ya; Seleukos doğuya, Ptolemy ise Mısır'a hükümdar oldu. Bu krallar ve İskender tarafından kurulan ve yönetilen şehirlere Grekler iskân edildi ve şehirlerde Grekçe konuşulmaya başlandı. Bu kaynaşma sonrası Mısır, Suriye ve Anadolu'da yeni bir kültür iklimi oluştu. Böylece Yunan etkisi Doğu'ya taşınmış oldu. İskender'in bu seferinin etkisi onun ölümünden sonra kendini gösterdi. *Helenizm* ve *Helenistik* Dönem dediğimiz bu süreç, MÖ 1. yüzyıla kadar devam etti.[79] Bu dönem İskender'in doğu seferine başladığı MÖ 334 yılı ile son Helenistik krallık olan Ptolemaioslar'ın, Actium Savaşı sonrası tarih sahnesinden silindikleri MÖ 30 yılı arasındaki yaklaşık 300 yıllık dönemdir.[80]

Kavimler Göçü, Batı Roma'nın Yıkılışı ve Avrupa'nın Yeniden Şekillenmesi

Tarihçiler tarafından Kavimler Göçü olarak adlandırılan olay sadece Avrupa tarihinin değil dünya tarihinin de önemli olaylarından biridir. Çünkü bu olay en uzun yüzyılın sonunu getirdiği gibi dünya tarihinin en önemli ve en uzun ömürlü olan devletlerinden biri olan Roma İmparatorluğu'nun da sonunu getirmiştir. Avrupa kıtası için de en karanlık yüzyılın başlamasına neden olmuştur.

Kavimler Göçü ilk olarak Asya'da başlamıştır. Asya'da Çin ve Hunlar arasındaki mücadele ile birlikte boylar arasındaki çekişme Hun Türklerinin bir kısmının batıya doğru göç etmesine neden olmuştur. Asya Hunları ve Moğollar milattan sonra yaklaşık 200 ve 300'lü yıllarda Aral

---

[79] Roberts, *Avrupa Tarihi*, s. 72; Charles Seignobos, *Avrupa Milletlerinin Mukayeseli Tarihi*, çev. Samih Tiryakioğlu, Varlık Yayınları, İstanbul 1960, s. 31.

[80] Tekin, *Eski Yunan ve Roma Tarihine Giriş*, s. 125.

Gölü civarına göç etmiş durumdaydılar. Burada bir süre yaşayan Hunlar siyasi, ekonomik, iklime bağlı nedenlerle batıya doğru tekrar hareketlenmişler ve Volga (İdil) Nehri'ni geçtikten sonra önlerine ters yönde hareket ederek gelen kavimleri sürüklemeye başlamışlardır. Esas Kavimler Göçü'ne neden olan hareket Hunların 372 yılında Volga Havzası'nı terk ederek Kuzey Kafkasya'da bulunan Alanlara hücum etmesiyle başlamıştır.[81] Bu dönemde Karadeniz'in kuzeyinde Germen kavimlerinden Ostrogotlar Don ile Dinyeper nehirleri arasına, Vizigotlar ise bu coğrafyanın batısına yerleşmişlerdi. Germen kavimlerinden olan Gepitler Galiçya'da, Vandallar ise bugünkü Macaristan'da bulunmakta idiler. Bunların dışında Germen, İranlı, Slav ve benzeri yirmiye yakın topluluk aynı coğrafyanın değişik bölgelerinde varlıklarını sürdürmekte idiler.

Bu göçler sırasında MS 375'te meydana gelen çatışmada Balamir komutasındaki Hun birlikleri Ostrogotlar ve Germen kavimleri ağır bir yenilgiye uğratmıştır. Bunun üzerine Ostrogotlar ve Vizigotlar Roma İmparatorluğu'nun içine doğru hareketlenmiştir. Bu hareketlenmeyle birlikte Hunların harekete geçirdiği İran, Slâv ve Germen menşeli çeşitli kavimlerin birbirlerini yerlerinden atmak suretiyle batıya doğru büyük bir göç dalgası meydana geldi. Germen kavimleri aslında sürekli bir hareketlilik hâlindeydi. Bu kavimleri hareketlendiren ve göçü hızlandıran doğudan gelen Hunlar olmuştur. Bir de bu kavimlerin birbirine ters yönde hareket etmeleri göç olayını daha da hızlandırmıştır. Hızlandırmadan kastımız sonuçları açısından tarihin seyrini değiştirici ve kesin sonuçlu hareketidir. Çünkü bu dönemde göçün hızı oldukça yavaştır. Alanlar her yıl ortalama 8 km ilerlemişlerdir.[82]

---

[81] Murat Keçiş, "Kavimler Göçü ve Feodalite", *Orta Çağ Tarihi*, ed. Selim Hilmi Özkan, İdeal Kültür Yayınları, İstanbul 2016, s. 443.

[82] Davies, *Avrupa Tarihi*, s. 245.

Hunlar tarafından sıkıştırılan Ostrogotlar, Doğu Roma İmparatoru Valens'ten yerleşme izni istemişlerdir. Bir kısmına izin verilse de MS 378 yılında meydana gelen Adrianopolis (Edirne) Savaşı sırasında Roma ordusu Germen kavimleri karşısında ağır bir yenilgi almıştır. İmparator da savaş sırasında öldürülmüştür. Bu yenilgi, Roma'nın tarihinde aldığı en büyük yenilgiydi. Mağlup Roma ordusu dağıldığı için savunmasız kalan Trakya eyaletlerinde, Hun ve Alan birlikleriyle birlikte, Romalıların barbar olarak nitelediği Germen asıllı kavimlerin etrafı yağmalamalarının önüne geçecek bir güç ve otorite kalmamıştır. Roma bu muharebe sonrası bir daha toparlanamadığı için 395'te ikiye bölünmüştür.[83]

Tüm Avrupa ile birlikte Anadolu ve Kuzey Afrika kıyılarına egemen olan Roma İmparatorluğu Kavimler Göçü sonucu ikiye bölünmesi ile birlikte Batı Roma tam anlamıyla istikrara kavuşamadı. Bu kargaşa sonrası Doğu Germenlerden oluşan imparatorluk ordusunun generali Odoacer, iki imparatorluğa gerek olmadığını iddia ederek son imparator küçük yaşlardaki Romulus Augustulus'u 476 yılında taht-tan indirerek onu Campania'daki bir şatoya sürgüne gönderdi. Batı'nın Doğu'ya bağlı olması gerektiğini ilan ederek Bizans'a bir elçi gönderdi ve kendisini İtalya Kralı ilan etti.[84]

Romulus'un tahttan indirilmesiyle Batı Roma İmparatorluğu son bulmuş oldu. Çünkü Odoacer İtalya'yı, Vandallar Afrika'yı, Vizigotlar Güneybatı Galya ve İspanya'nın bir kısmını kontrol altına aldılar. Burgundlar Batı Alpler ve Rhone vadisine yerleştiler. Frenkler aşağı Ren'den Kuzey Galya içlerine ilerlediler. Bu şekilde Roma İmparatorluğu'nun egemen olduğu topraklar üzerinde yeni egemen

[83] William McNeill, *Avrupa Tarihinin Oluşumu*, çev. Yusuf Kaplan, Külliyat Yayınları, İstanbul 2008, s. 75; Keçiş, "Kavimler Göçü ve Feodalite", s. 445; Gürcan, *Avrupa Tarihi*, s. 20.

[84] Bauer, *Orta Çağ Dünyası*, s. 160.

güçler ortaya çıktı. Bunlar egemen oldukları küçük toprak parçaları üzerinde yeni bir yapı ortaya çıkardılar. Bu yapı alışılmışın dışındaydı. Gücü elinde bulunduranlar ele geçirdikleri yerlerde kendi egemenliklerini ilan ediyordu. Merkezi otoritenin neredeyse hükmü tamamen ortadan kalkmıştı. Senato belli aralıklarla toplansa da bir hükmü kalmamıştı. Bu süreçte ayakta kalan tek kurum kiliseydi.[85] Kilise yeni dönemde siyasi yapıya ayak uydurarak, Orta Çağ Avrupa'sının şekillenmesinde önemli bir görev üstlenmiştir. Bu dönem de yaklaşık bin yıl sürecektir. Bazı tarihçilere göre Doğu Roma olarak yeni bir yapının ortaya çıkması stratejik bir hamledir. Bu sayede Roma medeniyeti ve kültürü Doğu Roma'nın yıkılışına kadar devam etmiştir.

Avrupa bugün olduğu gibi Kavimler Göçü öncesi birçok etnik gruptan meydana gelmekteydi. Bu etnik gruplar ve kavimler Roma çatısı altında birleşmişti. Göç sonrası ise Roma'nın yıkılması ile birlikte bu kavimler karışarak büyük oranda Avrupa'nın bugünkü yapısını oluşturmuştur. Avrupa'nın bugünkü yapısını oluşturan Orta Çağ Avrupa'sı ise doğrudan Roma İmparatorluğu'ndan doğmuştur.[86] İspanya'ya göç eden Vandal, Alan, Süeb ve Vizigot toplulukları, İspanya'nın yerli halkı ile karışmak suretiyle bugünkü İspanyollar'ın ilk ataları olmuştur. Aynı şekilde Angıllar ve Saksonlar, Britanya Adaları'na sığınarak buranın yerli halkı ile karışıp İngilizlerin atalarını; Ostorogotlar İtalyanları, Franklar Fransızları, Süevler Portekizlileri, Germenler (Alanlar-Burgont) Almanların atalarını meydana getirmişlerdir. Bunların dışında Avrupa Fin, Macar, Slav, Çeçen, Gürcü, Bask, İnguş, Abhaza ve Türk gibi birçok etnik grup ve millete ev sahipliği yapmıştır ve hâlâ yapmaktadır. Günümüzde Avrupa kıtasında farklı etnik yapıları bir arada tutan yaklaşık 50 devlet hâkimiyet sürmektedir.

---

[85] Davis, *Orta Çağ Avrupa Tarihi*, s. 45; Hirst, *Kısa Avrupa Tarihi*, s. 77.

[86] Goff, *Avrupa'nın Doğuşu*, s. 11.

Hunlar ve Hunların Avrupa Tarihindeki Yeri

Batı Hunları Kavimler Göçü sonrası Avrupa'da kurulan devletlerden biridir. Kurucuları Türk'tür. Siyasi yapısı ve mekânsal egemenlik iddiasından daha çok, ortaya koyduğu siyasi hedefleri ile önemlidir. Bu sayede Balamir'in oğlu veya torunu olduğu kabul edilen Uldız Dönemi'nden Attila'nın son dönemlerine kadar takip edilecek Hun siyasetinin temelleri atılmıştır. Buna göre Doğu Roma daima baskı altında tutulacak, Batı Roma ile iyi ilişkiler kurulacaktı. Bu politika gereği Uldız MS 400'lü yıllarda birkaç defa Tuna'yı geçmiştir. Hunların bu hareketi karşısında çaresiz kalan Bizans, barış istemek zorunda kalmıştır. Kendisi ile barış yapmaya gelen Trakya umum valisine *"Güneşin battığı yere kadar her yeri zapt edebilirim"* diyerek meydan okumuştur.[87]

Uldız'ın 410 yılında ölmesinden sonra Hun Devleti'nin başına Karaton, daha sonra ise Rua geçmiştir. Rua Uldız'ın siyasetini takip etmiş ve Bizans'ı vergiye bağlamıştır. Avrupa Hunları en parlak dönemini Attilla Dönemi'nde yaşamıştır. Attilla, amcası Rua'nın yanında iyi bir askerî ve idari eğitim almıştı. Başlangıçta kardeşi Bleda ile Hun tahtını paylaşan Attila, 445'te kardeşinin ölümü üzerine (kimi Batılı tarihçilere göre Bleda, Attilla tarafından öldürülmüştür) tek başına hükümdar olacaktır. Atilla, Bizans'ı sürekli baskı altında tutmuştur. Fakat Attilla, Bizans'ın barış şartlarına uymaması üzerine, Büyükçekmece'ye kadar gelerek Bizans'ı tehdit etmiştir. Hun orduları karşısında çaresiz kalan İmparator barış istemek zorunda kalmıştır. Bizans'ın barış talebi 447 yılında Attilla tarafından kabul edilmiştir. Attilla Bizans'ı baskı altına aldıktan sonra Batı Roma'ya karşı olan politikasını da değiştirmiştir. Bu politika değişikliğinin bir sonucu Attila 451 yılında, 80-100 bin, yardımcı kuvvetlerle birlikte 200 bin civarında bir ordu ile

[87] Kafesoğlu, *Türk Milli Kültürü*, s. 71.

Galya üzerine yürümüş ve Roma'nın önemli kentlerinden Metz şehrini eline geçirmiştir. Roma ordusunun da 200 bin olduğu tahmin edilmektedir. İlk Çağ'ın en büyük meydan savaşlarından biri olan bu savaşta Roma büyük bir darbe almıştır. Savaşın galibi konusu hâlâ tartışılmaktaysa da savaşın sonuna doğru Roma ordusu dağılmıştır. Attilla bu sefer ile Roma'nın asker deposu Galya barbarlarını saf dışı bırakarak askerî amaçlarına ulaşmıştır.[88]

Roma için korkulan ise Attilla'nın Roma üzerine yürümesidir. Ve korkulan da olmuştur. Attilla 452 baharında 100 bin kişilik ordusuyla Alpleri aşarak bugünkü Venedik düzlüğüne inmiştir. Roma'ya girmek üzere olan Attilla Roma Patriği I. Leo tarafından geri çekilmeye ikna edilmiştir. Po ovasından tüm Roma'yı atının ayakları altında gören Attilla, I. Leo'nun ısrarları karşısında Roma'ya girmeden çekilmiştir. Roma önlerinden çekilen Attilla, 453 yılında evlendiği gün henüz 60 yaşlarında olduğu hâlde vefat etmiştir. Ölümü konusunda birçok iddia ortaya atılsa da Attila'nın bu beklenmedik ölümü hem Bizans hem de Batı Roma İmparatorluğu'na rahat bir nefes alma imkânı vermiştir. Attila'nın ölümü üzerine Ostrogotlar bağımsızlıklarını kazanmıştır.[89]

Avrupa Hun Devleti Attilla'dan sonra eski gücünü koruyamadı. Oğulları İlek, Dengizik ve İrnek sırasıyla hükümdar olduysa da İlek ve Dengizik yaptıkları mücadeleler sırasına hayatlarını kaybetti. İrnek ise Hunların buralarda daha fazla tutunamayacağını anladığı için kavmini alarak Karadeniz'in batı kıyılarına çekildi. Kalanlar ise yabancı kavimler arasında erimişlerdir.

---

[88] Arthur b. Yolland, *Hungary*, T.C. & E.C. Jack Limited Publish, London 1917, s. 6; Kafesoğlu, *Türk Milli Kültürü*, s. 75; Bauer, *Orta Çağ Dünyası*, s. 130-137.

[89] Davies, *Avrupa Tarihi*, s. 261.

Kavimler Göçü sonrası Avrupa yeniden şekillenirken göçün başladığı yıllarda, biraz öncesi ve sonrasında, Orta çağların en önemli üretim aracı toprak, çiftçi ve toprağın işleme yöntemlerinde de değişiklik meydana gelmeye başlamıştı. Bu değişim, Kavimler Göçü sonrası Roma'nın boşalttığı siyasi boşluğu dolduran lortlara ekonomik bir güç kazandırdı. Çünkü bu yüzyılda ve öncesinde Roma köylüsünün tek amacı ailenin geçimini sağlayacak kadar bir üretim yapmak olmuştu. Fakat 5. yüzyılda Avrupa'da ve Germenlerin hâkim oldukları bölgelerde, tarımsal üretimi artıran sulama yöntemleri ve demir sabanların kullanımı tarımda bir devrim meydana getirdi. Bu sayede killi ve çamurlu araziler daha iyi işlenebildiği gibi ormanlık alanlarda yeni tarım arazileri açılmıştır. Bu saban sayesinde, İngiliz ve Romalı çiftçilerin tahıl yetiştiremedikleri Norfolk ve Suffolk'un ağır killi ve çamurlu topraklarında tarım yapabilmek mümkün olmuştur. O zaman bu demir sabanı buraya kim getirdi? En önemli soru bu olsa gerek. Bu sabanı, demiri işleyen ve kullanan göçebe bir kavmin getirmiş olması çok büyük bir ihtimal dâhilindedir. Yine bu demir sabanı kullanan kavimler çok iyi bir at binicisi olduğu gibi at sırtında biniciye hareket kabiliyeti sağlayan demir üzengiyi de ilk kullanan bir kavim olmalıydı. Bugün basit gibi görünen bu buluş, at üstündeki binici ve akıncıya hareket kabiliyeti sağladığı gibi at sırtında sağa sola eğilebilmesine de imkân veriyordu. Eğersiz ata binen savaşçı ise bunları yapma imkânına sahip değildi. İşte bu iki yenilik, Roma yıkılırken Avrupa'ya gelen yeniliklerdi.[90] Bu yenilik Avrupa Çağı'nda lorda önemli bir avantaj sağlamıştır.

[90] McNeill, *Avrupa Tarihinin Oluşumu*, s. 76-78.

ORTA ÇAĞ AVRUPA'SI (476-1453)

Orta Çağ'ın başlangıcı kesin olarak tarihçiler tarafından kabul görse de ne zaman sona erdiği konusunda tartışmalı tarihler vardır. Kimine göre 1453, kimilerine göre 1493, kimilerine göre de 1517'dir. Kimileri de uygulamada feodal düzenin tamamen ortadan kalktığı zamana kadar Orta Çağ'ı getirmektedir. Fransız İhtilal'ine kadar getirenler de vardır. Fransa'nın dışında Orta Çağ uygulamaları, İspanya'da da 19. yüz yıla kadar devam etmiştir.

Kabaca Orta Çağ kendi içerisinde üç döneme ayrılmaktadır. Birinci dönem Erken Orta Çağ dediğimiz 476'dan 1050'ye kadarki dönemdir. İkinci dönem ise Yüksek Orta Çağ denilen 1050'de başlayıp 1350'ye kadar süren dönemdir. Üçüncü dönem ise Geç Orta Çağ dediğimiz 1350'den Orta Çağ'ın bittiği zamana kadar gelmektedir.[91] Orta Çağ'ın doruk noktası 13 ve 14. yüzyıllardır. Yüksek Orta Çağ olarak adlandırılan 1050'den 1350 arası dönem, Houari Touati'ye göre de özelde İslam'ın genelde Doğu dünyasının en bereketli dönemleridir. Sadece ona göre değil, birçok Batılı bilim adamı da bu durumu kabul etmektedir.[92] Elbette onlar kabul ettiği için veya onların kabulüne dayalı bir yaklaşımla, bu dönemin parlak bir dönem olduğunu vurgulama

[91] Davies, *Avrupa Tarihi*, s. 322; William Chester Jordan, "Orta Çağ'da Avrupa", *Avrupa Fikri*, ed. Anthony Pagden, çev. R. Öğdül-M. Varlık, Ayrıntı Yayınları, İstanbul 2010, s. 90.

[92] Houari Touati, *Ortaçağ'da İslam ve Seyahat: Bir Âlim Uğraşının Tarihi ve Antropolojisi*, çev. Ali Berktay, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2021, s. 9.

düşüncesinde değiliz. Sadece Doğu ve Batı arasındaki farkın ortaya konması için bu karşılaştırmaya ihtiyaç duyduk.

Orta Çağ'la birlikte Orta Çağ'a damgasını vuran feodal düzenin ortaya çıkmasına neden olan olay, Roma İmparatorluğu'nun MS 395'te ikiye ayrılması ve ardından 476'da Batı Roma'nın yıkılmasından sonra yerine siyasi bir sistemin kurulamamasıdır. Avrupa'da feodal sistemin ortaya çıkmasında Germen istilası önemli bir rol oynamıştır. Germen istilası Roma İmparatorluğu'nun sonunu getirmekle kalmamış, Avrupa'da bin yıl sürecek feodal sistemin de oluşmasında etkili olmuştur. Siyasi ortamın bozulması, feodalitenin ortaya çıkmasında en önemli etmendir. Feodalitenin başlamasında Charles Martel etkilidir. Bu anlamda Avrupa Feodalitesinin kurucusu olarak tanınır.[93] Bu dönemde devam eden istilalar da feodal sistemin yerleşmesinde etkili olmuştur. Bu süreçte, barbar kavimlerin istilaları karşısında çaresiz kalan halk, kendisine bir koruyucu aramıştır. Kendilerini korumak için şatolar yapan beyler belli bedel karşılığında köylüyü de korumaya başlamıştır. Köylü, koruma karşılığında zamanla beyin kölesi hâline gelmiştir. Senyör de köylünün işlediği toprak üzerinde mutlak bir mülkiyet hakkı elde etmiştir.[94] Orta Çağ Avrupa'sının siyasi yapısı, tamamen toprak egemenliği ilkesine dayalı, devlet teşekkülünden uzak, bağlılık yemini ile birbirine bağlı, kişisel bağların daha kuvvetli olduğu bir sistemdi.[95] 843 yılında Verdun Antlaşması ile herkesin bir lordu olmalı ilkesi benimsenmiştir. Böylece feodal piramit

[93] Ülgen, *Orta Çağ Avrupa Tarihi*, s. 46.

[94] Pirenne, *Orta Çağ Avrupası'nın Ekonomik ve Sosyal Tarihi*, s. 15; Keçiş, "Kavimler Göçü ve Feodalite", s. 459; Gül, *Orta Çağ Avrupa Tarihi*, s. 89.

[95] Hagen Schulze, *Avrupa'da Ulus ve Devlet*, çev. Timuçin Binder, Literatür Yayınları, İstanbul 2005, s. 13.

dediğimiz kavram ortaya çıkmıştır. Bu piramidin en üst kısmını soylular, en alt kısmını ise serfler bulunmaktaydı.[96]

Yaklaşık bin yıl süren Orta Çağ Avrupa'sının siyasi ve ekonomik yapısını en iyi şöyle tanımlayabiliriz: merkezde toprak, toprağa bağlı bir köylü ve serf ile en üstte feodal bir beyin (senyör/lord) bulunduğu toprak mülkiyeti üzerine kurulu bir yapıdır. Şato veya bir kale etrafında şekillenen bu yapı, Avrupa kırsalının vazgeçilmezlerindendir. Bugün, Avrupa'da yaptığınız yolculukta, bir tepenin başında veya bir dağ yamacında, bazen bir bozkırın ortasında birer harabe görünümündeki bu yapılar, Orta Çağ Avrupa'sında yaşamın merkezinde yer alıyordu. Yapı içerisinde dua eden manastır keşişini de unutmamak gerekir. Kırsal kesim kilise papazının etrafında örgütlendiği için papaz, siyasi bir otorite görevi de görüyordu. Bir köylü, günlük yaşamında ölünceye kadar kilise papazı ve o kilisenin cemaati ile yakın ilişki içerisinde olmuştur.[97] Toplu bir örgütlenme adına tek girişim, kilise cemaati tarafından ortaya konuluyordu. Kilisede cemaat bir araya toplanabilirdi ve bir yerleşim yeri oluşturmak üzere birleşebilirlerdi. Bunun dışında köylüler, her bir çiftliğin tarlalarla tecrit edildiği küçük köylerde dağınık hâlde yaşamaktaydılar.[98] Herkesin kendi toprağında yaşadığı bu sistemde, kapalı bir toplum yapısı ortaya çıkmıştır. Ticari faaliyetin azaldığı bu sistemde, kentler ve tüccar sınıfı ortadan kalkmıştır. Toprak sahibi kendi ürettiğini tüketmek zorundaydı. Bu da pazarı olmayan basit bir ekonomik sistemi oluşturdu. Toprak sahibi lort sadece kendi köylülerinin sağladığı vergilerle geçimini sürdürmek zorundaydı.[99]

Lort veya feodal bey adına hizmet eden vassal da hizmeti karşılığında vergi toplamakla yükümlüydü. Kral adına

[96] Ülgen, *Orta Çağ Avrupa Tarihi*, s. 47.

[97] Goff, *Avrupa'nın Doğuşu*, s. 62.

[98] Davis, *Orta Çağ Avrupa Tarihi*, s. 203.

[99] Pirenne, *Orta Çağ Avrupası'nın Ekonomik ve Sosyal Tarihi*, s. 15.

hareket eden ama kraldan bağımsız olan bu beyler (lort), savaş zamanlarında krala askerî destek sağlamışlardır. Kral, piramidin en üstünde kutsanmış bir kişilik olmakla birlikte, hükmü ortada yoktu. Tanrı; kralı, bireyin ve topluluğun haklarını koruması, hükmettiği topraklar üzerinde ve dışında barışı sağlaması ve kiliseyi savunması için yetkilendirmişti. Ama tüm bunlara rağmen, Orta Çağ Avrupa'sında kralın hükmü kalkmış durumdaydı. Bu durum Orta Çağ'ın sonlarına kadar devam etmiştir.[100] Beyler vergileri vassal aracılığı ile kendileri için toplamışlardır. Vassalın en temel görevi ise savaşta lorda yardım etmekti. Lort ile vassal arasında bir antlaşma imzalanırdı. Buna göre vassal hizmet, lort koruma ve kollama yemini ederdi. Vassal çocuğunu küçük yaşlardan itibaren lordun hizmetine verirdi. Çocuk burada hem uşaklık yapar hem de av, savaş ve şato hayatını öğrenirdi. Orta Çağ Avrupa'sında krallar doğrudan doğruya şehirleri ve egemenliğindeki yerleri yönetmek yerine yönetimi feodal yapıdaki kimselere devrettikleri için, kırsal kesimde feodal beyler (lort) mutlak egemen durumdaydı. Şehirler ise seçilen bir meclis ve onların seçtiği belediye başkanları tarafından yönetilmiştir. Bu dönemde şehirler %10'luk, bazı yerlerde %15'lik gibi çok küçük bir kesimi oluşturuyordu.[101]

Avrupa'da feodal toplumlar kabaca üç grup insandan oluşmaktaydı. Görevleri ibadet etmek olan ruhban sınıfı: Bu sınıf kendi içerisinde belli sınıfa ayrılsa da ayrıcalıklı bir sınıftı. Vergi vermedikleri gibi geniş topraklara hükmedebiliyorlardı. İkinci bir sınıf, görevleri yönetmek ve savaşmak olan soylu sınıfıydı. Soyluluk geçmişinde kölelik gibi bir leke bulunmayan anlamında kullanılmıştır. İngiltere'de doğuştan soylu olmayan, *franklin* denilen geniş toprak sahibi

[100] Schulze, *Avrupa'da Ulus ve Devlet*, s. 15, 25.

[101] Hirst, *Kısa Avrupa Tarihi*, s. 107; Gül, *Orta Çağ Avrupa Tarihi*, s. 146; Davies, *Avrupa Tarihi*, s. 341.

soylu bir sınıf da vardı. Bunlar da özgür statüdeydi. Hürriyet ile soyluluk aynı anlama gelmekteydi. Bu sınıf kendilerinin Tanrı tarafından kutsandığına inanmaktaydı. Lortluk toplumsal iktidar biçimiydi. İnsanlar üzerinde denetim ile toprak üzerinde denetimin kolayca birbirinden ayrılamayacağı düşüncesinden hareketle, Orta Çağ Avrupa'sında siyasal örgütlenmenin temelinde lortluk yer almıştır. Mutlak itaati temel alan yapı hem toprak üzerindeki denetimi hem de insanlar üzerindeki denetimi bir bütün olarak ele almıştır.[102] Yapının en altında ise köylü ve serfler vardı.

Şövalyelik: Orta Çağ'da soylular da kendi içerisinde hiyerarşik bir yapı oluşturuyordu. Alt düzeydeki özgürler için kullanılan soyluluk ifadesi zamanla ortadan kalkmıştır. 10. yüzyıl lortları şatolar inşa edip bunları silahlı adamlarıyla korumaya başlayınca, kendilerini yaşam biçimi olarak savaşa adamış, özgür ama soylu olmayan erkekler ön plana çıktı. Bunlara *askerler* anlamına gelen *milites* denildi. Şatoları koruyan bu askerler zamanla soyluluk statüsü istemeye başladı. Toprağı olmayan ama soyluların hizmetindeki bu statü, 12 ve 13. yüzyılda *şövalye* denilen yeni bir toplumsal sınıf oluşturdu. Tam donanımlı savaşçılar için kullanılan bu tabir zamanla soyluluk fikri ile birleşti.[103]

Şövalye olabilmek ve şövalye eğitimi alabilmek için erkek olmak ve köklü bir aileden gelmek şarttı. Bu eğitimi almak isteyen aristokrat ailelerin çocukları, yedi ve sekiz yaşına gelince, ailenin bağlı olduğu lordun yanına gönderilirdi. Burada yirmi bir yaşına kadar eğitim alan şövalye adayları, bir tören ve yeminle bu göreve başlardı. Beline kemer takılan ve eline kılıç verilen şövalye, efendisine hiz-

[102] Julia M. H. Smith, *Roma'dan Sonra Avrupa: Yeni Bir Kültür Tarihi 500-1000*, çev. Ahmet Fethi, Alfa Yayınları, İstanbul 2015, s. 202.

[103] William A. Pelz, *Modern Avrupa Halkları Tarihi*, çev. Nil Tuna, Kolektif Yayınları, İstanbul 2017, s. 20; Gül, *Orta Çağ Avrupa Tarihi*, s. 144-146; Smith, *Roma'dan Sonra Avrupa*, s. 239.

met etmek ve Hristiyanlığı korumak için çalışmaya hazır olurdu. Şövalyelik eğitimi sırasında askerlik eğitiminin yanı sıra saray yaşamı konusunda da adaylara eğitim verilmiştir.[104]

Ramón Lull (1232-1316) *Şövalyelik Düzeni Kitabı* isimli eserinde, şövalyelerin görevi ve sorumlulukları hakkında bilgi verir. Şövalyenin en önemli görevi baba olan Tanrı'nın, oğlunu insan etine bürünmek üzere görkemli bakire Azize Meryem'e göndermesine vesile olan kutsal Katolik inancını devam ettirmek ve korumaktır. Tanrı, Kutsal Kitap sayesinde Katolik inancını kâfirlere ve inanmayanlara karşı koruyup savunsunlar diye rahipleri seçtiği gibi, Kutsal Kilise ve Katolik inancını yok etmek isteyen kâfirleri kılıç ve silahları ile ortadan kaldırması için de şövalyeleri seçmiştir. 13. yüzyıldan itibaren şövalyelik kutsanmıştır. Tanrı kendi dinini korudukları için şövalyeleri arkadaş edinmiştir. Nasıl rahibin cübbesi onun görev ve sorumluluğu ile ilgili bir anlam ifade ediyorsa, şövalyenin de kılıcı aynı anlamı taşımaktadır. Şövalye dini ve Kutsal Kitabı, efendisine kılıcı ile hizmet ederek koruyabilir. İyi bir şövalye toprağı, kadınları, masumları, çocukları korumalı ve efendisine hizmet etmelidir.[105]

Kilise: Orta Çağ Avrupası'nı anlayabilmenin yolu kiliseden geçmektedir. Çünkü bu dönemde ekonomik ve manevi üstünlüğü olan kilisenin ayrı bir yeri vardır. Roma'dan Orta Çağ Avrupa'sına gücünü koruyarak ve artırarak geçen tek kurum kilise olmuştur. Erken Orta Çağ Dönemi'nde Roma'dan kalma hemen hemen her şehirde bir piskopos varlığını devam ettirmiştir. Piskoposlar Papa'ya bağlı olan

[104] Ülgen, *Orta Çağ Avrupa Tarihi*, s. 95.

[105] Alatlı, *Batı'ya Yön Veren Metinler*, C. I, s. 265.

başpiskoposa bağlıydı. Bu hiyerarşik yapı Orta çağlar boyunca bozulmamıştır.[106]

Korunaklı şatoların yanında veya içerisinde kurulan kilise ve manastırlar feodal sistemin en temel yapılarındandır. Kabarık nüfusu ile kilise ve manastırda yaşayan ruhban sınıfı, çevre köylülerden beslenmekteydi. Köylüler üzerinde feodal bey ile siyasi, papalığın otoritesi ile manevi bir baskı da oluşturan manastır ve kilise halkı, sadece kırsal alandan elde edilen vergi sayesinde ayakta kalabilmekteydi. Çünkü Orta Çağ yerleşim yerleri, dinsel açıdan önemini korusa da ekonomik açıdan önemsizleşmişti. Bilhassa erken Orta Çağ'da köy kiliselerinin önemi artmıştı. Gerçi nüfusun büyük bir kesimi de köyde yaşamaktaydı. Köy kiliseleri, eğer senyörün mülkünde iseler, kilise papazları senyör tarafından atanmıştır. Kilise, toprağa dayalı feodal yapılanmanın önemli bir direğiydi. Onun için her iki sistem birbirini korumaya çalışmıştır. Bu da skolastik düşüncenin hâkim olmasına zemin hazırlamıştır. Düzene karşı en ufak bir başkaldırının cezası ölümdü. Düzen, kilise ve feodal yapı ile birlikte bir bütündü. İkisinden birine karşı olmak, ikisine de karşı olmakla eşdeğerdi. Karşı olanlar sadece ölümle korkutulmuyor, öbür dünyada da ömür boyu cehennemi boylamakla suçlanıyordu. Çünkü siyasi otoritenin başı kabul edilen derebeylerine karşı en ufak bir itaatsizlik, bizzat İsa'ya yapılmış bir itaatsizlik olarak kabul ediliyordu.[107] Kilise dünya ile ahireti birbirine bağlayan bir kurum hâline gelmişti. Öbür dünyada ebedi bir saadete kavuşmanın yolu kiliseden geçiyordu. Fert olarak insan, kilisenin olmadığı bir yerde hiçbir anlam ifade etmemiştir. Bu sistem içerisinde Tanrı ile insanlar arasındaki bağ ancak kilise sayesinde kurulabilirdi.[108]

---

[106] Wickham, *Orta Çağ'da Avrupa*, s. 63.

[107] Pelz, *Modern Avrupa Halkları Tarihi*, s. 21.

[108] Bekir Sıtkı Baykal, *Yeni Zamanda Avrupa Tarihi*, C. II/1, Türk Tarih

Feodal düzen içerisinde eğitim, ekonomi ve siyasi yapı üzerinde etkili olan kilise, zamanla geniş topraklara da egemen olmuştur. Genellikle dindar kişiler tarafından hibe edilen topraklar kiliseye ayrı bir güç katmıştır. Mesela sekizinci yüzyılda Fransa'daki toprakların 1/3'ü, Katalonya ve Kastilya topraklarının %25'i, Güney İtalya topraklarının %65'i kilisenin elindeydi. 9. yüzyılda Karolenj İmparatorluğu'nda ekili toprakların yaklaşık üçte biri kiliselere aitti. Kiliseler topraktan zenginleştikçe, ekonomik örgütlenmenin merkezi konumuna geldi. Öyle ki, zamanla zenginleşen kilise ve manastırlar 11 ve 12. yüzyılda Avrupa'nın en önemli faizle kredi veren kuruluşları arasına girmiştir. Kiliseler, mülklerinden elde ettikleri servetle ekonomik güçlerinin yanında sürekli artan bir siyasal güç de kazandılar.[109]

Kilisenin dışında, manevi huzuru bulmak için birer kompleks şeklinde şehirlerden uzak mekânlarda, dağ yamaçlarında, ormanlık alanlarda daha mütevazî ve gösterişsiz yapılan manastırlar da, zamanla ekonomik bir güç hâline gelmişlerdir. Aslında Avrupa'da 11. yüzyıl sonrası tam bir manastır sistemidir. Rahip cübbesi giymek ve ibadet için hizmet etmek günlük yaşamın kutsalları arasına girmiştir. Bu dönemde rahip sınıfında olmayanlardan, hatta soylu ve askerî aristokrasinin, Hristiyanlık için özel bir hizmet sergilemeleri beklenirdi. Bu da manastır sistemi sayesinde Avrupa toplumunda yaygınlaşmıştır. Böylece manastırlar ekonomik ve siyasi güç elde etmişlerdir. İslam dünyasına yapılan Haçlı Seferleri Avrupa'daki manastır sisteminin bir başarısıdır. Rahip sınıfından olanlar manas-

---

Kurumu Yayınları, Ankara 1988, s. 1; Pirenne, *Orta Çağ Avrupası'nın Ekonomik ve Sosyal Tarihi*, s. 39.

[109] Smith, *Roma'dan Sonra Avrupa*, s. 217; Gül, *Orta Çağ Avrupa Tarihi*, s. 107.

tırda manevi olarak savaşırken, halk ve rahip sınıfı dışında olanlar da bedenen kâfirler ile mücadele etmeliydi.[110]

Manastır yaşantısı ilk olarak, 3. yüzyılın sonları ve 4. yüzyılın başlarında, insanların yalnızlık içinde oruç tutarak ve ibadet ederek münzevi bir hayat yaşamak amacıyla çöllere, dağlara, mağaralara ve daha ısısız yerlere çekilerek toplumdan uzak yaşamaları şeklinde başlamıştır. Bu şekilde bir hayatı seçen keşişler ilk manastırı Mısır'da kurmuşlardır. Daha sonra buradan ilk önce Basra, Şam ve Darâya gibi şehirler ile Suriye Dağları, Cebel-i Lübnan ve Kâsiyûn Dağı'nın yamaçları gibi yerlerde, ardından da batıda yaygınlaşmıştır. Houari Touati, *Ortaçağ'da İslam ve Seyahat: Bir Âlim Uğraşının Tarihi ve Antropolojisi* isimli eserinde, Müslüman zahitlerin de bu keşişlerden esinlenerek züht ve takva içerisinde yaşamaya başladıklarını ifade eder.[111]

Orta Çağ Avrupa toplumu feodal bir yapı içerisinde iken Papalık ve krallar arasındaki mücadele hiç eksik olmamıştır. 1046 yılında İmparator III. Heinrich Roma'ya gelerek papayı azletmiş ve yerine II. Clemens'i atamıştır. Ondan beklenen, papaların eşleri ile birlikte yaşamaları ve dinî görevlerin politik amaçlı olarak ticaretinin yapılmasının engellenmesi gibi bazı alanlarda yeni reformlar yapmasıydı. Heinrich bu sayede alt tabaka ile kaynaşamayan papalığı, kendi denetimine alabilmek için yerel soylulardan ayırmayı hedeflemiştir. Bu mücadele 11. yüzyılın ikinci yarısı özellikle 1059 tarihinden itibaren yeni bir boyut kazandı. Bu tarihte, Nicolas tarafından hazırlanan papa seçim yönetmeliği ile ruhbandan olmayanların ruhani bir göreve atanmaları yasaklanmıştır. Bu değişiklik ile papaların kardinal piskoposlar tarafından seçilmesi hedeflenmiştir. Ayrıca Papalık, İmparator'un elinde bulunan İtalya

[110] Davis, *Orta Çağ Avrupa Tarihi*, s. 279-287.

[111] Touati, *Ortaçağ'da İslam ve Seyahat*, s. 166, 172; Ülgen, *Orta Çağ Avrupa Tarihi*, s. 58.

ve Almanya'daki piskoposlukların atama yetkisini almıştır. Bu durum kiliseyi ruhban olmayanların elinden kurtarmak olarak açıklanmıştır. Yapılan değişikliklerin de etkisi ile Papa VII. Gregorius (1073-1085) Dönemi'nde Papalık otoritesi yeniden kurulmuştur. Papalık ve İmparator arasında şimdilik bir uzlaşma sağlanmış gibi gözükse de 12. yüzyılda mücadele yeniden başladı. Bu yüzyılda mücadele sadece Papalık ve İmparator arasında değil İngiltere ve Fransa kralları arasında da bir mücadele şeklinde devam etti.[112]

Konsiller ve Kilise: Konsillerin Orta Çağ kilise uygulamalarında önemli bir yeri vardır. Bu konsiller Katolik Hristiyanlıkta iman, ahlâk ve disiplin konularındaki problemleri karara bağlamak üzere belirli aralıklarla toplanmıştır. İlk defa 48, 49 veya 52 yılında, havari veya din adamları Hristiyanlık inancı ile ilgili konuları görüşüp çözüme kavuşturmak amacıyla Kudüs'te bir araya gelmiştir. Bundan sonra bu toplantılar Hristiyanlıkta konsil olarak adlandırılacaktır.[113] Doğu ve Batı kiliseleri yerel veya ekümenik anlamda birçok konsil toplamıştır. Bu konsillerde bilhassa Katolik Hristiyanlık dünyasını ilgilendiren önemli kararlar alınmıştır. 1123 yılında toplanan I. Lateran Konsili, kilise ile iktidar arasındaki ilişkilerde yeni bir devir açmıştır. 1179'da toplanan III. Lateran Konsili'nde Lyon'lu Valdes Hristiyanlıkta kendi düşüncelerini yaymak için Papa III. Alexander'dan vaaz verme hakkını almak için uğraşmıştır. Ama bu istek yerel başpiskopos tarafından reddedilmiştir. Bu hak 1209 yılında Papa III. Innocent tarafından keşişlere verilmiştir. Orta Çağ kilise konsillerinin en büyüklerinden birisi olan IV. Lateran Konsili, Papa III. Innocent tarafından

---

[112] Ülgen, *Orta Çağ Avrupa Tarihi*, s. 91; Gül, *Orta Çağ Avrupa Tarihi*, s. 125.

[113] Ömer Faruk Harman, "Konsil", *İslam Ansiklopedisi*, C. 26, Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2002, s. 175-178.

kasım 1215'te Roma'da toplanmıştır. Bu konsile Doğu ve Batı'dan yaklaşık 1200 kıdemli ruhban katılmıştır. Alınan kararlar arasında seçimler, kilise mahkemelerinin yürütülmesi, aforoz, işkenceyle sorgulama, sapkınlık, Yahudilere karşı tutum, Haçlı Seferleri olmak üzere Hristiyanlığı ilgilendiren birçok konu ele alınmıştır.[114] 1245'te toplanan I. Lyon Konsili'nin Batı kilise hukuku tarihi içinde oldukça önemli bir yeri vardır. 1431'de toplanan Basel Konsili'nde Papalık, sınırsız otoritesini kabul ettirmek için bastırmıştır. Ama konseye katılan din adamları bunu kabul etmemiştir. Konsey papa tarafından 1437'de Ferrara'ya, ertesi yılda Floransa'ya taşınmıştır. Papa 1431 Basel Konsilini hizipçi ilan etmesine rağmen konsey katılımcılarından bir kısmı 1445'e kadar Basel'de toplanmaya devam etmiştir.[115]

Engizisyon: Orta Çağ'ın sonlarına doğru yürürlüğe konulan kiliseye bağlı mahkeme sürecine engizisyon denmektedir. Kelime olarak baskıcı ve bezdirici soruşturma ve sorgulama anlamına da gelmektedir. 4 Kasım 1184 yılında III. Lucius tarafından çıkarılan kararnameye dayanarak, piskoposlar kendilerini dini koruma konusunda yükümlü görmüşlerdir. Bu kararnameden yola çıkarak kiliseye bağlı kurulan mahkemeler sapkınlıkla suçlananlara büyük cezalar vermiştir. Bunun için engizisyonun başlama tarihi 1184 kabul edilir.[116] Çünkü papa ve ruhban sınıfının en önemli görevlerinden birisi de sapkınlar ile mücadele etmekti. Orta Çağ Avrupa'sında engizisyon, kilisenin elindeki en büyük güçtür. Paris'te teoloji dersi veren Tournaylı Simon Aristoteles'i benimsediği için 1200 yılında zındıklıkla suçlanmıştır. Bu yüzyılda ilim ve felsefe kitapları Hristiyan

[114] Wickham, *Orta Çağ'da Avrupa*, s. 237.

[115] John Merriman, *Rönesans'tan Bugüne Modern Avrupa Tarihi*, çev. Şükrü Alpagut, Say Yayınları, İstanbul 2018, s. 120.

[116] Ülgen, *Orta Çağ Avrupa Tarihi*, s. 153.

inancına zarar verir gerekçesiyle yasaklanmıştır. Siger de Brabant (1240-1280) İbn Rüşd felsefesini benimsediği için kilisenin takiben uğramış ve ölümüne kadar Orvetio'da hapiste kalmıştır.[117]

Sapkınlıkla mücadelenin en acımasız örneklerinden birisi Fransa'nın Albi Bölgesi'ne ortaya çıkan 12 ve 13. yüzyılda Batı Avrupa'da etkili olan Kathar Tarikatı mensuplarının tamamen yok edilmesidir. Kilise bu tarikata mensup kimselere, belli bir misyon dahilinde din değiştirmeleri konusunda birkaç kez elçi göndermiştir. Din değiştirmeye yanaşmayan Kathar Tarikatı mensuplarına karşı kilise, engizisyon sayesinde toplu katliama girişmiştir. Bu katliamı Kuzey Fransız Şövalyeler, Simon de Montfort liderliği altında birleşerek yapmışlardır. Bu şövalye ve savaşçılar Katharların yoğunlukta yaşadığı bölge olan Languedoc ve Toulouse'ye saldırarak on yıl boyunca burada katliamı gerçekleştirmiştir. Bu toplu katliam sonrası Kathar Tarikatı mensubu kimselerin kökü ancak 1233'te kazınabilmiştir.[118]

Hukuk, Adalet ve İşkence: Avrupa toplumlarından İngilizler töreye daha bağlıdır. Sanık ancak bir yargıcın emriyle tutuklanabilir veya kefaletle serbest bırakılabilirdi. Diğer devletlerde ise bu durum yargıcın insafına kalmıştı. Suçunu itiraf etmesi için işkence, sık başvurulan yöntemlerden birisiydi. Ekler kısmında da görüleceği üzere, suçlulara karşı Avrupa'da birçok işkence yöntemi uygulanmıştır. Bunun için de özel aletler geliştirilmiştir. Kırbaçlamak ve sakatlayarak öldürmek sık uygulanan yöntemlerdendi. Bazen mahkûma daha fazla acı çektirmek ve cezasını daha ağırlaştırmak için uzuvları kırıldıktan sonra sanık,

[117] Küken, *Orta Çağ'da Eğitim Felsefesi*, s. 55.

[118] Roberts, Avrupa Tarihi, s. 237; Pelz, *Modern Avrupa Halkları Tarihi*, s. 23; Wickham, *Orta Çağ'da Avrupa*, s. 275.

bir çarka bağlanır ve dört beygir vasıtasıyla çekilerek parçalanırdı. Halkın ibret alması için açık alanda uygulanan infazlardan yakarak idam etme, kazığa oturtma, çivili sandalyeye oturtmak, kafatasını mengene ile ezmek, cesetleri parçaladıktan sonra sokaklara atma başvurulan belli başlı yöntemler arasındaydı.[119]

Köylü ve Serfler: Yapının en altında Avrupa toplumunun neredeyse %85'ni oluşturan ve görevi çiftçilik olan köylüler bulunmaktaydı. Bunlar işleyecekleri bir miktar arazi karşılığında belirsiz hizmetler yapmakla yükümlüydü. Hemen hemen çalışmaktan ve üretim yapmaktan başka bir hakları olmayan bu kesimin, karınlarını doyurmaktan başka bir hedefleri de yoktu. Köylüler dışında kalan serfler, antik dünyada olduğu gibi köle olmamakla birlikte özgür de değildi. Sınırlı da olsa mülkiyet hakları vardı. Köleler toplumsal evrim sonucu serfe dönüşmüştür. Bunlar köylü ile köle arası bir sınıf oluşturmuştur. Toprağa bağlı olan, bizzat lort tarafından beslenen serfler toprak üzerinde mutlak egemenlik hakkına sahip olan lorda aitti. Bu yolla lort, toprağa bağlı kesim üzerinde de egemenlikten doğan bir mülkiyet hakkı elde ediyordu. Köylü işlediği toprak karşılığında derebeyine hem kira ödüyor hem de derebeyinin mülklerinde işçilik hizmeti veriyordu. Kazandıkları ile ancak karınları doyuyordu.[120]

Köylü ve serf senyörden izinsiz evlenemediği gibi kızını da everemezdi. Feodal dönemde evlenen kız, ilk gece (gerdek) hakkı olarak bilinen *jus primae noctis* uygulaması sayesinde ilk geceyi derebeyi ile geçirmek zorundaydı.[121] Bu sayede bey serfin doğacak çocuğu üzerinde de hak iddi-

[119] Seignobos, *Avrupa Milletlerinin Mukayeseli Tarihi*, s. 269.

[120] Hirst, *Kısa Avrupa Tarihi*, s. 106; Wickham, *Orta Çağ'da Avrupa*, s. 214; Pirenne, *Orta Çağ Avrupası'nın Ekonomik ve Sosyal Tarihi*, s. 55.

[121] Pelz, *Modern Avrupa Halkları Tarihi*, s. 24.

asında bulunabilmekteydi. Kızını malikâne dışından biriyle evlendirmek isteyen serf, *formarriage* adı altında senyöre yüksek bir bedel ödemek zorundaydı. Bu da çoğunlukla mümkün değildi. Çünkü bu bedel serfin ödeyemeyeceği kadar yüksek bir meblağdı. *Formarriage* uygulamasının amacı mümkün olduğunca malikâne dışından evlenmenin önüne geçmektir. Bu uygulamalar Avrupa'da Osmanlı Devleti'nin egemen olduğu bölgelerde ancak nakit bir bedel karşılığında kaldırılmıştır.[122]

Serf veya köylü öldüğü zaman mirasının bir kısmı veya en iyi hayvanı senyöre miras olarak geçerdi. Serf kendi toprağını işlemenin dışında angarya adı altında senyöre hizmet etmekle de yükümlüydü. Serf, senyörün değirmeni veya herhangi bir şeyini kullandığı zaman ona kira öderdi. Değirmen, dokuma tezgâhı, nalbant atölyeleri gibi toplumun temel ihtiyacını karşılayan işletmeler genelde korunaklı şatolarda kurulmuştu.[123] Feodal toplum bir hiyerarşi içerisinde görünse de tamamen eşitsizlik ve adaletsizlik üzerine kurulmuş bir yapıydı.[124] Köylü ve serflerin soylulara karşı koyabilecek hiçbir gücü yoktu. Köylüler bir soylu karşısında hayvandan çok az değerli bir yaratıktı. Hatta bazen hayvan bir köylüden bile değerli olabilirdi.[125]

Toplumun en alt tabakasında ise köleler vardı. Orta Çağ Avrupa'sında hakları olmadığı için köleler aslında bir sınıf olarak da kabul edilmemekteydi. Varlıklı kimselerin veya sahibinin malı olan köleler, her işi yapmakla yükümlüydü. Bağ ve bahçe işlerinde çalıştırılan kölelerin dışında sade-

---

[122] Halil Sahillioğlu, "Arûs Resmi", *İslam Ansiklopedisi*, C. III, Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1991, s. 422; Gül Akyılmaz, "Bâd-Hevâ Vergilerine Bir Örnek: Resm-i Arûs", *Selçuk Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, C. 7/1-2 (1999), s. 123.

[123] Keçiş, "Kavimler Göçü ve Feodalite", s. 457, 470.

[124] Gül, *Orta Çağ Avrupa Tarihi*, s. 91.

[125] Pelz, *Modern Avrupa Halkları Tarihi*, s. 21; Roberts, *Avrupa Tarihi*, s. 192.

ce ev işlerinde çalıştırılan köleler de vardı. Doğuştan köle olanların dışında savaşta esir alınanlar, köle pazarlarında satın alınarak köle yapılanlar da önemli bir yer tutmaktaydı. Köle ticaretinin yaygın olduğu Orta Çağ Avrupa'sında köleler, genellikle Hristiyan olmayan veya yarı Hristiyan olan bölgelerden devşirilmiştir. Mesela siyahi köleler, Portekiz'in en önemli gelir kaynakları arasındaydı. İnsan olarak bir değeri olmayan kölelerin manastırlara girmesine ise 484 yılından sonra izin verilmiştir.[126]

Veba Salgını: Orta Çağ'ın sonlarına doğru 1347-1350 veya 1352'li yıllarda Avrupa'da etkili olan ve Kara Ölüm olarak adlandırılan veba salgını, Avrupa toplumunu büyük oranda olumsuz yönde etkilemiştir. Kesin rakam vermek mümkün değilse de Avrupa'nın nüfusu yarıdan fazla azalmıştır. Mesela salgın boyunca İngiltere'nin nüfusu %70 azalarak 7 milyondan 2 milyona düşmüştür. Bu dönemde salgın Avrupa ile sınırlı değildir. 1347'nin sonbaharında Karadeniz'deki koloni limanlarından, İskenderiye'ye gelmiştir. Salgın, 1348'de Kahire'de çok etkili olmuştur. Salgın boyunca Kahire'de 200 bin insanın öldüğü tahmin edilmektedir. Bu rakam da şehir nüfusunun %40'ına tekabül etmektedir.[127]

Salgın daha sonraki yıllarda da aralıklarla ortaya çıkmıştır. 1420'de ortaya çıkan veba, Batı Avrupa toplumunun neredeyse yarısından fazlasını öldürmüştür. Bu salgın Avrupa ile sınırlı kalmayıp Çin ve Hindistan'a kadar uzanmıştır. Veba salgını ile Avrupa'da azalan nüfus ve bu arada devam etmekte olan yüzyıl savaşları İngiltere ve Fransa'yı ekonomik olarak iflasın eşiğine getirmiştir. Çünkü en büyük üretim kaynağı olan topraklar işlenemez olmuştur. Bundan dolayı veba salgını feodal sistemin çökmesinin

[126] Ülgen, *Orta Çağ Avrupa'sında Kölelik*, s. 41- 53.

[127] Abu-Lughod, *1250-1350 Yılları Arasında Dünya Sistemi*, s. 351.

de nedenleri arasındadır. Salgın en fazla kentlileri ve ticaretle uğraşanları vurmuştur. Kırsal kesimde izole bir şekilde yaşayan köylüler, salgından kentlilere göre daha az etkilenmiştir. Şehirlerde yeteneklilerin ve zanaatkârların salgın sebebiyle ölmesi endüstrinin çökmesine de neden olmuştur.[128] Veba salgını karşısında çaresiz kalan Avrupa toplumu bunu "Tanrı'nın imansız ve günahkârlar üzerindeki gazabı" olarak görmeye başlamıştır.[129]

Veba salgını kilise üzerinde de olumsuz etki yaptı. Vebadan dolayı ölüm döşeğinde olanlar son anlarını bir rahip ile geçirmek istiyorlardı. Vebalı bir kimse ile beraber olmak ölümle yüzleşmek demekti. Bunu da ancak samimi rahipler yapabiliyordu. Veba salgını sonucu son anlarını geçirmekte olanların ruhlarını uçurmak için görev alan bu samimi rahipler, görev sırasında iken bir bir ölmüştür. Bunun sonucu kiliseler samimiyetsiz, eğitimsiz ve çıkarcı rahiplerin eline kalmıştır.[130]

Orta **Çağ Avrupa'sında Eğitim:** Roma Dönemi Avrupa'sında birçok dil konuşulmakla birlikte Latince hukuk, ordu ve ticaretin diliydi. Bilim, eğitim ve edebiyat dili de Latinceydi. İlk Çağ Avrupa dünyasında Latince kültürel üstünlük anlamına gelirdi. Romalılara göre, Roma'yı üstün yapan buydu. Fakat Latince zamanla kayboldu onu yerine yeni diller ortaya çıktı. Ama bilim ve edebiyat dili olarak Latince varlığını devam ettirdi. Bu sebeple Orta Çağ Avrupa'sında iyi bir eğitim almak istiyorsanız bir yabancı dil öğrenmeniz gerekliydi. O da Latinceydi. Latinceyi öğrendikten sonra istediğiniz alanda eğitim alabilme imkânına sahip oluyordunuz. Fakat eğitim alma imkânına çok az

[128] Davies, *Avrupa Tarihi*, s. 439; Goff, *Avrupa'nın Doğuşu*, s. 184; Merriman, *Modern Avrupa Tarihi*, s. 39.

[129] Ülgen, *Orta Çağ Avrupa Tarihi*, s. 197.

[130] Pelz, *Modern Avrupa Halkları Tarihi*, s. 31.

kimse ulaşabilmekteydi.[131] Onun için de halkın büyük bir kesimi cahildi. Sadece halk mı? Zengin ve soylu olanlar da cahildi. Orta Çağ Avrupa'sında krallardan ismini yazamayan bile çok fazlaydı. Avrupalı soylular ve şövalyeler Haçlı Seferleri sırasında Kutsal Topraklara geldiklerinde, Müslümanlar bunların bu kadar cahil ve kaba saba olmalarına çok şaşırmışlardır.[132]

Orta Çağ'da birçok manastır ve kilise kendi faaliyetlerinin devamı için okul açmıştır. Temel bir eğitim alan rahip ve rahibe adayları, Latince dualar ve ilahiler öğrenmişlerdir. Yaklaşık 9-10 yıl süren eğitim genellikle dinî esaslar çerçevesinde yapılmıştır. Kendilerini Hristiyanlığın savunucusu olarak Tanrı tarafından görevlendirildiğini kabul eden şövalyelerin eğitimi de ayrı bir önem arz etmekteydi. Yedi yaşında şövalye eğitimine başlayan şövalye adayı, yaklaşık 21 yaşında eğitimini tamamladığı zaman kilisede yapılan tören ile şövalye derecesini alır ve şövalye yemini ederek bu sınıfın eğitimli bir ferdi olurdu.[133]

Geç Orta Çağ'da ticari ve kentsel canlanma ile birlikte eğitim hayatında da bir canlanma göze çarpar. Şehirlerde sanat ve zanaat eğitiminin yanı sıra günümüz üniversitelerinin temelini oluşturan, daha çok kilise etrafında şekillenen üniversiteler ortaya çıkmıştır. Okulların başı piskopostur. Öğretim hâlâ kilisenin işidir. Üniversite mensupları ruhbandan sayılmaktadır. Üniversiteler kurumsal olarak kilisenin içindedirler. Hocaların maaşları kilise gelirleri ile ödenmektedir. Oldukça varlıklı ve zengin mülk sahibi hâline gelen üniversite hocaları, muhtaç öğrencilere burs vermek yerine faizle borç para vermişlerdir. Teminat

[131] Julia M. H. Smith, *Roma'dan Sonra Avrupa: Yeni Bir Kültür Tarihi 500-1000*, çev. Ahmet Fethi, Alfa Yayınları, İstanbul 2015, s. 43; Seignobos, *Avrupa Milletlerinin Mukayeseli Tarihi*, s. 170.

[132] Hirst, *Kısa Avrupa Tarihi*, s. 158.

[133] Aytaç, *Avrupa Eğitim Tarihi*, s. 85.

olarak da, Orta Çağ Avrupası, hatta tüm dünya için değeri çok fazla olan kitapları rehin almışlardır.[134] Orta Çağ Avrupa'sında çoğu yoksul olan ve sefalet içerisinde yaşayan öğrenciler için kolej denilen misafirhaneler de açılmıştır. Bu kolejler ilk olarak Paris üniversitesinde ortaya çıkmıştır. Burada kalan ve yeme içme ihtiyaçları karşılanan öğrenciler, manastırlara benzer bir disiplin içerisinde yaşamışlardır.[135]

Aynı dönem veya daha öncesi İslam dünyasına baktığımız zaman, ilim yolculuğuna çıkanların, ilme bireysel veya toplu olarak ulaşmalarının önünde hiçbir engel yoktu. Ama ilim yolculuğu İslam dünyasında da oldukça pahalı bir işti. İlim talibi zengin gençler oldukça küçük bir azınlıktı. Bunlardan bir kısmı ilim talep ettiği hocaya para ödemesi yapmıştır. Bu ödeneği karşılamak için de bir kısmı ailesinden destek almış, diğer bir kısmı da ticaret ile uğraşarak geçimlerini sağlamıştır. Mesela 9. yüzyılın ortalarında Zeccâc, öğrenim ücreti olarak yaptığı ödemenin büyük bir kısmını cam kesme işinden elde etmiştir. Düzenli bir geliri olmayanlar ise açlık ve susuzluk başta olmak üzere birçok sıkıntı ile karşı karşıya kalmışlardır. Mesela genç yaşta ilim için seyahate çıkan Taberi (ö. 922) ailesinin desteği ile İslam dünyasının birçok yerini gezerek tahsilini tamamlamıştır. Ebu Hanife'nin talebelerinden Harice bin Mus'ab, tahsili için 100.000 gümüş dirhem masraf yapmıştır. Horasanlı lakabı ile ün salmış olan Ebu Abdullah Zuhali (ö. 871) Irak, Suriye, Mısır, Hicaz ve Yemen'e yaptığı ilim yolculuğu sırasında 150.000 gümüş dirhem harcamıştır. Medine fıkıh okulunda yetişen Mısırlı İbn Kasım (ö. 806) ilim için Hicaz'a yaptığı on iki seyahat sırasında 120.000 altın dinar harcamıştır. Irak'taki Vasıt'tan Ali bin Asım (ö. 816) eğitimi sırasında ailesinden yaklaşık 100.000 altın dinar

[134] Goff, *Orta Çağ'da Entelektüeller*, 92, 162.

[135] Seignobos, *Avrupa Milletlerinin Mukayeseli Tarihi*, s. 170.

almıştır. Bu örneklerden yola çıkarak, eğitim ve öğretimin pahalı bir uğraşı olduğunu anlıyoruz. Ailenin desteğini almadan eğitim faaliyeti içerisinde olan birçok örnek varsa da, bu faaliyet zor şartlar altında gerçekleşmiştir. Ama Orta Çağ İslam dünyasında eğitim ve öğretim faaliyeti Orta Çağ Avrupa'sının aksine her alandan bağımsız bir şekilde desteklenmiştir.[136] Vakıf kurumunun yaygınlaşması ile eğitim ve öğretim faaliyetleri vakıflar tarafından finanse edilmiştir. Gazzali gibi bazı ilim adamları ilim tahsil etmek isteyen öğrencilerden para talep etmenin haram olduğuna hükmetmişlerdir. Gazzali başka bir düşüncesinde ise, bir hocanın meşru ihtiyaçlarını karşılayacak kadar medrese vakfından maaş alabileceğini beyan eder. Vakıftan ücret alan öğretim üyeleri kadar hiçbir bedel talep etmeden ders veren öğretim üyeleri de önemli bir yekûn tutmaktaydı.[137]

Mesleği irsî olarak devam ettirme düşüncesi Orta Çağ Avrupa'sında da olan bir durumdu. İslam dünyasında da benzer uygulamalar vardı. Mesela İbn 'Asrûn (ö. 1189) tarafından Şam'da kurulan Asrûniye Medresesi'nin vakıf senedinde, fıkıh öğretim üyeliğinin kurucunun soyundan gelenlere ayrılması, onlar arasında yeterli bir kimsenin bulunmaması hâlinde ise onlar adına dersleri yürütecek bir naibin bulunması şartı konulmuştur.[138] Şam başkadısı Necmeddin b. El-Hicci 1424 yılında Şâmiye Medresesi'ndeki fıkıh hocalığından oğlu lehine çekilmişti. Oğlu bu sırada henüz yedi yaşındaydı. Avrupa ve Batı dünyasına gelecek olursak, Orta Çağ'ın önemli hukukçularından olan Francesco Accursio, Bologna'da boş kürsülere atama yapılırken doktorların oğullarına öncelik tanınmasını istemiştir.

[136] Touati, *Ortaçağ'da İslam ve Seyahat*, s. 77, 88; George Makdisi, *Ortaçağ'da Yüksek Öğretim*, çev. Ali Hakan Çavuşoğlu, Tuncay Başoğlu, Klasik Yayınları, İstanbul 2018, s. 241.

[137] Makdisi, *Ortaçağ'da Yüksek Öğretim*, s. 243, 267.

[138] Makdisi, *Ortaçağ'da Yüksek Öğretim*, s. 255.

Ama bu isteği kabul görmemiştir. Buna rağmen Padova'da 1394'te bir doktorun erkek çocuklarının hukukçular *collegium*'una ücretsiz girmesi hükme bağlanmıştır. 1409'da da doktor oğullarının sınavlara bedava girmesi kabul edilmiştir. Böylece bir üniversite oligarşisi oluşmuştur. Bologna Üniversitesi rektörüne soylu bir hayat sürme zorunluluğu getirilmiştir. Ayrıca bu rektörler silah taşıma ve beş kişilik bir muhafız grubunun eşliğinde dolaşma haklarına sahiptirler.[139]

12. yüzyıl ile birlikte, Orta Çağ eğitiminde, üniversite kurumunun ortaya çıktığını görmekteyiz. Çünkü Avrupa'nın çeşitli kentlerinde Orta Çağ'ın sonlarına doğru birçok üniversite kurulmuştur. Bunlardan Bologna 1088, Oxford 1096, Modena 1175, Cambridge 1209, Paris 1215, Padova 1222, Napoli 1224, Toulouse 1233, Salamance 1248, Montpellier 1289, Lizbon 1290, Lleida 1297, Prag 1348, Perpignan 1349, Krakow 1364, Viyana 1365, Köln 1388, Budapeşte 1389, Saint-Andrews 1413, Glasgow 1451, Upsala 1477, Kopenhag 1478, Aberdeen 1495 ve Valencia 1499 yılında kurulmuştur. Üniversiteler kurumsal olarak kilisenin içinde olmakla birlikte, 13. yüzyılın başlarından itibaren kiliseden bağımsız laik eğitim vermeye başlayanları da vardır.[140] Bunlar içerisinde en meşhurlarından olan Paris Üniversitesine, Avrupa'nın birçok yerinden eğitim almak için gelenler olmuştur.[141]

Latinceden Arapçaya tercümesi yapılan eserler ve İslam düşünürleri tarafından telif edilen eserler 12. yüzyıldan itibaren Avrupalı bilim ve düşünce adamlarının ilgisini çeker. Bunlardan Cremonalı Gerard (1114-1187) Tuleytula

[139] Goff, *Orta Çağ'da Entelektüeller*, 162-166.

[140] Jacques Le Goff, *Orta Çağ'da Entelektüeller*, çev. Mehmet Ali Kılıçbay, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2017, s. 87, 88; Aytaç, *Avrupa Eğitim Tarihi*, s. 90.

[141] Seignobos, *Avrupa Milletlerinin Mukayeseli Tarihi*, s. 171.

(Toledo)'ya giderek Antik Yunan eserlerinin Arapça tercümelerinin peşine düşmüştür. Amacı bu eserleri yeniden Latinceye kazandırmaktı. Aynı yıllarda İbn Sina'nın *Kitabü'ş-Şifa'sı* da Latinceye çevrilmiştir. Tuleytula'da tercüme faaliyeti ile uğraşan Dominic Gundulsavi ve yardımcısı İbn Davud Kindi, Farabi, İbn Sina, Gazzali ve İbn Rüşd gibi ünlü İslam düşünürlerinin eserlerini Arapçadan Latinceye tercüme etmiştir.[142] Tercüme faaliyetleri ile Latinceden Arapçaya çevrilen eserler ve telif İslam eserleri, yeniden Latinceye çevrilerek Avrupa aydınlanmasına kaynaklık edecektir.

Orta **Çağ Avrupa Kentleri, Yerleşim ve Gündelik Yaşam:** Orta Çağ Avrupa kentleri gerek zenginlik gerek gelişmişlik bakımından Orta Doğu ve Müslüman kentleri kadar gelişmiş değildi. Bu dönemde Doğu ve Batı kentleri arasında müthiş bir uçurum vardı. Orta Çağ Avrupa'sında 13. yüzyılın ortalarında önemli bir kentin nüfusu on bin ile yirmi bin arasındaydı. Bunun dışında 50.000 nüfuslu Palermo ve Barselona, 60.000 ile 70.000 arasında nüfusa sahip Londra, Gent, Cenova ve Müslümanların idaresinde bulunan Kurtuba'yı sayabiliriz. Milano'nun nüfusu ise 75 bin civarındaydı. Floransa, Cenova ve Venedik'in nüfusu 100 bin civarı veya biraz üzerindeydi. 13. yüzyılın sonlarına doğru Avrupa'da bir nüfus artışı da vardır. Bu dönemde Avrupa'nın en büyük kenti Paris'in nüfusu ise 200 bin üzerindeydi. Orta Çağ kentleri kırsalın dışındaki yönetimlerden farklı olarak seçilen bir meclis ve onların seçtiği belediye başkanları tarafından yönetilmekteydi.[143]

[142] Bulut, *Oryantalizmin Kısa Tarihi*, s. 46; Küken, *Orta Çağ'da Eğitim Felsefesi*, s. 46.

[143] Goff, *Avrupa'nın Doğuşu*, s. 120-125; Hirst, *Kısa Avrupa Tarihi*, s. 107; Gül, *Orta Çağ Avrupa Tarihi*, s. 146; Davies, *Avrupa Tarihi*, s. 341.

Orta Çağ'da İslam kentleri ise çok farklıydı. 9. yüzyılda Doğu'nun en zengin şehirlerinden olan Bağdat'ta yaşam kalitesi Batı'ya kıyasla çok yüksek seviyelerdeydi. Mevsimi dışında karpuzun buz içerisinde Bağdat'a Horasan çöllerinden ulaştığı ifade edilmektedir. Onuncu yüzyılda Bağdat'ın nüfusu ise 800.000 civarındadır. Konstantinopolis'ten sonra dünyanın en gelişmiş kenti Bağdat'tı. Onuncu yüzyılda Bağdat en müreffeh İslam ülkesi olarak tarif edilmektedir.[144] Diğer Müslüman şehirleri de aynı zenginlikteydi. İslam fethi öncesi antik bir kent olan Şam'ın nüfusu fetih sonrası 140 bine ulaşmıştır. Batı'da ise Endülüs kentleri, Bağdat'a alternatif İslam kentleri olarak gelişmiştir. Bağdat ve Endülüs arasında sürekli bir bağ kurulmuştur. Kurtuba başta olmak üzere İslam kentlerinin bu yüzyıllarda caddeleri taşlarla döşenmiştir. Kurtuba'da 10. yüzyılda yetmiş kütüphane ve dokuz yüz hamam varken, geceleri aydınlatılan sokaklar oldukça temiz ve bakımlıdır. Kırsal kesimler ise sulama kanalları sayesinde mamur hale getirilmiştir. Kahire'de hayat oldukça canlıdır.[145] Bilhassa İslam dünyasında yoğun şekilde kullanılan sulama sistemleri, Güney İspanya'da Emevîler'in hâkim oldukları bölgelerde de kullanıldı. Bu sayede erken Orta Çağ Avrupa'sında pirinç, pamuk ve şeker kamışı gibi suya bağlı ürünlerin yetiştirilmesi mümkün oldu. 10. yüzyılda Emeviler sayesinde Kurtuba ve Sevilla gibi Güney İspanya'da portakal yetiştirilmeye başlandı.[146]

Avrupa kentlerinin aksine İslam kentleri kendi sanayilerini de kurmuşlardır. Daha çok üst düzey askerî sınıf ve memurların kullanımı için Şam'da ipek, Mısır'da pamuklu dokuma, keten ve halı üretimi yapan tezgâhlar kurulmuş-

[144] Abu-Lughod, *1250-1350 Yılları Arasında Dünya Sistemi*, s. 279.

[145] Artz, *Orta Çağların Tini*, s. 126, 127; Roberts, *Avrupa Tarihi*, s. 197; Davis, *Orta Çağ Avrupa Tarihi*, s. 186.

[146] Smith, *Roma'dan Sonra Avrupa*, s. 78.

tu. Bu yüzyılda kâğıt imalatı da oldukça yaygındı. Bizans ve İslam ülkelerinde sanayi, ticaret ve ekonomi gelişirken Latin Batı'nın ekonomisi durağandı.[147]

Erken Orta Çağ Dönemi'nde kırsal alanda bulunan kentler, ekonomik değerinin büyük oranda yitirmiştir. Etrafı surlarla çevrili kentler savaş dönemlerinde civarda yaşayan köylülere sığınma imkânı sağlamıştır. Avrupa'nın sık sık istilalarla karşılaştığı 11. yüzyıla kadar kırsal alanda yaşayanların en büyük ihtiyacı korunmaydı. Eski yerleşim yerleri ile birlikte lortlar daha korunaklı şatolar inşa ettiler. Bir şövalye garnizonunun bulunduğu bu yerleşim yerleri, tüneller ile dışa açılabiliyordu. Lordun ikametgâhı için yüksek bir kule ve kilise yer alıyordu. Kilise mensupları dinî gereksinimleri yerine getirirken köylüler şatonun dışında ikamet etmekteydi. Bu korumasız köylüler tehlike anında kaleye sığınıyordu. Her ihtimale karşı şatoda tahıl ve zahire ambarları oluşturulmuştur. 11. yüzyıldan itibaren ticari canlanma ile birlikte bu yapı yavaş yavaş değişmeye başlamıştır. Bu ticari canlanma ve değişim Avrupa kentlerinde yeni bir burjuva sınışının da çıkışına zemin hazırlayacaktır.[148]

Bilhassa 12 ve 13. yüzyıllarda Avrupa kırsalında büyük bir dönüşüm yaşandı. Bunun sebepleri arasında nüfus artışı, ticari canlanma ve kırsal yerleşim yerlerinin kent görünümlerinin artması vardır. Yani Orta Çağ'ın sonlarına doğru Avrupa köylüsü köklü bir değişim içerisine girmeye başlamıştır. Bu dönemde paranın dolaşımı atmıştır. Ayni ödemelerin yerini nakdi ödemeler almıştır. Diğer yandan artan ihtiyaç ve hayat pahalılığı, lortları zor duruma bırakmıştır. Bu durum büyük kentlerin olduğu yerlerde daha hızlı yaşanmıştır. Çünkü lortların topladığı vergi ve harçlar hayat pahalılığı ve ihtiyaçlar ile orantılı artmamıştır.

[147] Davis, *Orta Çağ Avrupa Tarihi*, s. 187.

[148] Pirenne, *Orta Çağ Avrupası'nın Ekonomik ve Sosyal Tarihi*, s. 40.

Bunun sonucu lortların sayısı günden güne azalmıştır. Bu da merkezi krallıkları güçlendirecektir.[149]

Orta Çağ'ın sonlarına doğru kralların güçlerinin artmasında, silah teknolojisinin gelişmesi, Haçlı Seferleri sonucu barutun Avrupa'ya gelmesi ve yaygın olarak kullanılması etkili olmuştur. Nasıl İlk Çağ'ın sonunu Doğu merkezli piyade birlikleri getirdiyse, yine Orta Çağ'ın sonunu Doğu kökenli barutun kullanılması getirmiştir. Elbette Orta Çağ uygulamaları hemen ortadan kalkmadı. Bölgesel farklılıklarla birlikte 17 ve 18. yüzyıllara kadar devam etti. Orta Çağ'ın sonlarına doğru kralların güçleri artmakla birlikte, 1500 yılında bile Avrupa irili ufaklı 1500 kadar devletten oluşan bir yapıya sahipti.[150]

Merovenj Dönemi (481-751)

Orta Çağ yapısı içerisinde değerlendireceğimiz gerek Merovenj gerekse Karolenj Dönemi, Orta Çağ feodal sisteminin bir parçası olarak, siyasi anlamda yeni bir örgütlenme biçimi olmayan, belli bir bölgede Roma'nın mirası üzerine egemenlik kurmak isteyen hanedanlar devleti dönemidir.

Frank ismi başlangıçta Roma İmparatorluğu'nun doğu ve kuzey sınırlarında oturan fakat Roma hâkimiyeti altına girmemiş olan Germen kabilelerini ifade ediyordu. Franklar daha Hristiyanlığı da kabul etmemişlerdi. Bu göçebe toplulukların diğer Germen kabilelerinde de olduğu gibi halk tarafından seçilen "halk kralları" vardı. Batı Roma İmparatorluğu'nun yıkılması sonucu bu krallıklar zamanla güçlendi ve aralarında birlik oluşturdular. Bu birliktelik ile birlikte Franklar topraklarını güneye doğru genişleterek Galya'nın büyük kısmına sahip oldular. Merovech adını

[149] Pirenne, *Orta Çağ Avrupası'nın Ekonomik ve Sosyal Tarihi*, s. 40, 67.

[150] John Merriman, *Rönesans'tan Bugüne Modern Avrupa Tarihi*, çev. Şükrü Alpagut, Say Yayınları, İstanbul 2018, s. 31.

taşıyan efsanevî atalarına atfen de Merovenjiyen Krallığı denildi. Bu Frank Devleti'nin ilk hükümdarı kabul edilen Clovis (481-511), 486 yılında Roma İmparatorluğu'nun son varisini yenilgiye uğratarak Merovenj hanedanlığını kurdu. 497 veya 498'de de Katolikliği kabul ederek bölgedeki halklarla da rahat bir şekilde kaynaştı. Clovis Avrupa'nın ilk Hristiyan kralı olarak da kabul edilir.[151]

Avrupa'da Merovenj Dönemi'nde tam bir istikrar kurulamadı. Clovis'in ölümünden sonra hanedanlık oğulları arasında pay edildiği için kargaşa devam etti. II. Lothar ve oğlu döneminde, 629-639 yıllarında nispeten istikrar sağlandıysa da uzun süreli olmadı. Çünkü kralların seçiminde etkili olan soyluluk gücü daha mühimdi. Bu da krallığın gücünü zayıflatıyordu.[152]

Kralların seçiminde soylularla birlikte saray nazırları daha etkiliydi. Krallar devletin başı olmaktan ziyade birer askerî lider gibiydiler. Mesela 680 yılında devlet yönetiminde etkili olan soylular, Şişman Pépin (680-714) adlı bir görevliyi kral olarak seçmişlerdir. Bu kişi 643'te saray nazırlığı yapan Pépin'in torunuydu. Pépin kendi krallığını kabul etmek istemeyen Neustria Kralı III. Theuderic'i 687'de yendi. Bu başarısı üzerine Pépin başkenti Reims olan Austrasia, başkenti Paris olan Neustria ve başkenti Orleans olan Burgonya saraylarının da nazırı olmuş oldu. Bu başarı üzerine Pépin kendini Frankların Dükü ve Prensi olarak adlandırmaya başladı. 714 yılında yerine varis bırakmadan 80 yaşında öldü. Öldüğünde ne kraldı ne de başka bir krallığa bağlıydı. Onun için bu döneme Karolenj Hanedanı Dönemi denmiştir. Bu krallık, sarayda nazır olarak görev yapan ve 732 Poitiers (Puvatya) Savaşı'nda İslam

[151] Işın Demirkent, "Franklar", *İslam Ansiklopedisi*, C. 13, Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1996, s. 173-176; Pınar Ülgen, *Orta Çağ Avrupa Tarihi*, Yeditepe Yayınları, İstanbul 2020, s. 26.

[152] Ülgen, *Orta Çağ Avrupa Tarihi*, s. 28.

ordularını durdurarak büyük bir üne kavuşan II. Pépin'in gayrimeşru oğlu Charles Martel'in Frank Karolenj hanedanlığını eline geçirmesine kadar devam etti.[153]

Karolenj Dönemi (751-987)

Orta Çağ Avrupa'sında saray nazırı olarak görev yapan Charles Martel 710 yılında Francia'yı ele geçirdi. Oğlu III. Pépin 751'de kendini kral ilan ettirdikten sonra kilisenin desteğini almak için de piskoposlara takdis ettirdi. Böylece Avrupa'da Frank-Karolenj Krallığı Dönemi de başlamış oldu. Pépin'in ilk yaptığı iş kardeşi Karlmann ile birlikte kilisenin desteğini almak olmuştu. Çünkü bu dönemde Roma'dan sonra güçlenerek varlığını devam ettiren kilisenin desteği olmadan hanedanlığın devam etmesi neredeyse imkânsızdı. Çünkü bu dönemde Avrupa kıtasında geçerli olan tek ideoloji kilise ideolojisiydi.[154] Bunun için 740'lı yıllarda kardeşi ile birlikte kilise konsülleri düzenleyerek bu desteği pekiştirdi.

Pépin'in oğlu Charlemagne (Şarlman) Dönemi'nde (768-814) fetihler genişledi. Charlemagne Roma'dan sonra Avrupa'da yeniden bir imparatorluk inşa etme düşüncesine girdi. Roma'nın yeniden canlanacağı ümidi doğdu. Bunun için de 773-774 yıllarında İtalya'da bulunan Lombard Krallığı'nı savaşarak, Merovenjiyenlerin son kalan bölgesi Bavyera'yı 787'de işgal ederek savaşmadan ele geçirdi. Lombard Krallığı'nın fethinden sonra Charlemagne, kendisini "Frankların ve Lombardların Kralı" olarak ilan etti. 800 yılında kendisine Papa III. Leo tarafından imparatorluk tacı giydirildi. Onun döneminde devlet imparatorluk seviyesine yükseldi. Germen topraklarının büyük bir kısmını hâkimiyeti altına aldı. Hatta kendisinin, Batı Roma İmparatorluğu'nun meşru varisi olduğunu, Bizans

[153] Bauer, *Orta Çağ Dünyası*, s. 381; Ülgen, *Orta Çağ Avrupa Tarihi*, s. 28, 29.
[154] Bulut, *Oryantalizmin Kısa Tarihi*, s. 31.

yöneticilerine kabul ettirmişti.[155] Bu adımlarına rağmen bir kara imparatorluğundan öte geçemeyen Karolenjlerin, Avrupa'daki önemli başarılarından birisi, İslam'ın Prienelerin kuzeyine yayılmasını önlemek olmuştur.[156]

Şarlman'ın oğlu Dindar veya Sofu Ludwing, 814 yılında tahta çıktığında devlet bir hayli güçlenmiş durumdaydı. Şarlman'ın Aachen şehrinde yaptırdığı saray, şehre başkent görünümü katsa da şehir konumu ve gelişmişliği açısından bir başkent olma özelliğinden çok uzaktı. Ludwing, krallığı üç oğlu arasında pay etti. Büyük oğlu Lothar İtalya, ortanca oğlu Ludwig Bavyera, en küçük oğlu Pépin Akitanya Kralı olarak taç giydi. Bunlar kral unvanına sahip olsalar da babalarına bağlı birer vali gibiydiler. Bu durum ise Ludwig'in oğulları tarafından kabul edilmedi. Ludwig Krallığı'nı her ne kadar bir bütün görse de oğulları kendi bölgelerinde bağımsız hareket etmeye devam etti.

Karolenj Dönemi'nde otorite, kurumsal olmaktan daha ziyade kişisel kaldı. Bu durum devleti iç karışıklığa sürüklemiştir.[157] Buna bir de 830-880 dönemlerinde Viking ve daha sonra Macar akınları eklenince krallık olumsuz etkilendi. Hatta bu saldırılar Karolenj krallıklarının da yıkılmasına neden oldu. 930'lu yıllara gelindiği zaman Karl'ın oğlu IV. Ludwing (936-954) sadece birkaç kontluğu doğrudan idare ediyordu. 987 yılında Robertin Hanedanı'na mensup Dük Hugh Capet, tahtı Karolenjiyenlerin elinden aldı ve bu hanedanlık böylece son bulmuş oldu.[158]

---

[155] McNeill, *Avrupa Tarihinin Oluşumu*, s. 84; Janet Abu-Lughod, *Avrupa Hegemonyasından Önce 1250-1350 Yılları Arasında Dünya Sistemi*, çev. Cansen Mavituna, Vakıfbank Kültür Yayınları, İstanbul 2020, s. 79; Senyobos, *Avrupa Tarihi*, çev. Ali Kemalî Aksüt, Dün ve Yarın Tercüme Külliyatı, İstanbul 1938, s. 18; Ülgen, *Orta Çağ Avrupa Tarihi*, s. 37.

[156] Henri Pirenne, *Orta Çağ Avrupası'nın Ekonomik ve Sosyal Tarihi*, çev. Uygur Kocabaşoğlu, Alan Yayıncılık, İstanbul 1983, s. 10, 25.

[157] Bauer, *Orta Çağ Dünyası*, s. 465; Smith, *Roma'dan Sonra Avrupa*, s. 252.

[158] Wickham, *Orta Çağ'da Avrupa*, s. 108vd.

Karolenj Krallığı mirasını devralmaya çalıştığı Roma İmparatorluğu'nun aksine, bir kıta ve kara imparatorluğu vasfından çıkamadı. Bunun için de imparatorluk bir tarım devleti olmaktan öteye gidemedi. Her türlü toplumsal yapı, toprak mülkiyeti ya da toprağa tasarruf temeli üzerine oturdu. Bu da Orta Çağ Avrupa'sının yapı taşı olan feodalite güçlendi. Böylelikle toplumun bir önceki medeniyetten farklı olarak, tamamen kırsal bir medeniyete geri dönüşünün siyasal alana yansımasından başka bir şey değildi.[159] Buna rağmen Orta Çağ Avrupa'sında Karolenj Dönemi'nin farklı bir yeri vardır. Etkisi 12. yüzyıla kadar sürecek bir Karolenj Rönesans'ı denen dönem oluştu. Eğitime ağırlık verildi. Eğitimin temel bir görev olduğu düşüncesinden hareketle Antik Çağ metinleri yeniden yayınlanmıştır. Fakat eğitim genele yayılmak yerine, daha çok soylu küçük bir kesimin gereksinimlerine cevap vermek amacıyla yapılmış, bu sayede de laik ve ruhban kadroların daha iyi yetiştirilmesi amaçlanmıştır.[160]

Arap-İslam Fetihleri ve Endülüs Emevi Devleti (711-1492)

İspanya ilk olarak Roma'nın yıkılma aşamasında Vizigotlar tarafından istila edilmişti. İkinci olarak ise Tarık bin Ziyad'ın 711 yılında İspanya'ya ayak basmasından sonra kademeli olarak Arap-Müslüman kontrolüne girmiştir. Montesquieu "Afrika kıyılarında yaşayan insanların çoğunu vahşi ve barbar"[161] olarak nitelese de İspanya'ya geçen bu insanlar, o günkü Avrupa'dan çok daha ileri ve uygar bir medeniyet kurmuşlardır.

Fetihle birlikte 714 yılından sonra, Müslümanların kontrolünde olan bölgede Valiler Dönemi başlamıştır. Bu

[159] Pirenne, *Orta Çağ Avrupası'nın Ekonomik ve Sosyal Tarihi*, s. 13.

[160] Küken, *Orta Çağ'da Eğitim Felsefesi*, s. 84; Ülgen, *Orta Çağ Avrupa Tarihi*, s. 34.

[161] Montesquieu, *Kanunların Ruhu*, XX, 21.

süreçte yirmi vali görev yapmıştır. Bunlardan bazıları doğrudan Dımaşk'taki Emevi halifesi veya onun adına Kuzey Afrika valisi tarafından tayin edilirken bazıları da Endülüslü askerler tarafından seçildi.[162] 718 yılında İspanya'nın neredeyse tamamı İslam orduları tarafından fethedilmiştir. Bu fetihler devam ederken Endülüs'ün valiler tarafından idaresi 756 yılına kadar devam etti. Bu valiler görünüşte Şam'a bağlı olsa da bir kısmı bağımsız hareket etmişlerdir. Emevi valileri bu süreçte yaptıkları akınlar ile Avrupa içlerine kadar ilerlediler. Bu ilerleme 732 yılında meydana gelen Poitiers (Puvatya) Savaşı ile yavaşladı. Müslümanların Puvatya Savaşı ile durdurulduğu yönünde geniş bir kanı varsa da tam anlamı ile doğru değildir. İslam orduları, Avrupa'da Karolenj Hanedanlığı Dönemi'nin başlamasında etkili olan Charles Martel'in kumandanlığındaki bir kuvvet tarafından durdurulmuş ve Müslümanlar bir hafta süren çarpışmalarda ağır bir kayıp vermişse de ortada kesin bir zafer yoktur. Savaş sırasında Emevîler'in komutanı Abdurrahman el-Gâfikî şehit olduğu için ordu gece vakti geri çekilmiştir. Charles Martel iddiaların aksine, İslam ordularını takip etmeye cesaret edememiştir. Hatta bazı Batı kaynaklarında bu zaferle ilgili fazla bilgi yoktur. Bazı kaynaklar Martel'in İslam ordularını ezdiği yönünde iddialar ile Martel'in efsaneleştirilerek kendisine "çekiç" unvanının verilmesini gerçekçi bulmaz. Müslümanların Avrupa içlerine çok fazla akın düzenlememelerinin nedenlerinden birisi, bu dönemde Avrupa'nın bu kesiminin az gelişmiş olması da gösterilir. Bundan dolayı buraya ilgi azdır. Yine de Müslümanların ilerleyişi 940 yılında Ren bölgesine kadar ulaşmıştır.[163]

---

[162] Mehmet Özdemir, "Endülüs", *İslam Ansiklopedisi*, C. 11, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 1995, s. 211.

[163] Gül, *Orta Çağ Avrupa Tarihi*, s. 59; Bauer, *Orta Çağ Dünyası*, s. 381, 382; James Waterson, *Hasan Sabbah ve Alamut*, Yedinci Kapı Yayınları, İstanbul 2016, s. 40.

Bir süre sonra Endülüs'te valiler arasında anlaşmazlık çıkmaya başladı. Bundan istifade eden İspanya'nın kuzeyinde dar ve dağlık bir bölge olan Asturias'a sıkışmış durumda kalan Hristiyanlar, Müslümanlar arasındaki iç çekişmelerden istifade ederek Endülüs topraklarına saldıracak kadar güçlendiler. Endülüs'te bu gelişmeler meydana gelirken Abbâsîler, Emevi Hanedanı'na son vererek bu hanedan mensuplarını sıkı bir şekilde takip etmeye ve öldürmeye başladılar. Bu takipten kurtulmayı başaran çok az sayıdaki kişiden biri de Halife Hişâm b. Abdülmelik'in torunlarından Abdurrahman b. Muâviye idi. Filistin ve Mısır üzerinden Kuzey Afrika'ya kaçan, ancak burada da rahat bırakılmayacağını anlayan Abdurrahman, 755 yılında Endülüs'e geçti. Valilik seçimi meselesinden dolayı Yemenlilerin ve Berberîlerin de desteğini sağlayarak sırasıyla Cezîretülhadrâ, Şezûne, İşbîliye ve İlbîre'yi kontrolü altına aldı; daha sonra da Kurtuba'ya girerek 756 yılında kendisini bağımsız emîr ilân etti.[164]

Bağımsız Emirlikler Dönemi (756-929): Kurtuba'da yeni devleti kuran I. Abdurrahman kabileler arasındaki çatışmaları bitirdi. Berberilerden ücretli ordu kurarak hanedanlığını sağlama aldı. 788'de vefat ettiğinde oğlu Hişâm'a güçlü bir devlet yapısı bıraktı.[165] Endülüs Emevi Devleti'nin en parlak dönemi III. Abdurrahman (912-961) Dönemi ile başladı. Bu dönemde birçok bilimsel gelişme oldu. Bu gelişmeler sayesinde Orta Çağ Avrupa'sının en parlak dönemi burada yaşandı. Kurtuba Saray Kütüphanesi bilhassa el-Müstansır Dönemi'nde Orta Çağ'ın en büyük kütüphanelerinden birisi hâline gelmiştir. Grekçe, Pehlevice ve Süryaniceden çevrilen eserler kütüphaneye kazandı-

[164] Özdemir, "Endülüs", 213.

[165] Hugh Kennedy, *Endülüs: Müslüman İspanya ve Portekiz'in Siyasi Tarihi*, çev. Ayşenur Demir, Dergâh Yayınları, İstanbul 2019, s. 49.

rılmıştır. Dönemin hükümdarları ve el-Müstansır, Bağdat ve dünyanın önde gelen merkezlerine gönderdiği adamları sayesinde yeni çıkan eserlerin nüshalarını Endülüs'e getirtmişlerdir.[166] Endülüs'te kitap tıpkı at ve silah gibi gümrük vergisinden muaf tutulmuştur. Bu sayede, İşbiliye, Tuleytula ve Gırnata'nın kütüphaneleri tacirler aracılığıyla Doğu'dan getirilen kitaplarla zenginleşmiştir. Bu dönem de kitap oldukça pahalı bir metadır. Onun gümrükten muaf tutulması ilme ve kitaba verilen önem ve saygının bir yansımasıdır. Osmanlı Dönemi'nde ise kitap nüshalarının saklandığı yerler için "Hizânetu'l-kütüb" yani hazine ifadesi kullanılmıştır. Bu da bilgiye verilen önemi göstermesi için yeterlidir.[167]

Kurtuba Halifelik İdaresi Dönemi (929-1031): III. Abdurrahman (912-961) yirmi yıllık uzun ve meşakkatli mücadeleler sonrasında idareyi tek başına eline aldı. III. Abdurrahman yarım asırdır devam eden ve neredeyse devleti parçalanma ile karşı karşıya getiren isyanlara son vermek ve Fatımilerin hilafet iddiaları karşısında da siyasi ve dinî bir güç elde etmek amacıyla 929 yılında "Emîrü'l-Mü'minîn" ve "en-Nâsır li-Dinillah" unvanları ile kendisini *halife* ilan etti. Böylece Endülüs Emevileri'nin de en parlak dönemi başlamış oldu. III. Abdurrahman iç düzeni sağladıktan sonra Müslümanları rahatsız eden Hristiyanlar üzerine seferler düzenleyerek onların daha güneye inmelerine mâni oldu.[168] III. Abdurrahman'ın vefatı sonrası

[166] İsmail E. Erünsal, *Orta Çağ İslam Dünyasında Kitap ve Kütüphane*, Timaş Yayınları, İstanbul 2018, s. 342; Abdülhalik Bakır, *Ortaçağ Tarihi ve Medeniyetine Dair Metinler*, C. II, Bizim Büro Basımevi, Ankara 2008, s. 275.

[167] Sami Arslan, *Osmanlı'da Bilginin Dolaşımı*, Ketebe Yayınları, İstanbul 2020, s. 62.

[168] Orhan Küskü, *Endülüs Emevi Devleti İdari Yapısı (756-1031)*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2019, s. 75.

El-Müstansır (961-976) Dönemi'nde Endülüs İslam Medeniyeti zirve dönemini yaşadı. Kurtuba lüksün, azametin ve zarafetin merkezi oldu. Kurtuba, Bağdat ve Konstantinopolis (İstanbul) gibi dünyanın önemli şehirleri ile rekabet edecek konuma geldi. Fakat 1013 yılından sonra iç kargaşa ve huzursuzluk arttı. Kurtuba Halifeliği iç kargaşa sonrası 1031'de Toledo, Sevilla, Valencia, Gırnata başta olmak üzere 30 kadar emirliğe bölündü. Böylece Endülüs devletinde Hanedanlar Dönemi başladı.[169]

Hanedanlıklar Yönetimi (1031-1492): Ortaya çıkan otorite boşluğunun tabii bir sonucu olarak Endülüs Emevi Devleti'nin hâkim olduğu alanda irili ufaklı birçok devlet kuruldu ve Endülüs tarihinde "mülûkü't-tavâif" adıyla bilinen yeni bir dönem başladı. Bu dönem 1031'den 1090'a kadar devam etti. Şehirlerde yaşayan her nüfuzlu aile kendi bölgesinde bağımsızlığını ilan etti. Müslümanların kendi aralarındaki mücadelelerinden dolayı Hristiyanlar her geçen gün güçlendi. İlk olarak 1057 yılında Kastilya Kralı I. Fernando Batalyevs'e hücum ederek Eftasîleri, 1062'de de Tuleytula'daki Zünnûnîler ile İşbîliye'deki Abbâdîleri haraca bağladı. 1085 yılında Kastilya Kralı VI. Alfonso Tuleytula'yı (Toledo) zapt etti. Kurtuba'dan sonra Endülüs'ün ikinci büyük kenti Tuleytula'nın düşmesi Müslümanlar için büyük şok, Avrupalılar için büyük bir başarı oldu. Tuleytula'nın düşmesi üzerine Endülüs Müslümanları Murabıtlardan yardım istedi. Bu talep üzerine Endülüs'e geçen Murabıt komutanlardan Yûsuf b. Tâşfîn Hristiyanları ağır bir yenilgiye uğrattı. Fakat onun Mağrib'e geri dönmesinden sonra emirler arası mücadele yeniden başladı. Bunun üzerine Yusuf b. Tâşfîn tekrar Endülüs'e geçerek, Endülüs'ü Murabıtlar devletine bağlı bir beylik hâline getirdi. Bu dönem 1090'dan 1147'e kadar devam etti. Murâbıtların

[169] Bakır, *Ortaçağ Tarihi ve Medeniyetine Dair Metinler*, C. II, s. 283.

1147'de yıkılışıyla Endülüs'ün siyasî birliği tekrar bozuldu. Avrupalıların baskısı üzerine Kuzey Afrika kökenli Muvahhidler 1147'de Endülüs'e geçti. Endülüs'te 1229'a kadar devam edecek Muvahhidler Dönemi başlamış oldu.[170]

1230'da Kastilya ve Léon krallıklarını birleştiren III. Fernando ile Aragon Kralı I. Jacques Endülüs ve Kuzey Afrika'daki Müslümanlar arasındaki çatışmaları çok iyi değerlendirerek hızlı bir istilâ hareketi başlattılar. Müslümanların egemenliğindeki şehirler bir bir düştü. Bu istila hareketinden sadece İlbîre'den Ronda'ya kadar uzanan dar sahil şeridi üzerinde hüküm süren Nasrîler kurtulabildi. Endülüs'ün son toprak parçasında, 1238'den 1492'ye kadar Gırnata Beni Ahmer Emirliği hâkimiyetini zor şartlar altında da olsa 254 yıl korudu. Bu devlet Hristiyanlar ile mesafeli ve barış içerisinde yaşama prensibini benimsedi. Bu sayede 1462 yılına kadar nispeten istikrarlı bir dönem geçirdiler.[171] Fakat Kastilya ve Aragon krallıklarının evlilik yolu ile birleşmesi bu devletin de sonunu getirmiştir. 1481'de Granada'ya (Gırnata) İspanyol saldırısı daha planlı şekilde başladı. Gırnata zenginlik ve gelişmişlik bakımından İspanya'nın en ilerisiydi. Fakat İslam dünyasından gerekli desteği göremeyen Gırnata, 2 Ocak 1492'de teslim oldu. Hristiyan dünyasının bir kısmına göre şehrin teslim alınması ile Konstantinopolis'in öcü alınmış oldu.[172] Muvahhidlerin 1212'de Kastilyalılara yenilmeye başlamasından, Endülüs Emevi Devleti'nin son kalesi Gırnata'nın 1492'de düşmesine kadar, Müslümanların İspanya'dan temizlenmesi bile neredeyse 300 yıl sürmüştür.[173] Gırnata'nın düşmesi ile bir milyon civarında Müslüman'dan yaklaşık 300.000'i, 200.000 civarında Musevi'den 150.000'i

[170] Özdemir, "Endülüs", 215-216.

[171] Özdemir, "Endülüs", 216.

[172] Davies, *Avrupa Tarihi*, s. 494.

[173] Wickham, *Orta Çağ'da Avrupa*, s. 106.

ülkeyi terk etmek zorunda kaldı. Bu terk ediş İspanya ekonomisini de sarstı. İspanya bu ekonomik çöküşten sonra tam olarak bir daha toparlanamadı.[174]

Müslümanlar İspanya'da yüksek seviyede refah ve medeniyet tesis etmişti. Bu medeniyet kendi dışındakilere karşı da hoşgörülüydü. İspanya'da kurulun Arap-İslam Devleti'nin Avrupa medeniyetine en büyük katkısı Antik Yunan eserlerinin yeniden Arapçadan İspanyolca ve diğer dillere kazandırılması olmuştur. Avrupa'nın özünü aradığı Antik Çağ eserleri İslam Medeniyeti sayesinde yeniden Avrupalılar tarafından tanınmış ve 12. yüzyıldan itibaren yeniden üniversitelerde okutulmaya başlanmıştır.[175] İspanya'da kurulan İslam Medeniyeti her alanda çok üstündü. Bundan dolayı birçok alanda Avrupa Medeniyetini ve toplumunu etkilemiştir. Endülüs Emevi Devleti daha çok bilim ve sanat alanında başarı gösterdi. Bu devletin yıkılmasından sonra İspanya'ya tekrar hâkim olan Hristiyanlar tarihte görülmemiş bir katliam yaptılar. Bu katliamda sadece insanlar öldürülmekle kalmamış cami, mescit ve kütüphaneler başta olmak üzere taşınır ve taşınmaz binlerce eser yok edilmiştir. İspanyollar tarafından yok edilemeyen eserler bize buradaki İslam-Arap mimari izleri hakkında bilgi vermektedir. Bilhassa İspanya'nın Kurtuba, Sevilla ve Gırnata şehirlerinden Arap-İslam mimari karakteri belirgindir. Dış kısımları gösterişsiz olan sivil ve dinî mimarinin, iç kesimleri oldukça kullanışlı ve ihtişamlıdır.[176]

İstilalar Dönemi: Slav, Macar ve Viking İstilası

Avrupa ilk önce Kavimler Göçü sonrası Germen istilası ile karşı karşıya kaldı. Yedinci yüzyılın başlarında 627'li yıllar-

[174] Schulze, *Avrupa'da Ulus ve Devlet*, s. 43.

[175] Hirst, *Kısa Avrupa Tarihi*, s. 77.

[176] Leonardo Benevolo, *Avrupa Tarihinde Kentler*, çev. Nur Nirven, Literatür Yayınları, İstanbul 2006, s. 59.

da Slavlar tarafından istila edildi. Slav kavimlerinden kabul edilen Bulgarlar ise etnik olarak Slav değildi. Öz itibariyle bozkır kökenli ve Türk kavmi olan Bulgarlar, zamanla Slavlaştıkları için Slav kavimleri arasına dâhil oldular. Zamanla dilleri, kültürleri ve yaşayışları değişti. I. Boris (852-889) Dönemi'nde de Hristiyanlığı kabul ederek 9. yüzyılın ortalarından itibaren Hristiyanlaştılar. Slav istilaları Doğu Avrupa'da devam ederken 711'den sonra Müslümanlar İspanya'yı fethederek burada bir egemenlik kurdular.

Onuncu yüzyılın başlarından itibaren ise Avrupa'da etnik kökeni hâlâ tartışmalı olan yine bozkır kökenli Macar istilası ortaya çıktı. Macarlar Fin-Uygur halklarının Uygur kolundandır. Bilinen en eski yurtları Ural Dağları'nın doğusunda İrtiş ve Ob ırmakları vadileridir. Macarlar İskit, Sarmat, Alan, Bulgar, Hazar, Uz ve Peçeneklerin komşusu ve akrabalarıydı. Macar toplulukları 833 yılında Hazar Hanlığı bölgesinde görülmüştür. Komşu baskıları sonucu 895-896 yıllarında Karpatları aşarak Orta Tuna boylarına yayılmışlardır. 899 yılında ise kendi adını verdikleri Macar Ovası'na yerleşmişlerdir.[177] Macarlar 900 yılında Bavyera, 901 yılında Karintiya, 906 yılında Saksonya, 909'da Svabya'ya akın düzenlediler. Macarlar 930'lardan beri bıraktıkları akınlara yeniden başlayarak 950'de Almanya'nın güneyine yeni bir akın düzenlediler. Bu akın Macarların son akını oldu. Macarlar 955 yılına kadar Hristiyan Avrupa için tehlike oluşturmaya devam etseler de Karpat Dağları'nın çevrelediği ovalara yerleşerek çiftçilik yapmaya başlamışlardır. Bir süre sonra da Hristiyanlığı kabul ederek Avrupa milletleri arasına dâhil oldular.[178]

Avrupa'da son istila ise Vikinglerin (İsveç, Norveç, Da-

[177] Yolland, *Hungary*, s. 12; Davies, *Avrupa Tarihi*, s. 326; Gül, *Orta Çağ Avrupa Tarihi*, s. 61.

[178] Davis, *Orta Çağ Avrupa Tarihi*, s. 176; Bauer, *Orta Çağ Dünyası*, s. 590; Seignobos, *Avrupa Milletlerinin Mukayeseli Tarihi*, s. 116.

nimarka) istilasıdır. Dokuzuncu ve onuncu yüzyılda Avrupa'ya su yolu ile ulaşan bu kuzey kavimleri, Avrupa'yı baştanbaşa yağmaladılar. Yağma, istila ve savaş Vikinglerin hayatının bir parçası idi. Baharla başlayan Viking istilası, kışın başlaması ile son bulurdu. Şalupa adı verilen özel yapım gemileri ile gelen bu kavimler, ırmak ve nehirler aracılığı ile iç kesimlere kadar girdiler. Şalupaların hareket edemediği yerlerde yanlarında getirdikleri daha küçük sandallar ile hareket etmişlerdir.[179] Viking gemileri ince uzun olup her yere girebilecek şekilde tasarlanmıştır. Teknelerin baş kısımları genellikle ejder şeklindedir. Gemilerin karaya yanaştıkları yerlerde yanlarında getirdikleri veya yağmaladıkları atlar ile karada iç kesimlere doğru hızla hareket edebilmişlerdir. Karada ve denizde çok hızlı hareket eden Vikinglerin takibi çok zor olmuştur. Özellikle nehirlerde çok pratik ve hızlı hareket etmişlerdir. İlk zamanlar 40-60 mürettebat ve savaşçı alan gemiler daha sonraki dönemlerde 60-100 kişi alacak şekilde geliştirilmiştir. İlk dönemlerde 35 gemiden oluşan bir donanma ile gelen Vikingler, 892'den sonra 200, 250 ve 300 gemiden oluşan donamalar ile gelmişlerdir. Bu da 6000 ile 10.000 hatta biraz daha fazla bir savaşçıya tekabül etmektedir.[180]

Avrupa'da 8 ve 9. yüzyıllar arasında kalan döneme Viking Çağı denir. Bu dönemde Viking istilaları Avrupa'yı derinden etkilediği gibi bazı krallıkların yıkılmasına ve Avrupa siyasi yapısının değişmesine neden olmuştur. Vikingler ilk olarak 787'de İngiltere'nin güney sahiline bir saldırı düzenlediler. Ardından 793 yılında Lindisfarne (İngiltere'de bir ada) ve 797 yılında Iona'yı yağmaladılar. Bu akınların ve yağmaların ardı arkası kesilmedi. Vikingler yağmaları devam ettirebilmek amacıyla Avrupa'da askerî üs ve kamplar kurdular. 840'ta Noirmoutier, Ré Adası, Duurstede, Ut-

[179] Hirst, *Kısa Avrupa Tarihi*, s. 78.

[180] Kaya, *Avrupa Tarihi*, s. 132; Davis, *Orta Çağ Avrupa Tarihi*, s. 182.

recht ve Anvers'e hücum ettiler. 843'te Galya'da kışladılar ve 844 yılında Lizbon ve Cadiz'i tehdit ettiler. 845'te Sen Nehri'nden 120 gemiyle ilerleyerek Paris'i yağmaladılar. 851 yılında İngiltere'ye ayakbastılar. Doğu İngiltere'yi işgal ederek Wessex hariç, tüm krallıklara son verdiler. Vikingler Cebelitarık Boğazı'ndan geçerek Fas'taki Nekur Krallığı'nı, İspanya'nın Murcia sahillerini, Balear Adalarını ve Roussillon'u yağmalamışlardır. Gittikleri yerlerden dönerken de aynı şekilde yağma yaparak dönmüşlerdir. Böylece Avrupa kentlerinin birçoğu Viking istila ve yağmasından nasibini almıştır.[181]

Vikinglerin İskandinavya'dan Avrupa'yı istilaya gelmelerine neden olan olaylar üzerine, bugüne kadar net bir izahat ortaya konamamış olsa da[182] bu istilaların temel nedenlerinden birisi geldikleri yer olan İsveç, Norveç ve Danimarka'nın soğuk ikliminden dolayı tarıma elverişli toprakların az olması gösterilmektedir. Ayrıca köle ticareti yaparak zengin olmak isteyenler de bu istilalara katılmıştır. Vikingler için en cazip yağma yerleri Orta Çağ manastırlarıydı. Çünkü manastırlarda bol miktarda altın ve değerli eşya bulunmaktaydı. Bağışlar ve kilisenin elinde bulunan topraklardan elde edilen gelirlerden oluşan bu değerli eşyalar ve zenginlikler, daha çok ıssız yerlerde kurulan bu manastırlarda saklanıyordu. Hristiyanlığı daha tanımamış bir toplum için bu kutsal mekânlara saldırmanın hiçbir mahsuru yoktu. Nehirler üzerindeki adalarda kurulan daha korunaklı manastırlar da yağmadan nasibini almıştır. Çünkü bir Viking savaşçısı için iç kesimlere ve nehir üzerindeki adalara ulaşmak hiç de zor değildi.[183]

---

[181] Davies, *Avrupa Tarihi*, s. 323; Davis, *Orta Çağ Avrupa Tarihi*, s. 173; Wickham, *Orta Çağ'da Avrupa*, s. 159.

[182] Davis, *Orta Çağ Avrupa Tarihi*, s. 172.

[183] Kaya, *Avrupa Tarihi*, s. 133; Hirst, *Kısa Avrupa Tarihi*, s. 78.

Viking istilası zaman içerisinde nitelik değiştirdi. İskandinavya'nın kuzey dondurucu soğuk ve alacakaranlığına dönmek yerine, kışı ılıman iklime sahip Avrupa'nın haliçlerinde veya daha güvenli yerlerinde geçirmeye başladılar. Diğer bir manada sürekli değilse de geçici koloniler kurmuşlardır.[184] Yerleştikleri yerlerde yerel kadınlar ile evlenen Vikingler, onlardan çocuk sahibi bile olmuşlardır. Çiftlik kuranlar korsanlığı bırakarak tarım ile uğraşmaya başlamıştır.[185]

Viking istilası Avrupa'ya yapılan son istiladır. Bu tarihten sonra Avrupa, Osmanlıların Batı Avrupa'yı fethine kadar, bir daha istila ile karşı karşıya kalmayacaktır. Fakat Slav, Macar ve Viking istilaları Avrupa'da Karolenj Krallığı'nın yıkılmasına neden olmuştur. Buna rağmen Avrupa tarihi açısından en kötü dönemler, istilalar ve karmaşa dönemleri şimdilik geri de kalmıştır. Avrupa açısından yeni bir uygarlığın temeli atılmak üzeredir. Bu uygarlığın özünde ise Hristiyanlık yatmaktadır.[186]

Avrupa'da istilalar Hristiyanlığın da yayılmasına yardımcı oldu. Hristiyanlık 989'da Kiev, 1000 yılında Norveç'te resmi din olarak tanındı. Avrupa'ya düzenledikleri akınlar sonrası önce devlet kuran Bulgar ve Macarlar, daha sonra Hristiyanlığı kabul etmişlerdir. 1001 yılında Macar tahtına oturan St. Stephen, Papa tarafından sunulan taç sayesinde halkını Hristiyanlık kültürünün şemsiyesi altına katmıştır.[187]

Haçlı Seferleri Dönemi (1096 – 1272)

Avrupalıların Müslümanların elinde bulunan özelde Kudüs, genelde Hristiyanlığın merkezlerini ve Hristiyanların

[184] McNeill, *Avrupa Tarihinin Oluşumu*, s. 92.
[185] Bauer, *Orta Çağ Dünyası*, s. 505.
[186] Roberts, *Avrupa Tarihi*, s. 158.
[187] McNeill, *Avrupa Tarihinin Oluşumu*, s. 96.

ilk yaşadıkları yerleri ele geçirmek için yaptıkları seferlere Haçlı Seferleri denir. Bu seferler 1096 yılından 1272 yılına kadar 176 yıl devam etmiştir. Dördü büyük sefer olmak üzere papalığın çağrısı ile dokuz, bütün olarak bakılırsa Müslüman dünyası üzerine birçok sefer düzenlenmiştir. Avrupalılara göre Hz. İsa'nın doğduğu, yaşadığı, dinini yaydığı ve vefat ettiği yer olan Kudüs ve çevresinin Müslümanların elinde bulunması kabul edilemezdi. Bu açıdan buraların kurtarılması ve asli hüviyetine kavuşması gerekiyordu. Bunu da yapabilecek tek güç Haçlı birlikleriydi. Papalığın öncülüğünde bu düşüncelerle başlayan seferler, tarihin en büyük istila hareketlerinden birisine dönüşmüştür. Haçlı Seferleri sırasında kutsal topraklara binlerle ifade edebileceğimiz soylu ve zengin insan akın etti.[188] Kimi devletler Akdeniz'deki ticari çıkarları için, kimi devletler topraksız soylulara toprak bulabilmek için bu seferlere destek vermiş ve teşvik etmiştir.

Haçlı Seferleri'nin siyasi, ekonomik, dinî ve daha birçok nedeni vardır. Janet Abu-Lughod *"Avrupa Hegemonyasından Önce 1250-1350 Yılları Arasında Dünya Sistemi"* isimli eserinde "Avrupa ve Doğu Akdeniz bölgesinin medeniyet seviyeleri kıyaslandığında, Haçlılar *mission civilisatrice* (medeniyeştirme görevi) taşıyıcılarından çok, yüksek kültürlerin yerleşmiş zenginliğini düzenli olarak yağmalayan barbarlara benziyordu" ifadelerini kullanır. İslam dünyasının ileri bir medeniyet ve kültür birikimine sahip olduğuna şahit olan Avrupalılar, bu kültür ve medeniyete hayranlık duysalar da zulüm, katliam ve yağmadan başka bir şey yapmadılar. Medeniyeti oluşturanlara karşı saygılı olmak yerine, öldürmeyi ve yok etmeyi tercih etmişlerdir.[189] Bu seferlerden ilki Avrupalılar açısından başarıya ulaşmışsa da geri kalanları başarısızlıkla sonuçlanmıştır.

---

[188] Hirst, *Kısa Avrupa Tarihi*, s. 158.

[189] Abu-Lughod, *1250-1350 Yılları Arasında Dünya Sistemi*, s. 165.

Haçlı Seferleri'nin sebeplerini genel manada şu başlıklar altında sıralayabiliriz:[190]

1. Hristiyanlık içerisinde ortaya çıkan yeni tarikatlar, bilhassa Cluny tarikatı.
2. Papa'nın ve Katolik kilisesinin Doğu Hristiyanlığını kurtarma düşüncesi ile Ortodoksluk üzerinde politik bir baskı kurma düşüncesi.
3. İtalyan şehir devletlerinin ticari kazanç elde etme düşüncesiyle teşvik edici rolü.
4. 1071 Malazgirt Savaşı sonrası, Anadolu'nun doğusundan başlamak üzere Hristiyanların elinde bulunan yerlerin birer birer Türklerin eline geçmesi ve buraların kurtarılma düşüncesi.
5. Kudüs, İznik ve Antakya ile birlikte Hristiyanlığın doğduğu yerlerin Müslümanların elinden geri alma düşüncesi.
6. İstanbul'u Türk tehdidinden kurtarma düşüncesi.

Birinci Haçlı Seferi: Müslümanlar üzerine dokuz, bazı tarihçilere göre daha fazla sefer düzenlendi. Bunlardan en önemlisi ise dört tanedir. Müslümanlar üzerine sürekli bir sefer düzenleme fikri gündeme gelmişse de en ciddi girişim 1074'te Papa VII. Gregorius tarafından dile getirilendir. Bu dönemde kilise ve siyasiler arasındaki gerginlikten dolayı bu sefer uygulamaya konulamadı. Fakat II. Urbanus'un Clermont Konsili'nde dile getirdiği 27 Kasım 1095 tarihindeki çağrısı, ciddi bir karşılık buldu. Urbanus'un bu sefere katılanların hacı olacağını ilan etmesi, toplumun birçok kesiminden katılımı kolaylaştırdı. Haç'ı kabul edenlere Urbanus tarafından geçici din adamı hüviyeti verileceği ilan edildi. Bu sayede Haç'ı kabul edenler, dinî sınıfın sahip olduğu ayrıcalıklara da sahip oluyordu. Urbanus'un Kudüs'ün özgürleşeceğini vurgulaması katılımın çok ol-

[190] Gül, *Orta Çağ Avrupa Tarihi*, s. 185.

masını sağladı. Müslümanları şeytana tapan aşağılık bir ırk olarak niteleyen papa, herkesin bu kutsal savaşa katılması gerektiğini ilan etti. Müslümanlara karşı savaşırken ölen herkesin günahları bağışlanacaktı ve cennete gideceklerdi.[191] Urbanus'un çağrısının karşılık bulmasında Anadolu'nun Türklerine eline geçmiş olması da etkili oldu. Hatta 1071 Malazgirt Zaferi'nden sonra Anadolu hızla Türkler tarafından fethedildiği gibi Bizans'ın hemen yanı başında bulunan, Hristiyanlık açısından da önemli bir merkez konumundaki ve 325 yılında Birinci İznik Konsili'nin toplandığı İznik, Selçuklu Türkleri tarafından fethedilmiş ve yeni bir Türk devletinin temelleri burada atılmıştı. Bu devlet yakın bir gelecekte Hristiyanlık adına Bizans'ı tehdit edecektir. Selçuklu ordusu ve bağlı devletler Çukurova ve Antakya'yı fethederek neredeyse Anadolu'nun tamamına yayılmıştı. Üstelik yerli halktan da İslamiyet'e geçenlerin sayısı her geçen gün artmaktaydı. Bu haberlerin Batı'ya ulaşması Papalık nezdinde büyük endişe uyandırmıştır.

Urbanus'un çağrısına kulak veren Avrupa devletleri, sefer günü olarak 15 Ağustos 1096 tarihini belirlediler. 1096 yılında başlayan sefer 1101 yılına kadar gruplar hâlinde devam etti. Bizans üzerinden Anadolu'ya geçen Haçlı güçleri daha güvenli olması sebebiyle Bizans sınırlarından ilerleyerek Uluborlu, Yalvaç, Akşehir, Konya, Ereğli, Niğde üzerinden Tarsus'a girdiler. Haçlıların Anadolu'dan geçişi pek de kolay olmadı. Selçuklu Sultanı I. Kılıçarslan (1092-1107) Haçlı ordularına yaptığı baskınlar ile pek çok zayiat verdirdi. Ekim 1097'de Antakya'yı kuşatan Haçlılar güçlü bir direnme sonucu şehri ancak haziran 1099'da teslim alabildiler. Haçlı askerleri açlıktan insan eti yemeye başlamıştı. Şehri teslim alan Haçlılar, önlerine gelen herkesi

[191] Steven Runciman, *Haçlı Seferleri Tarihi*, C. I, Türk Tarih Kurumu Yayınları, çev. Fikret Işıltan, Ankara 1998, s. 80-92; Pelz, *Modern Avrupa Halkları Tarihi*, s. 27; Gül, *Orta Çağ Avrupa Tarihi*, s. 179.

kadın ve çocuk ayrımı yapmaksızın kılıçtan geçirmiştir. Kuşatmadan kurtulanların bir kısmı da kaçarken uçurumlardan düşerek hayatını kaybetmiştir.[192]

1099'da Marunîlerin yaşadığı Lübnan ve çevresine gelen Haçlılara, günümüzde Avrupalı tarihçiler tarafından tartışmalı ve çok az kaynakta geçtiği kabul edilmekle birlikte, Marunîlerin ev sahipliği yaptığı ve Kudüs'e gidebilecekleri en kısa ve güvenli yolları gösterdikleri iddia edilmektedir. Haçlı Seferleri Doğu ve Batı Hristiyanlığı arasında bir kırılma meydan getirse de Marunîler bu seferler ile birlikte papa ile iletişime geçme imkânı elde etmişlerdir.[193]

Haçlı kuvvetlerinin çok azı 29 Temmuz 1099'da Kudüs'e ulaşabildi. Bu sefer sonucu Kudüs'te bir Haçlı Krallığı kuruldu. Haçlı Seferleri'nin düzenlenmesinde öncü olan Papa II. Urbanus Haçlı ordularının Kudüs'e girişinden iki hafta sonra işgal haberini alamadan ölmüştür. Haçlı kuvvetleri geçtikleri diğer yerler gibi Kudüs'te de çok büyük bir katliam gerçekleştirdiler. İnsanlık tarihinin en büyük katliamlarından birisi Kudüs'te gerçekleşmiştir. İnsanların bir kısmı kılıçtan geçirilmiş, bir kısmı yakılarak işkence ile öldürülmüştür. Askerler ve atlar sokaklarda insan cesetlerinden dolayı yürümekte zorlanmıştır.

Kudüs'te kurulan Latin Krallığı, Avrupa'nın hem ileri bir karakolu hem de antrepo görevi yaptı. Deniz ticareti Avrupa'ya açılmış oldu. Cenova, Venedik gibi İtalyan şehirleri zenginleşti. Haçlı Seferi'nin başarıya ulaşması üzerine Venedik, Ceneviz ve Pisalılar sefere verdikleri destekten dolayı ele geçirilen her şehirden üçte bir oranında pay al-

---

[192] Raimundus Aguilers, *Historia Francorum Qui Ceperunt Iheruselam (Haçlılar Kudüs'te: Bir Papazın Gözünden İlk Haçlı Seferi*, çev. Süleyman Genç, Yeditepe Yayınları, İstanbul 2019, s. 91; Amin Maalouf, *Arapların Gözünden Haçlı Seferleri*, çev. Ali Berktay, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2017, s. 22vd.

[193] Yasin Atlıoğlu, *Savaşta ve Barışta Lübnan Marunîleri*, Kaktüs Yayınları, İstanbul 2014, s. 103.

dılar. Kudüs'ün düşmesi üzerine, Venedik'in Lido limanından ayrılan 200 gemilik Venedik filosu 1100 yılında üçte bir hissesini almak şartıyla Yafa ve çevresinin ele geçirilmesine destek verdi.[194] İlk sefer sonrası Antakya, Urfa, Kudüs, Kıbrıs ve Trablus gibi kentlerde yeni Haçlı krallıkları kuruldu. Bu durum Avrupa'nın kendi karası dışında bir devlet kurma girişimidir. Roma Dönemi'nde ve İskender'in seferleri sonucu Asya ve Afrika'yı topraklarına katan Avrupa, bu seferler ile yeni bir siyasi süreç başlatmıştır.[195]

İkinci Haçlı Seferi: İkinci Haçlı Seferi'nin düzenlenmesine başlangıç olan hadise, Urfa'nın Musul Atabeyi İmâdüddin Zengi tarafından 1144 yılında ele geçirilmesidir. Urfa Kontluğu, Doğu'daki Avrupalılar için önemliydi. Bundan dolayı Urfa'nın düşmesi buradaki diğer kontluk ve krallıkları endişeye sevk ettiği gibi Avrupa kralları ve toplumu arasında da kazanılan yerlerin elden çıkabileceği gibi yeni bir endişenin doğmasına neden oldu. Haçlılar bu endişede haklıdır. Çünkü İmâdüddin Zengi'nin başarıları, Haçlı macerası için sonun başlangıcı olmuştur.[196]

Burada bulunan Frank devletleri önce Bizans'tan yardım istediler. Ama Bizans, Selçuklular ile mücadele içerisinde bulunduğu için bu yardıma pek sıcak bakmadı. Yardıma sıcak bakmadığı gibi buraya ordu çıkaracak bir gücü de yoktu. Frankların yardım çağrıları üzerine Papa III. Eugenius, 1 Aralık 1145 tarihinde kutsal topraklara yeni bir Haçlı Seferi ilan etti. Bu sefere Fransa Kralı VII. Louis ve Alman Kralı III. Konrad destek vereceklerini açıkladılar.[197]

---

[194] Davies, *Avrupa Tarihi*, s.387; Runciman, *Haçlı Seferleri Tarihi*, s. 205-222; Abu-Lughod, *1250-1350 Yılları Arasında Dünya Sistemi*, s. 168.

[195] Bulut, *Oryantalizmin Kısa Tarihi*, s. 33.

[196] Işın Demirkent, *Urfa Haçlı Kontluğu Tarihi*, C. II, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1994, s. 139; Waterson, *Hasan Sabbah ve Alamut*, s. 200.

[197] Runciman, *Haçlı Seferleri Tarihi*, C. II, s. 206; Maalouf, *Arapların Gözünden Haçlı Seferleri*, s. 121-137.

Fransa ve Alman kralından başka İngilizler de küçük bir birliği deniz yolu ile Filistin'e doğru harekete geçirdi. Alman Kral'ı Konrad, vassalı Bohemya Kralı Vladislav ve Polonya Kralı IV. Boleslav ile birlikte 200.000'i bulan ordusuyla mayıs 1147'de harekete geçti. Macaristan üzerinden İstanbul'a doğru hareket eden bu devasa ordu karşısında endişe duyan Bizans İmparatoru, bunları şehre sokmamakta kararlıydı. Fakat Konrad, İmparator'un isteklerini kabul etmedi. Alman orduları 10 Eylül 1147 tarihinde İstanbul'a ulaştı. Fransız ordusu ise bir ay sonra İstanbul'a geldi. Manuel Haçlı kuvvetlerinin Türklerle karşılaşmadan Anadolu'daki Bizans toprakları üzerinden Kudüs'e ulaşmaları taraftarıydı. İmparator Manuel'in bu fikri Alman Kral'ı Konrad tarafından kabul görmedi. Bunun üzerine Bizanslı komutan Stephanaos'un rehberliğinde Anadolu'ya geçen Haçlı kuvvetleri, İznik üzerinden Eskişehir önlerine kadar geldiler. Alman orduları burada 26 Ekim 1147 tarihinde Selçuklu Sultanı I. Mesud'un saldırısı karşısında ne yapacaklarını şaşırdı. Alman ordusunun büyük bir kesimi imha edildi. Bir kısmı da esir alındı. Türkler ile savaşma konusunda acele eden Konrad canını zor kurtararak çok az sayıdaki adamı ile birlikte İznik'e kaçtı. Konrad daha sonra Fransız ordusuna katılarak Haçlı Seferi'ne devam ettiyse de sağlığını bahane ederek yarı yoldan Konstantinopolis'e geri döndü.[198]

Bizans İmparatoru sefer için yola çıkan Fransa Kralı VII. Louis'e de Konstantinopolis'e uğramadan Çanakkale Boğazı'ndan Anadolu'ya geçmesini teklif etti. Bu teklifi kabul etmeyen VII. Louis, 4 Ekim 1147'de Konstantinopolis'e girdi. Daha sonra Bizanslıların yardımıyla Anadolu'ya geçen Fransızlar, İznik'te Türklerin elinden kurtulmuş olan az sayıdaki Alman Haçlılar ile birleşerek yollarına devam ettiler. Alman ordularının uğradığı akıbete uğramak iste-

[198] Runciman, *Haçlı Seferleri Tarihi*, C. II, s. 222.

meyen Fransızlar, güneye inerek Türkler ile karşılaşmadan Bizans topraklarından gitmeye karar verdi. Bunun için de önce Balıkesir'e, daha sonra da Edremit-Bergama-İzmir yolunu takip ederek Efes'e ulaştılar. Fakat buradan Antalya'ya gidene kadar yol boyunca Selçuklular tarafından durdurulmaya çalışıldılar. 20 Ocak 1148'de Antalya'ya ulaşan Kral Louis'e şehrin valisi, kral ve beraberindeki asillere yetecek kadar birkaç gemi temin etti. Kral ve ekibi de gemilerle Antalya'dan ayrıldı. Sıradan askerlerden oluşan Haçlılar, kendi imkânlarıyla yaya olarak yollarına devam etmek zorunda kaldı. Fakat onların büyük kısmı Türkler tarafından imha edilirken, kalan çok az sayıdaki Haçlı, zavallı ve perişan hâlde ve neredeyse açlıktan ölmek üzereyken, 1148 yılı ilkbaharında Antakya'ya ulaşabildi.[199]

Bu noktadan sonra da gerek Fransa Kralı Louis gerekse de batıdan gelen diğer Hristiyanlar için işler yolunda gitmedi. Antakya prensinin uyarılarına rağmen yanlış bir kararla Nureddin Zengi'nin güçlü olduğu Halep yerine Haçlı devletleriyle iyi ilişkiler içinde bulunan Şam'a saldırdılar. Bunun üzerine Şam Valisi Unur, Nureddin'den yardım istedi. Nureddin'in zamanında yardıma gelmesiyle Haçlılar karşılarında çok daha güçlü bir Müslüman birliği buldular. Fransa Kralı'nın Almanlar ve Doğu'daki Haçlı Devletleri ile müştereken Şam'ı ele geçirme girişimi böylece başarısızlıkla sonuçlandı. Haçlılar bu sefer sonucu hiçbir başarı elde edemediler. Hayatta kalanlar ise bölgedeki Haçlı krallıklarına sığınarak canlarını ancak kurtarabildiler.[200]

Üçüncü Haçlı Seferi: Haçlı kuvvetleri 4 Temmuz 1187'de Hittîn Meydan Savaşı'nda Selahaddin Eyyubi tarafından

[199] Runciman, *Haçlı Seferleri Tarihi*, C. II, s. 226; Emrullah Kaleli, "Haçlı Seferleri ve İslam Dünyası", *Orta Çağ Tarihi*, ed. Selim Hilmi Özkan, İdeal Kültür Yayınları, İstanbul 2016, s. 585.

[200] Kaleli, "Haçlı Seferleri ve İslam Dünyası", s. 585.

bozguna uğratıldı. Bozgun sonrası Doğu'nun en büyük kahramanlarından Selahaddin Eyyubi'nin ordusu 20 Eylül 1187 günü Kudüs'ü kuşatmaya başladı. Kudüs'ün kuşatılması Müslümanlar kadar şehirde yaşayan Ortodokslar tarafından da sevinçle karşılandı. Çünkü Kudüs'ün işgalinden sonra şehrin çoğunluğunu teşkil eden yerli Ortodoks halkı, Latinler tarafından hep aşağılanmıştı. Soylular ve Ruhani sınıfın oluşturduğu Latinler, Ortodoksları Katolik ayinlerine katılmaya zorlamıştı. Bu da yerli iki Hristiyan halk arasında kırgınlığa neden olmuştur.

Kuşatma boyunca Selahaddin Eyyubi, şehrin gülle atışlarıyla harap olmaması için azami gayret gösterdi. Şehri sapasağlam teslim almak istiyordu. Onun için Latinlerle antlaşma yapıldı. Selahaddin Eyyubi belli bir bedel karşılığında şehrin teslimini kabul etti. Bunun için de şehirden kadın ve çocukların çıkmasına izin verdi. 2 Ekim 1187 günü şehre giren Selahaddin Eyyubi ve askerleri tarafından hiçbir kimseye zarar verilmedi. Şehir yağmalanmadı. Müslümanlar seksen sekiz yıl önce şehirde yapılan katliamı ve zulmü unutmamışlardı. Ama buna rağmen hiçbir gayrimüslimin malına ve canına ilişilmedi.[201]

Kudüs'ün Müslümanların eline geçmesi Avrupa devletlerinde büyük yankı uyandırdı. Bu durum karşısında Sicilya Kralı 1188 yazında 70 gemiden oluşan bir donanmayı bölgeye gönderdi. Bu arada Papa III. Urbanus, Kudüs'ün, Müslümanlar tarafından ele geçirildiği haberlerini duyduktan kısa bir süre sonra 20 Ekim 1187'de üzüntüsünden ölmüştü. Onun yerine geçen Papa VIII. Gregorius hiç vakit kaybetmeden bütün Hristiyan dünyasının yeniden hareket geçmesi için bir bildiri yayınladı. Ona göre günahlarından kurtulmak ve cennete gidebilmek için önce tövbe edilmeli, daha sonra haç kabul edilmeliydi. Haçlı Seferleri'ne katılacak herkesin affolunacağını vadetti. Fakat Papa VIII.

[201] Runciman, *Haçlı Seferleri Tarihi*, C. II, s. 390.

Gregorius ancak iki aylık bir papalık görevinden sonra 17 Aralık 1187 günü Pisa'da öldü. Yeni seçilen Papa III. Clemens seçilir seçilmez Batı'nın en büyük imparatorlarından Alman İmparatoru Frederich Barbarossa ile temasa geçti. Onu sefere ikna ettikten sonra Fransa ve İngiliz kralları da sefere katılmaya davet etti. Haçlı Seferleri'ne katılmayı kabul eden Fransa ve İngiltere kralları deniz yolu ile gitmeyi daha uygun buldular. Bu seferin maddi külfetini karşılamak yine feodal zulüm altında ezilen halka düşmüştü. Bunun için de Haçlı Seferi'ne katılacak ülkelerde daha sonra "Selahaddin Vergisi" olarak adlandırılacak yeni bir vergi kondu.[202]

Bu arada tüm hazırlıklarını tamamlayan Alman İmparatoru Frederich Barbarossa ilerlemiş yaşına rağmen mayıs 1189'da ülkesinden hareketle Tuna boyunu takip ederek Balkanlar üzerinden Bizans topraklarına girdi. Yol boyu Sırp ve Bulgar çeteleri Alman ordularına saldırarak ordunun ilerleyişini yavaşlatmıştır. Frederich kışı Edirne'de geçirdi. Kışın Anadolu coğrafyasından geçmek zordu. Bir de buna Türklerin savunmaları eklenirse geçişin daha da zorlaşacağını çok iyi biliyordu. Friedrich Selçuklu sultanı ile irtibat kurdu. Ama bunun bir faydası olmayacağının da farkındaydı. Alman Haçlı kuvvetleri 1190 yılının martında Çanakkale üzerinden Bizans gemilerinin de yardımı ile Anadolu'ya geçtiler. Alman orduları kendilerini bekleyen Selçuklu tehlikesinden habersiz Bizans sınırlarından da zor şartlar altında ilerlediler. Geçtikleri yerleşim yerleri boyunca Balkanlar'da olduğu gibi Bizanslılar tarafından kötü muameleye maruz kaldılar. Çünkü Haçlı kuvvetleri geçtikleri yerlerde tüm tedbirlere rağmen yağma yaparak ilerliyordu. Bu yağmalar da halkın tepkisine neden oluyordu. Bunun için de daha önceki seferlerde olduğu gibi yiyecek temin etmede zorluklar yaşadılar. Haçlılar bir yandan Ana-

[202] Runciman, *Haçlı Seferleri Tarihi*, C. III, s. 4-5

dolu'nun zorlu coğrafyasında yiyecek ve su bulma sıkıntılarıyla baş etmeye çalışırlarken, diğer taraftan da Selçuklu ordularının pusu kurmaya elverişli geçit ve boğazlarda kendilerine yönelik olası saldırıları bertaraf etmek zorunda kaldılar.[203]

III. Haçlı orduları Anadolu'dan geçerken Selçuklular da kendi iç işleri ile meşguldü. Sultan II. Kılıç Arslan ülkeyi on bir oğlu arasında pay etmişti. On bir oğlu babaları daha hayatta iken taht kavgasına tutuşmuşlardı. Yine de Haçlı kuvvetlerinin geçtiği yerlerde pusu kurarak geçişlerini zorlaştırdılar. Bu yüzden de Haçlı kuvvetleri Uluborlu'dan Akşehir'e ancak bir ayda gelebildi. Bu da Haçlıların maneviyatını bozduğu gibi büyük kayıplar vermelerine de neden oldu. Kızgınlık içinde Konya'ya giren Haçlılar şehri yağmaladıktan sonra halkı kılıçtan geçirdiler.

Haçlılar Anadolu'yu zorlu mücadeleler ile geçerek Mersin kıyılarına ulaştı. Fakat burada Alman hükümdarı Friedrich Barbarossa 10 Haziran 1190'da Silifke yakınlarında Göksu Irmağı'nda boğularak öldü. Onun ölümü üzerine komutayı oğlu Friedrich devraldı. Fakat Alman askerleri zaten yorgun oldukları için bir kısmı Hıristiyanların elinde bulunan Sur'a sığındı. Bir kısmı ise geri döndü. Bir Haçlı Seferi daha başarısızlıkla sonuçlanmıştı.[204]

Dördüncü Haçlı Seferi ve Latinlerin İstanbul'u İşgali: 1198'de papa seçilen III. Innocentius, göreve geldikten kısa bir süre sonra, yeni bir Haçlı Seferi ilan etti. Bu seferde diğer seferlerden farklı olarak deniz yolunun kullanılması kararlaştırıldı. Daha önceki seferlerde Bizans'a kadar seyahatlerde Balkanlar ve Trakya'yı, Bizans'tan Kudüs'e kadar olan yolculukta Anadolu'yu geçmek hiç de kolay olmamıştı. Sefere karar verildikten sonra yeni vergiler konmak su-

[203] Kaleli, "Haçlı Seferleri ve İslam Dünyası", s. 588.

[204] Kaleli, "Haçlı Seferleri ve İslam Dünyası", s. 588-589.

retiyle seferin masrafları karşılanmaya çalışıldı. Seferin komutanı olarak da Champagne Kontu Thibaut atandı. Haçlı Seferi'nin varış noktası olarak da İslam dünyasının önemli bir merkezi olan Kahire belirlendi. Daha önceki Haçlı Seferi'ne katılan İngiltere Kralı Richard da Filistin'den ayrılmadan önce Doğu'nun en zayıf noktasının Mısır olduğuna dair bir görüş bildirmişti. Mısır'da Eyyubiler hüküm sürmekteydi. Ancak ülke, Selahaddin Eyyubi'nin vefatından sonra iç karışıklığa sürüklenmişti. Öngörülen plana göre, gemilerle taşınacak Haçlı orduları, Nil deltasında karaya çıkacak ve kısa zamanda ülke fethedildikten sonra Kudüs'e yapılacak harekât için burası bir üs olarak kullanılacaktı.[205]

Sefer bu şekilde planlanmakla birlikte, daha önceki seferlerden istenen başarının elde edilememesinden dolayı bu sefere gerekli ilgi olmadı. Sefer için belirlenen 29 Haziran 1202 tarihinde çok az asker toplanabilmişti. Sefere büyük maddi destek sağlayan Venedik Dükü Enrico Dandolo Mısır ile ticari ilişkileri bozmak istemediği için seferin güzergâhında değişiklik yapılmasından yanaydı. Bu değişikliğin kabul görmesi üzerine Mısır'a ve oradan Filistin'e gitmesi gereken Haçlı donanması, hedefinden saparak Konstantinopolis (İstanbul)'e yöneldi. Güzergâh değişikliği sonrası Balkanlar üzerinden İstanbul önlerine gelen Latinler, 13 Nisan 1204 tarihinde şehri resmen işgal ettiler. Flandre ve Hainaut Kontu IX. Baldwin, Latin Konstantinopolis Krallığı'nın imparatoru seçildi ve Ayasofya Kilisesi'nde taç giydi. Venedikliler siyasi makamlardan daha ziyade ticari merkezleri ele geçirdi. Bu sayede Avrupa ve Asya arasındaki ipek ve baharat ticaretinin kontrolünü ele geçirmiş oldular.[206]

Bu işgal sonrası Bizans toprakları Venedikliler ve Haçlılar arasında paylaşılarak acımasız bir şekilde yağmalan-

[205] Kaleli, "Haçlı Seferleri ve İslam Dünyası", s. 590.

[206] Abu-Lughod, *1250-1350 Yılları Arasında Dünya Sistemi*, s. 173.

dı. Kiliseler yakıldı ve yıkıldı. Halk kılıçtan geçirildi. İstanbul'un Latinler tarafından işgali ve şehirde yapılanlar uzun süre hafızalardan silinememiştir. İstanbul'dan kaçabilen Bizanslılar İznik'te devlet kurarak Bizans devletinin varlığını sürdürmeye çalıştılar. Bu sayede İznik Bizans'ın yeni başkenti oldu. Böylece başlangıçta Doğu'daki zulüm altında ezilen Hristiyanların yardımına gitmek ve kâfirlerle savaşmak üzere yola çıkan Haçlı ordusu, tek bir Müslüman ile savaşmadan sadece Hristiyanları hedef aldı. Kudüs hedefi ile yola çıkıp İstanbul'un işgali ile sonuçlanan dördüncü Haçlı Seferi, hem Avrupa'da hem de Bizans'ta büyük bir hayal kırıklığına neden olmuştur. Buna rağmen Avrupa'da Haçlı Seferi düzenleme ve Müslümanların elinde bulunan toprakları geri alma düşüncesi ve hayali hiç son bulmadı.[207]

Haçlı Seferleri'nin Sonuçları: Haçlı Seferleri Anadolu, Suriye, Filistin başta olmak üzere İslam ülkeleri üzerinde büyük tahribatlara neden olmuştur. Haçlılar geçtikleri her yerde tahribat yaparak ilerlemiştir. Birinci Haçlı Seferi sonrası Kudüs'e ulaşan çok az sayıdaki Haçlı, tarihin en büyük katliamından birisine burada imza atmıştır. İnsanlar kılıçtan geçirilmekle kalmamış, bir kısmı da yakılmıştır. Yiyecek bulamadıkları zaman insan eti yedikleri olmuştur. Bilhassa son Haçlı Seferi sonrası Bizans büyük bir yağma ile karşılaşmıştır. Daha önceki seferlerde de şehir yağmadan nasibini almıştı. Müslümanlar, Haçlı Seferleri ile gelen ve eğitimli olduklarını düşündüğü şövalye, soylu ve zengin kimselerin bu kadar cahil ve kaba saba olmalarına çok şaşırmıştır. İlk başta Haçlı Seferleri'nin amacı Hristiyanlığın beşiğini temsil eden Doğu'daki Hristiyanların yardımına gitmek, Hristiyan kiliselerini birleştirmek ve Müslümanlar tarafından ele geçirilmiş torakları geri almaktı. Fakat

[207] Davies, *Avrupa Tarihi*, s. 386; Kaleli, "Haçlı Seferleri ve İslam Dünyası", s. 592

Haçlı Seferleri tam aksine Doğu ve Batı Hristiyanlığı arasındaki ayrılığı derinleştirmiştir.[208] Haçlı Seferleri Doğu ve Batı Hristiyanlığı arasında bir kırılma meydan getirse de Marunîler başta olmak üzere Orta Doğu coğrafyasında yaşayan küçük Hristiyan gruplar bu seferler ile birlikte papayla iletişime geçme imkânı elde etmişlerdir. Haçlı Seferleri sayesinde Marunî Patrik Yusuf el-Circisi ile Papa II. Pascal arasında ilk ilişkiler kurulmuştur. Papa II. Innocent 1131'de, Marunî Patrik Gregoryus el-Halati'ye bir mektup yazarak papalığın Marunî patrikliğinin otoritesini tanıdığını bildirmiştir. 1134 yılında ise papanın özel elçisi bölgeyi ziyaret etmiştir. Marunî Patrik Jeremiah el-Amşiti (1199-1230) 1215'te Dmalsa'da yapılan Dördüncü Lateran Konsili'ne katılmak üzere Roma'ya gitmiştir.[209]

Haçlı Seferleri, Doğu toplumları üzerinde olumsuz etki bırakmanın yanı sıra, Haçlıların kendi kıtaları için yeni bir dönemin de başlamasına zemin hazırlamıştır. Avrupa'ya geri dönenler kâğıt, matbaa, pusula gibi yeni icatları kendi kıtalarına taşımışlardır. Doğu toplumlarının içinde bulunduğu zenginlik Avrupa toplumlarını etkilemiştir. Doğu ve Batı toplumları bu sayede etkileşim içerisine girmiştir.[210] Haçlılar hiç görmedikleri veya çok zor şartlar altında ulaşma imkânına sahip oldukları yiyecek ve içeceği ilk defa bu sefer sonrası tanımışlardır. Haçlılar şeker, pirinç, kavun arpacık soğan, patlıcan, portakal, limon, hurma, incir gibi yiyecek içecekler; moher kumaş, halı, fildişi, cam, ayna, inci ve değerli taş gibi günlük kullanım malzemeleri ile ya ilk defa karşılaşmış veya daha çabuk ve hızlı ulaşma imkânına sahip olmuşlardır.[211]

---

[208] Goff, *Avrupa'nın Doğuşu*, s. 113.

[209] Yasin Atlıoğlu, *Savaşta ve Barışta Lübnan Marunîleri*, Kaktüs Yayınları, İstanbul 2014, s. 105-106.

[210] Gül, *Orta Çağ Avrupa Tarihi*, s. 189.

[211] Bulut, *Oryantalizmin Kısa Tarihi*, s. 36.

Haçlılar İslam dünyasının bilim, sanat, edebiyat, tıp, felsefe gibi alanlardaki gelişmişlik seviyelerine hayran kaldılar. Aynı hayranlık kadar Müslümanlar da Avrupalıların kaba, cahil olmaları karşısında şaşkınlıklarını gizleyemediler.[212] Geri dönenler yanlarında bazı yazma eser ve kitaplar ile birlikte yeni buluşları götürmüştür. Bunlar Orta Çağ Avrupası için yol gösterici olacaktır. Bu eserler geç Orta Çağ'daki gelişmelere ışık tutmuştur.

Avrupa açısından diğer bir önemli sonucu ise şudur: Savaş sırasında ölen veya bir daha geri gelmeyen/gelemeyen soylular sayesinde Avrupa'da yeniden istikrar sağlanmıştır. Çünkü Avrupa'daki istikrar ortamını bozan topraksız bu savaşçılar uzun yıllar Avrupa topraklarından uzak tutulmuştur. Bu sayede Avrupa'daki merkezi krallıklar zaman içerisinde yükselmiştir.[213]

Haçlıların Orta Doğu'dan Temizlenmesi: Haçlı Seferleri boyunca burada kurulan ve var olma mücadelesi veren Haçlı devletleri, Memlukler tarafından kademeli olarak ortadan kaldırıldı. Haçlıların son temsilcileri de Baybars, Kalavun ve onun oğlu Nasır Muhammed bin Kalavun tarafından ortadan kaldırılmıştır. Sultan Baybars, Haçlılar karşısında büyük başarılar kazandığı hâlde, ömrü onları Suriye'den tamamen atmaya yetmemişti. Baybars vefat ettiğinde Haçlılar, Trablus ve Akka dâhil Suriye'nin sahil bölgelerini ellerinde bulunduruyorlardı.[214]

Sultan Baybars'ın ölümünden sonra Memluk tahtına oturan Kalavun'un (1279-1290) en büyük mücadelesi, doğudan gelen Moğollara karşı ve Haçlı Seferleri sonrası Orta Doğu'da kurulan Haçlı krallıkları ile olmuştur. Bu

---

[212] Hirst, *Kısa Avrupa Tarihi*, s. 158; Bulut, *Oryantalizmin Kısa Tarihi*, s. 36.

[213] Pelz, *Modern Avrupa Halkları Tarihi*, s. 28.

[214] Ali Aktan, "Bahri Memluklerden Sultan Kalavun ve Hanedanı", *Belleten*, C. LIX/226, (1995), s. 614.

krallılar Batı ile sıkı bir ticari ve siyasi ilişki içerisinde oldukları için Avrupa tarihinin de bir parçasıdır. Onun için Haçlıların buradan temizlenmesi ve bu dönemdeki mücadeleler hem Haçlı Seferleri hem de Avrupa tarihi için önem arz etmektedir.

Kalavun Sultan, Baybars gibi bölgedeki Haçlıların Moğollarla iş birliğine girmelerini kendisi açısından tehlikeli görmüş ve bunu Haçlılara saldırmak için yeter sebep saymıştır. Kalavun ilk önce Rumkale'yi[215] Haçlıların elinden kurtardı. Kalavun'un Haçlıların elinden aldığı önemli yerlerden birisi de Markab Kalesidir. Moğolların Suriye'ye son (1281) gelişlerini fırsat bilen Markab kalesinde bulunan St. Jean şövalyeleri, İslâm ülkesinin diğer kısımlarına saldırmıştı. Moğolların çekilmesi üzerine, Hısnu'l-ekrad valisi Markab kalesine sefer düzenledi. Ancak tuzağa düşürüldü. Hısnu'l-ekrad valisinin yenilmesi üzerine Sultan Kalavun, mart 1281 tarihinde Markab üzerine yürüdü. Ravhâ'ya geldiği sırada Frank elçilik heyeti kendisine sulh teklifinde bulundu. Yapılan görüşmeler sonunda daha önce alınmış Müslüman esirlerin bırakılması ve Moğollara bir daha yardımcı olunmaması şartı ile Markab şövalyeleri ile 11 yıllık bir anlaşma yapıldı. Fakat Moğol tehdidini bertaraf eden Kalavun, barış süresinin dolmasını beklemeden nisan 1285 tarihinde yeniden Markab Kalesine saldırdı. Memluk ordusu 38 günlük bir kuşatma sonrası kaleyi Haçlılardan teslim aldı.[216]

Sultan Kalavun, Markab Kalesinin fethinden sonra Trablus Kralı Bohemund VII.'un bir vassalına ait Marakiyye

[215] Rumkale günümüzde Nizip ilçesinin Kamışlı köyü sınırları içerisindedir. Kale Fırat Nehri ile Merzimen Çayı'nın birleştiği, yüksek kayalarla örtülü bir tepe üzerinde konumlanmıştır.

[216] Ali Aktan, "Memluk-Haçlı Münasebetleri", Belleten, C. LXIII, S. 237, Ağustos 1999, s. 428; Philip K. Hitti, *Siyasi ve Kültürel İslam Tarihi*, C. II, çev. Salih Tuğ, İstanbul 1989, s. 1058.

kalesini de yağmalattı. Bir süre sonra da burayı Haçlılardan geri aldı. Rum meliklerinin elinde bulunan Katine Kalesi de Kalavun tarafından Haçlıların elinden alınan kalelerden birisidir. Bölgenin güçlü ve iyi korunan kalelerinden birisi olan Kâhta kalesi de Kalavun tarafından 1284 ağustosunda fethedildi.[217] Bölgenin ticari açıdan önemli olan Lazkiye Limanı da Kalavun tarafından Haçlılardan 20 Nisan 1287 tarihinde alındı.[218] Kalavun tarafından Haçlılardan alınan en önemli kentlerden birisi de Trablus'tur. Trablus Kralı daha önce yapılan sulhu ihlâl ederek civardaki Müslümanlara ait yerleşim merkezlerini yağmalatmıştır. Bunun üzerine Sultan Kalavun şehri muhasara altına aldı. 34 gün devam eden şiddetli çarpışmalardan sonra şehir 27 Nisan 1289 günü teslim oldu. Bu fetih sonrası 1109 yılından beri Hristiyanların elinde bulunan Trablus Müslümanların eline geçmiş oldu. Trablusşam'ın fethinden sonra Trablus'un yakınında bulunan Batrun Kalesi de az bir zaman sonra zapt edildi. Hristiyanlığın son kalesi Akka 1291'de Müslümanların eline geçti. Akka'dan kaçan Hristiyanlar Rodos'a egemen oldular. Daha sonra Malta'ya geçtiler. Böylece Haçlı kalıntıları Orta Doğu'dan temizlenmiş oldu.[219]

Yüzyıl Savaşları (1337-1453)

İngiltere ile Fransa arasında 1337'de başlayıp 1453'e kadar 116 yıl süren savaşlar dönemine Avrupa'da yüzyıl savaşları denir. Savaşların birçok nedeni olmakla birlikte daha çok siyasi ve egemenlik anlayışı temellidir. Bu savaşa hanedan

[217] Muhyiddin İbn Abdi'z-Zahir, *Teşrifu'l Eyyâm ve'l Usûr fi Sireti'l Meliki'l-Mansur*, Kahire 1961, s. 27.

[218] İbn Abdi'z-Zahir, *Siret*, s. 151, 152.

[219] El-Ayni Ebu Muhammed Bedreddin Mahmud b. Ahmed, *Ikdu'l Cuman fi Tarihi Ehli'z-Zaman*, Topkapı Sarayı Müzesi, III. Ahmed Küt: 2911/ 9, s. 372; Hitti, *Siyasi ve Kültürel İslam Tarihi*, s. 1058; Davies, *Avrupa Tarihi*, s. 388; Waterson, *Hasan Sabbah ve Alamut*, s. 265.

savaşları da diyebiliriz. İngiltere I. Edward (1272-307), II. Edward (1307-1327) ve III. Edward (1327-1377) olmak üzere yüz yıldan fazla bir süre üç Edward tarafından yönetilmekteydi. Savaşın başlamasına neden olan ise, Fransa Kralı IV. Charles'ın (Karl) ölümünden sonra yerine İngiltere Kralı III. Edward'ı (1327-1377) değil, VI. Philip'i (1328-1350) seçmeleridir. Bu seçim üzerine III. Edward, annesinden dolayı Fransa tahtının kendi hakkı olduğunu iddia etti. Bu arada III. Edward, annesi Isabelle de France'ı sürgüne gönderdi ve annesinin sevgilisi Mortimer'ı 1330'da idam ettirdi. Fransa Kralı IV. Philip'in anne tarafından dedesi olması gerçeğine dayanarak Fransa tahtı üzerinde hak iddia etti. Böylece iki devlet arasında Yüz Yıl Savaşları patlak verdi.

Kral III. Edward 25 Ağustos 1346 Crécy Savaşı'nda önemli bir başarı elde etti. Bunun üzerine Fransa Kralı Jean, III. Edward'a Normandiya'nın güneyindeki tüm Batı topraklarını bırakacağını ve Calais'den vazgeçeceğini, buna karşılık da III. Edward'ın Fransa tacı üzerindeki hak talebinden vazgeçmesini istedi. Fakat bir yıl sonra Kral III. Edward bu anlaşmayı kabul etmediğini açıklaması üzerine savaş yeniden kızıştı.[220]

Savaşın sembol isimlerinden ve kahramanlarından birisi Fransız çiftçi bir ailenin kızı olan Jeanne d'Arc'tır. İngilizlere karşı savaşarak orduyu ve halkı motive etmiştir. Jeanne'nin motive ettiği Fransızlarda milli duygular üst seviyeye çıktı. Fakat buna rağmen Fransız burjuvası tarafından İngilizlere teslim edilen milli kahraman Jeanne, büyücülük yaptığı gerekçesiyle Beauvais Piskoposu Pierre Couchon'un başkanlığındaki bir engizisyon mahkemesi tarafından suçlu bulunarak 31 Mayıs 1431'de binlerce kişinin gözü önünde diri diri yakılmıştır. Onun yakılması Fransızların milli duygularının daha fazla kabarmasına ve

[220] Ülgen, *Orta Çağ Avrupa Tarihi*, s. 216-220.

iç çatışmanın son bulmasına neden oldu. Halk yeniden İngilizlere karşı mücadeleye geçti ve savaş Fransa tarafından kazanıldı. Jeanne'nin yakılmasına onay veren kilise ise onun yakılmasından 490 yıl sonra 1921'de onu azize ilan etmiştir.

Bu savaş aralıklarla yaklaşık yüz yıldan fazla sürdü. Savaşın her iki devlete de ekonomik ve toplumsal anlamda çok büyük zararları dokundu. Yüzyıl savaşları İngiltere için ulusal bir bilinçlenme dönemidir. Fransa için de benzer bir durum ortaya çıkmıştır. Fakat savaş bilhassa Fransa toplumunu bir hayli yormuştur. Savaş bittiğine Fransa harap bir durumdaydı. Savaş boyunca Fransa'nın nüfusu neredeyse %50 azalmıştır. Savaş devam ederken bir taraftan da yaşanan soygunlar ve salgın hastalıklar toplumu bir hayli yıpratmıştır. Köylüler şatolara veya daha güvenli yerlere sığınmıştır. Ekilemeyen araziler sayesinde tarımsal verim düştüğü gibi tarlalar kullanılamaz hale gelmiştir. Savaşta fakirleşen şövalyeler topraklarını zengin burjuvalara satmıştır. Bu sayede burjuvazi güçlenmiştir.[221]

[221] Halil İnalcık, *Rönesans Avrupası*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2013, s. 101.

COĞRAFİ KEŞİFLER

Doğu dünyası Avrupalılar için her zaman bir merak konusu olmuştur. Avrupalılar Asya ve Doğu dünyası hakkında seyyahlar vasıtasıyla bazı şeyler öğrenmişseler de bu bilgi çok sınırlıydı. Bilhassa Avrupa'nın ihtiyacı olan ipek ve baharatın da içinde olduğu lüks tüketim malzemeleri daha çok Doğu'dan gelmekteydi. Bu ihtiyaçlar Doğu Roma ayakta olduğu müddet boyunca rahat karşılandı. Ama 1453 yılında Doğu Roma'nın fethi ile birlikte bu tedarik nispeten kesintiye uğradı. Bunun üzerine önce İspanya ve Portekiz daha sonra Britanya, Hollanda, Fransa ve diğer Avrupa devletleri Asya'nın baharatlarına ve zenginliklerine erişmek için harekete geçtiler.[222]

İnsanoğlu coğrafi keşifler öncesinde de dünyanın çeşitli yerlerine gitmişti. Uzun mesafeli seyahatler yapılarak kıtalar arası yolculuk yapılmıştı. Eski Çağ uygarlıklarından Kartacalılar ve Fenikeliler Atlas Okyanusuna; Mısırlılar, Afrika sahillerine açılmıştı. Araplar, Hintliler, Çinliler, Vikingler kıtalarından veya coğrafyalarından ayrılarak farklı kıtalara, yerlere ulaşmıştır. Arap Müslüman tüccarlar Hindistan, Burma, Cava, Singapur, Malezya ve Filipin gibi Uzak Doğu'ya 9. ve 10. yüzyıllarda ticari ve dinî amaçlı seyahatler düzenlemiştir.[223] Keşifler öncesi Orta Çağ'da

---

[222] Hirst, *Kısa Avrupa Tarihi*, s. 82.

[223] Sıtkı Uluerler, "Coğrafi Keşifler ve Avrupa'nın Yayılması", *Yeni ve Yakınçağ Tarihi*, ed. Selim Hilmi Özkan, İdeal Kültür Yayınları, İstanbul 2018, s. 47.

Avrupa yayılmacılığı, sömürü ve emperyalist anlamda ilk defa kutsal toprakları Müslümanların elinden kurtarmak amacıyla Haçlı Seferleri sırasında başlamıştır.[224]

Fakat 1400'lü yıllarda başlayan ve 1600'lü yıllara kadar süren, dünya tarihinde Coğrafi Keşifler Dönemi olarak adlandırılan dönem, daha önceki gidişlerden çok farklıdır. Bunun için bu keşifler sonuçları itibari ile dünya tarihini birçok yönden etkilemiştir. Bu süreçte Avrupalı uluslar yeni dünyayı keşfetmek ve zenginliklere ulaşmak için birbirleriyle rekabet hâlinde yarışmışlardır. Bu keşifler, ilk önce keşfi yapanların temel ihtiyaçlarını temin etmek, dinî inançları gereği manevi sorumluluklarını yerine getirmek amacıyla başlamış bile olsa, kısa süre içerisinde acımasız bir rekabete dönüştü. Bu keşiflerin birçok nedeni olmakla birlikte, keşiflerin nedenlerini kısaca şu şekilde sıralayabiliriz:

1. Avrupa'nın yiyecek ve ilaç yapımında kullanılan baharat; kumaş ve giyimde kullandığı ipek; temel ihtiyaç gıdası olan hububat, baharat ve tuz; kumaş üretiminde kullandığı şap; aristokrasinin kullandığı ıtriyat, porselen, fildişi; pahalı olduğu için zaman zaman para yerine kullanılan biber; temel ihtiyaç için kullanılan tarçın, hindistancevizi, şeker, zencefil ve yine baharat ve çeşitleri; kilisenin kullandığı tütsü gibi temel veya lüks tüketim ihtiyaç ürünlerinde dışa bağımlı olması ve bunlara doğrudan ulaşma arzusu en önemli nedendir. Bizans İmparatorluğu ortadan kalkıncaya kadar bunlara ulaşmada sorun yaşamadı. Şunu da ifade etmek de fayda vardır ki; Osmanlı Devleti Doğu ve Batı arasındaki ticareti engellemedi aksine teşvik etti. Ama Batı, bunlara doğrudan ulaşmak istiyordu. Bilhassa o dönem için en temel tüketim maddeleri arasında yer alan baharat

[224] Marc Ferro, *Sömürgecilik Tarihi*, çev. Muna Cedden, İmge Kitabevi, İstanbul 2002, s. 24.

ve ipek Avrupa'ya ulaşıncaya kadar çok uzun bir mesafe kat etmekteydi. Bu da fiyatın yükselmesi anlamına geliyordu. Avrupa'nın ihtiyaç duyduğu bu ürünler çoğunlukla Asya ve Afrika'dan temin ediliyordu. Bunların ticareti Mısır ve Venedik'in tekelindeydi. Venedikliler deniz güçleri sayesinde bu ürünlerin ticaretini tekellerinde tutuyor ve diğer milletleri engelliyorlardı.[225]

2. Dış dünya hakkında bilgi birikimi arttıkça, Avrupalılarda bu dünyaların merak uyandırması, yeni yerler görme arzusu. Bunun İspanya ve Portekiz krallarınca desteklenmesi.

3. Coğrafi keşiflerin arkasında önemli bir bilgi birikimi vardır. Pusula ve usturlabın Avrupalı gemiciler tarafından kullanılmaya başlaması. Haçlı Seferleri sonrası barutun Avrupa ordularınca kullanılması, Coğrafi keşif öncülerini cesaretlendirmiştir.

4. Siyasi güç elde etme arzusu. Mesela bu dönemde Aragon ve Kastilya'nın birleşmesi ile siyasi güç elde etmeye başlamaları.

5. Denizcilik bilgisinin artması ile birlikte yeni gemi yapımı teknolojisinin ve harita bilgisinin gelişmesi.[226]

6. Siyasi ve ekonomik amaçlar kadar dini yayma düşüncesi de bunda etkili oldu. Mesela Portekiz ve İspanyollar gittikleri yerlere din adamları da götürmüştür.

Coğrafi keşifleri Portekiz başlatmıştır. Bunda coğrafi konumu etkili olmuştur. Ayrıca üretim alanlarının kısıtlı olması Portekizlileri denizciliğe itmiştir. Coğrafi keşiflerin sembol isimlerinden Gemici Prens Henrique (1394-1460) gemicilere destek vermiştir. Onun asıl amacı ekonomik kazanç sağlamak ve dini yaymaktır. Onun desteklediği gemiciler Porto Santo (1419), Maderia (1420), Kanarya Adaları (1421), Azor Adaları (1431), Cabo Blanco (1441) ve Cabo

[225] İnalcık, *Rönesans Avrupası*, s. 129.

[226] Davies, *Avrupa Tarihi*, s. 491; Uluerler, *Coğrafi Keşifler*, s. 50.

Verde'ye (1456) ulaşmıştır. Bu keşiflerle birlikte önemli bir adım atılmış ve 1437'de Portekiz'in Sagres kentinde Koloniler ve Denizcilik Enstitüsü açılmıştır. Portekiz adına hareket eden Bartolomeo Diaz 1487'de Afrika'nın Güney ucuna ulaşarak bugün Ümit Burnu'na, Vasco de Gama Ümit Burnu'nu aşıp 1497'de Hindistan'ın Kalküta şehrine ulaşmıştır. Vasco de Gama'nın seyahatleri ve keşfi 1524'e kadar devam etmiştir. Bu keşifler Osmanlı'nın egemen olduğu alanları çevreleyerek yapılmıştır.[227]

Portekizliler ilk keşifleri başlatsa da Keşifler Dönemi'nin en etkili devleti İspanyadır. İspanya'nın da coğrafi konumu denizcilik yapmaya oldukça elverişliydi. Aragon ve Kastilya'nın birleşmesi ile başlayan siyasi birliktelik İspanya'ya güç katmıştır. İspanya'yı keşiflerde ön plana çıkaran olay ise Kristof Kolomb'un desteklenmesidir. İtalyan asıllı olan Kolomb, ilk önce Portekiz'e müracaat ederek seyahatleri için destek istemiştir. İsteği kabul görmeyince İspanya'ya müracaat etmiştir. Kolomb'un istekleri inandırıcı bulunmasa da bir süre sonra desteklenmiştir. Kolomb ile İspanya Krallığı arasında yapılan anlaşmaya göre Kolomb'un yeni keşfettiği yerler İspanya'nın olacaktır. Kolomb da buralarda kralın vekilliğini yapacaktır. İspanya'dan desteği alan Kolomb, 1492 yılında üç gemi ve 120 mürettebatı ile Atlantik'e açılmıştır. Kolomb Hindistan'a vardığı zannı ile 1492 ekim ayında Bahama Adaları'na varmıştır. Buralarda bir süre kalan Kolomb, mart 1493'te İspanya'ya dönmüştür. Kolomb bu seyahatleri dışında dört seyahat daha gerçekleştirmiş ve Amerika kıtasında ilk defa bu şekilde İspanyol kolonisi kurulmuştur. Amerika kıtasına adını veren ise 1497-1503 yılları arasında Amerika'ya seyahatler gerçekleştiren İtalyan denizci ve kâşif Amerigo Vespucci'dir.

Magellan Boğazına adını veren Magellan, İspanya adına dünyayı dolaşan ilk kişidir. Portekiz asıllı olmasına rağmen

---

[227] Uluerler, *Coğrafi Keşifler*, s. 53.

İspanya namına hareket etmiştir. Çünkü Portekiz onun sefer talebini ve desteğini de reddetmiştir. Bunun üzerine İspanya'dan destek almış ve 1519'da seferine başlamıştır. Fakat Malezya'da yerliler ile giriştiği bir savaş sırasında öldürülmüştür. Onun adına seferi tamamlayan Del Cano, 1521'de İspanya'ya tek gemi ile dönmeyi başarmıştır.[228]

İspanya ve Portekiz'den sonra Fransa, Hollanda ve İngiltere Coğrafi keşiflere katılmıştır. Fransa 1524'ten sonra, Hollanda 16. yüzyılın sonlarında, İngilizler de bu yüzyılın başlarından itibaren Coğrafi keşifler ve arkasından gelen sömürgecilik yarışında yer alacaktır. Fransa kurduğu Fransız Doğu Hindistan Kumpanyası ile Hindistan'a yerleşmiştir. Hollandalılar Hint Adaları, Karayip ve Brezilya'ya sömürge amacı ile gitmişlerdir.

Keşiflerden Sömürge Yarışına

Masumane bir anlayış, samimi bir inanç ve ekonomik ihtiyaçları temin etme arzusu ile başlayan keşifler, zamanla sömürgeciliğe ve yeni kıtalara yerleşme yarışına dönüşecektir. Bu yarışın nihayetinde Avrupa'nın 1650'lerden sonra sömürgeleri ve deniz aşırı topraklarında hatırı sayılır bir artış yaşanacaktır. Bu artışa bağlı olarak 18. yüzyıldan sonra uluslararası ilişkilerde sömürge faaliyetleri birinci sıraya oturmuştur. Çünkü 1800'de Avrupa dünyanın %35'ni işgal etmiş durumdayken, 1878'de %67'sini, 1914'e gelindiğinde ise %88'inü işgal etmiş durumdaydı. Daha açık bir ifadeyle 1800'lerden 1914'e kadar Avrupalı güçler, dünya üzerindeki doğrudan denetimlerini iki katından fazla artırmıştır. Avrupa'nın başta Doğu olmak üzere, geri kalmış coğrafyalarda denetimini artırmasında, bu coğrafyalar üzerine yaptığı araştırmaların da etkisi vardır. Avrupalılar

[228] Uluerler, *Coğrafi Keşifler*, s. 66.

tarafından 1800 ile 1950 arasında Orta Doğu'yu ele alan 60.000 kitap kaleme alındığı tahmin edilmektedir.[229]

Sömürge yarışında İspanyol ve Portekizler öncü olsa da daha sonraki dönemde önce Hollanda ardından İngiliz ve Fransızlar lehine istemeyerek de olsa bu yarıştan çekildiler. İngiltere ve Fransa 19. yüzyılın başından İkinci Dünya Savaşı sonrasına kadar Doğu'nun ve Doğuculuğun tek egemen gücü hâline geldi. Bunları Belçika ve Rusya gibi Avrupa devletleri takip etti. Almanya ve İtalya bu yarışta yer almadı. Bu iki devlet sömürge için hareket ettiklerinde Osmanlı coğrafyası ve Afrika'nın bazı yerleri dışında neredeyse sömürge hâline gelmemiş toprak kalmamıştı. Avrupalılara göre dünyanın sömürge amaçlı işgal edilmesi teknolojik üstünlüğün getirdiği bir başarının ötesinde, Avrupa merkezli bir dünya görüşünün zaferiydi.[230]

Sömürge yarışı konusunda, İngiltere başbakanlarından Lort Salisbury "Büyük çıkarlarımızın söz konusu olduğu bir ülkede sadık bir dost ile karşılaşmak zorunda kalırsanız önünüzde üç yol belirir: Bu ülkeden vazgeçebilirsiniz, ülkeyi tek elden yönetirsiniz yahut ülkeyi ortağınızla birlikte yönetirsiniz. Vazgeçmek Fransa'ya Hindistan'ın yolunu açmaktır. Tekelci pozisyondan yakınmak savaşı mutlaka göze almaktır. Bu yüzden biz paylaşma yolunu seçtik." der. Fransa ve İngiltere'nin çıkarlarının kesiştiği tek yer Osmanlı coğrafyası olmuştur. Can çekişen Osmanlı'nın başında bekleyen iki düşman güç, kendi çıkarları adına onun ölümünü kolaylaştırmak için birlikte hareket etmişlerdir. Bu hareket sırasında İngiltere yerel liderler ile imzaladığı antlaşmalar ile Mısır ve Mezopotamya'da egemenliğini

[229] Merriman, *Modern Avrupa Tarihi*, s. 887; Edward Said, *Oryantalizm*, çev. Nezih Uzel, İrfan Yayınevi, İstanbul 1995, s. 65, 279.

[230] Anthony Pagden, *Avrupa Fikri*, çev. Rahmi Öğdül-Mesut Varlık, Ayrıntı Yayınları, İstanbul 2002, s. 23; Edward Said, *Oryantalizm*, çev. Nezih Uzel, İrfan Yayınevi, İstanbul 1995, s. 15.

sağlamlaştırırken, Fransa Marunî, Kaldani, Nasturi gibi Hristiyan azınlıklar üzerinden siyasi rant devşirme peşine düşmüştür. Her iki devlet, Osmanlı sonrası oluşacak boşlukta, Türklerin yaşadığı Anadolu topraklarını da aralarında pay etmiştir.[231]

Tablo 2: Avrupa'nın Koloni Büyüklüğü (bin kilometre kare)[232]

	İngiltere (BB)	Fransa	Almanya	İspanya	İtalya
1881	22.395	526	0	432	0
1895	29.021	3.577	2.641	1.974	247
1912	30.087	7.906	2.907	213	1.590

Portekizliler ilk olarak Kuzey Afrika kıyılarından bu işe başladılar. Avis Hanedanı Dönemi krallarından Henry, Fas bölgesinde bulunan Cuta'yı ele geçirdi. Portekizli gemici Henry Dönemi'nde Afrika'daki keşif sömürgeler genişledi. Gine ve kıyıları 1471'de Portekiz sömürgesi oldu. Portekizliler Amerika kıtasında Peru'yu 1532'de sömürgelerine dâhil ettiler. Brezilya'da tam egemenlik kurabilmek için Hollandalılar ve İspanyollar ile uzun süre mücadele ettiler. Portekiz de İspanya gibi 18. yüzyılda sömürgelerini ve gücünü kaybetmeye başladı. Portekiz Brezilya'nın bağımsızlığını 1822'de kabul etmek zorunda kaldı.

Coğrafi keşifler sonrası İspanyollar Kuzey Amerika'da tam bir egemenlik kurdu. 1508'de Karayipler, Portoriko, Küba ve Jamaika; 1565'te Filipinler işgal edildi. Güney Amerika'da Venezuela, Peru, Paraguay başta olmak üzere birçok yere egemen oldular. Fakat İspanya aynen Portekiz gibi 18. yüzyılda hem gücünü hem de sömürgelerini kaybetmeye başladı. 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren sömürgelerini büyük oranda başka ülkelere kaptırdı.

---

[231] Said, *Oryantalizm*, s. 66, 299.

[232] Schulze, *Avrupa'da Ulus ve Devlet*, s. 237.

Filipinler'deki sömürgelerini 10 Aralık 1898'de yapılan Paris Antlaşması ile 20 Milyon ABD doları karşılığında Amerika Birleşik Devletleri'ne devretti. Amerikan destekli Filipin-İspanya Savaşı'nı kaybeden İspanya, sadece Filipinler'den değil bölgedeki birçok adadan çekilmek zorunda kaldı. Filipinler'in Amerikan işgaline girmesi sonrası Pasifik Okyanusu ve Yeni Gine'nin kuzeyinde yer alan İspanyol sömürgesi Karolin, Palau ve Mariana adalarının bir ehemmiyeti kalmadığı için bu adaları yirmi beş milyon peso karşılığında 1899 yılında Almanya'ya sattı. Yapılan anlaşma gereği, İspanya ticari amaçlı olmak üzere her adada bir depo tesis edecekti. Fakat bu depoları harp zamanında da kullanabilecekti.[233] İspanya her ne kadar Filipinler'i Amerika'ya Karolin, Palau ve Mariana adalarını Almanya'ya terk etmiş bile olsa bölgedeki varlığını devam ettirmeyi düşünmüştür. Mesela başka bir belgeden anlıyoruz ki İspanya Sulu ve Tulu sultanına kendisine istihkâm ve bir miktar asker bulundurmak şartıyla bir körfez vermesini, bunun karşılığı aylık 200, daha sonraki senelerde de 300 İspanyol riyali[234] vermeyi teklif etmiştir.[235]

Hollanda Endonezya, Malezya, Singapur başta olmak üzere Hint adalarına yoğunlaştı. 1602'de Doğu-Hint kumpanyasını kurdu. 1619'da Cava'da Batavya'yı kurarak Hint okyanusundaki deniz yolları üzerinde denetimlerini artırdı. Hollanda 1755'te Endonezya'nın adalarından biri olan Cava'da Portekiz denetimine son vererek kendi denetimini tesis etti. Daha sonra adanın tamamında kontrolü eline aldı.[236]

---

[233] BOA, *Y.A.HUS*, 397/90, 26.06.1899.

[234] Belgede 'İspanyol Riyali' şeklinde geçmektedir.

[235] BOA, *Y.PRK.UM*, 45/40, 3 Nisan 1899; Hubert Deschamps, *Sömürgeciliğin Sonu*, çev. J. ve F. Forsan, Remzi Kitabevi, İstanbul 1963, s. 18-19.

[236] Merriman, *Modern Avrupa Tarihi*, s. 889; Deschamps, *Sömürgeciliğin Sonu*, s. 23.

İngiltere 18. yüzyılın başlarından itibaren biraz daha hızlı bir şekilde sömürgeciliğe doğru yöneldi. Sömürgecilik faaliyetlerine ağırlık veren İngiltere, bu emelini gerçekleştirebilmek için tüm enerjisini Şark'ı ele geçirmek için harcadı. Sadece Doğu değil, Amerika ve Afrika kıyıları ve iç kesimlerinde de egemenlik kurabilmek için rakipleri ile mücadeleye girişti. Bilhassa Fransa ve İspanya ile giriştiği sömürgecilik yarışından galibiyet ile çıktı. Bu galibiyetin bir sonucu olarak 18. yüzyılın başlarından itibaren dış ilişkilerinde en önde gelen konulardan birisi sömürgeleri ve hâkimiyet alanları oldu.[237]

İngiltere Fas'ın güneyinden itibaren Ümit Burnu'na kadar olan kıyıları Fransa, Almanya, İspanyol, Portekiz ve Belçika ile paylaştı. Amerika kıtasında ise Maryland (1632), Carolina (1663), Delaware (1682), Pennsylvania (1683) ve Georgia (1773) başta olmak üzere birçok yerde koloniler kurarak sömürgelerini sağlamlaştırdı.[238] İngiltere, yerkürenin her tarafına dağılan sömürgelerinden dolayı "üzerine güneş batmayan imparatorluk" adı ile anılmaya başlandı. İngiltere'nin sömürgelerinin bilhassa Kuzey Amerika, Kanada, Avustralya ve Yeni Zelanda'da kalıcı olmasının nedenleri arasında buralara çok sayıda İngiliz'in giderek yerleşmesi vardır. Sanayileşmenin de etkisiyle 1850'li yıllarda 1 milyondan fazla insan bu adalara ve ülkelere giderek yerleşmiştir. Bu durum İngiliz sömürgeciliğinin emperyalizme dönüşmesinde etkili olmuştur.[239]

Hindistan'da da güçlü bir sömürge yönetimi kuran İngiltere, 1824-1826 yıllarında Burma'ya egemen oldu. Daha sonra güneyde Malay'a kadar genişledi. İngiltere'nin Hindistan'daki sömürge yönetiminin yerleşmesinde Hindistan

[237] Andre Bruneau, *Tradition, et Poltique de la France au Levant*, Paris 1932, s. 49.

[238] Davies, *Avrupa Tarihi*, s. 627.

[239] Merriman, *Modern Avrupa Tarihi*, s. 890.

Genel Valisi Lord George Curzon'un (1859-1925) büyük katkısı vardır. Eğitim reformlarına ağırlık veren Curzon, sulama kanalları yaparak tarımın gelişmesine katkı sağladı. Sömürgeciliğin sembollerinden olan demiryolu yapımına ağırlık verdi. Onun döneminde Hindistan demiryolu ağı 480 kilometreden (1857) 1900'de 42.000 kilometreye ulaşmıştır.[240]

İngiltere, Asya'ya giden yol güzergâhında bulunan Mısır'ı 1882'de resmen işgal etti. İşgale giden yolda Süveyş Kanal'nın yapılmasının büyük önemi vardır. 1869'da tamamlanan kanal Londra-Bombay arasındaki mesafeyi neredeyse yarıya indiriyordu. İngiltere'nin Uzak Doğu'daki sömürgelerinin kontrolü için Mısır'ın hayati öneme sahip olduğu ortadadır. Bunun için İngiltere, 1875'te kanal hisselerinin önemli bir kısmını alarak ekonomik açıdan büyük bir başarı elde etmiş oldu.[241]

Fransa sömürgecilik yarışında Afrika ve Amerika kıtası başta olmak üzere İngilizler ile kıyasıya bir rekabete girişti. 17. yüzyılda Fransız tacirler, misyonerler ve askerler Kanada'nın Québec Bölgesi'nde koloniler kurdu. Ayrıca Madagaskar ve Reunion adalarında gözlem merkezleri ve Hindistan'ın doğu kıyılarında üsler kurdu. Fransa 5 Temmuz 1830'da Cezayir'i, 1881 yılında Tunus'u işgal etti. Buraların işgali sonrası, 1840'ta işgal edilen Senegal, 1895'te Fransız Batı Kolonisi'nin bir parçası hâline geldi. Kongo 1880, Madagaskar adası 1895'ten sonra Fransız kolonisi ve sömürgesi hâline gelmiştir.[242]

Ruslar sömürge yarışında, Türkistan'a ve Kafkaslara yöneldi. Osmanlı coğrafyasından toprak koparma mücadelesine girişti. Rusların yayılmacı politikası 1683-1914 yılları arasında günde 140 km² olarak hesaplanmıştır. Alaska'yı

[240] Merriman, *Modern Avrupa Tarihi*, s. 906.
[241] Merriman, *Modern Avrupa Tarihi*, s. 895.
[242] Merriman, *Modern Avrupa Tarihi*, s. 888.

1867'de ABD'ye satarak Amerika'dan çekildi. Fakat yarım yüzyıllık mücadele sonrası Kafkaslarda tamamen egemen oldu. Asya'da neredeyse Okyanus'a kadar genişledi. Balkan uluslarını himaye adı altında Osmanlı'ya karşı kışkırtarak Balkanlar üzerinde egemenlik kurdu.[243]

Avrupa devletleri arasında sömürge yarışına en geç katılan devletlerden birisi Almanya'dır. Almanya'nın sömürge yarışında yer almasında 1882'de kurulan Sömürge Birliği ve iş adamları ile 1884'te kurulan Alman Sömürgeleştirme Derneğinin katkısı büyüktür. Baskılar sonucu harekete geçen Almanya, Afrika'da Togo, Kamerun ve Gine'yi ele geçirdi. İngilizler bundan rahatsız olsalar da 1885 yılında buraların Almanlara ait olduğunu kabul etmek zorunda kaldı. Almanya bilhassa Uzak Doğu'ya da ayrı bir önem verdi. Çünkü Malezya, Brunei, Singabur, Sulu Sultanlığı ve Filipin Adalarının da içinde bulunduğu bölgenin Avustralya ve Çin arasında ticari açıdan önemli bir noktada bulunması bu bölgenin önemini artırmıştır. Bunun için bu bölge Britanya, Hollanda, Fransa, İtalya, Almanya ve Amerika Birleşik Devletleri gibi birçok sömürgeci devletin de ilgisini çekmiştir.[244] Almanya Pasifik Okyanusu ve Yeni Gine'nin kuzeyinde yer alan Karolin, Palau ve Mariana adalarını yirmi beş milyon peso karşılığında 1899 yılında İspanya'dan satın almıştır.[245] Elde ettiği bu sömürgeleri Birinci Dünya Savaşı sonrası kaybetmiştir.

İtalya da Almanya gibi milli birliğini geç tamamladığı için hem Coğrafi Keşiflerde bir payı yoktu hem de sömürge kuramamıştı. Birliğini tamamladıktan sonra Avrupa devletleri ile ittifaklar kurarak sömürge yarışında yer almak istedi. İtalyanlar 1882 yılında Kızıldeniz'de bulunan Os-

---

[243] Davies, *Avrupa Tarihi*, s. 915.

[244] Barbara Watson Andaya, *A History of Malaysia*, Palgrave Macmillan, 1984, s. 185; Merriman, *Modern Avrupa Tarihi*, s. 897.

[245] BOA, *HR.SYS*, 20/20, 22.06.1899.

manlı yönetimimdeki Assab Adası'na asker çıkardı. Üç yıl sonra da 1885'te Massava'yı işgal ederek Eritre'ye girdi. İtalyanlar, Filipin adalarına giden İspanya gemilerinin işgalleri altında tuttukları Asab Körfezi'ni kullanmaları ve kömür depolamalarına için müsaade etmiştir. Maalesef Osmanlı yönetimi hem Madrid hem de Roma sefaretleri vasıtasıyla durumu protesto etmekten başka bir şey yapamamıştır.[246]

İngiltere ile İtalya arasında 1887 yılında bir antlaşma yapıldı. İtalya İngiltere'nin Mısır'ı işgalini, İngiltere de İtalya'nın Trablusgarp'ı işgalini destekleyecekti. İngiltere'nin amacı Fransa'ya karşı İtalya'yı sahaya sürmekti. İngiltere ile yaptığı antlaşmadan destek alan İtalya, 1894'te Habeşistan'a saldırdı. Fakat Habeşistan karşısında ağır bir yenilgi aldı. Bu yenilgi ile İtalyanlar Afrikalılarca yenilgiye uğratılan ilk sömürgeci devlet oldu. Bu savaşta istediği başarıyı elde edemeyen İtalya, Addis Ababa Antlaşması ile bölgeden ayrıldı. 20. yüzyılın başlarında dikkatini tekrar Afrika'ya çeviren İtalya, 28 Eylül 1911'de Osmanlı Devleti'ne bir nota vererek Trablusgarp ve Bingazi'ye asker çıkardı.[247]

Dönemin tüm savaşlarında sömürge yarışının izleri vardır. Sömürgecilik faaliyetleri Avrupa devletlerini zenginleştirdi. Liman olan kentler hızla gelişti. Tütün, şeker ve köle ticareti yapan şirketlerin sayısı arttı. Sadece köle ticareti değil, hür insanlardan da yeni keşfedilen kıtalara amansız bir akın başlamasından dolayı, insan taşıyan vapurlar geliştirildi ve bu işi yapan yeni şirketler kuruldu.[248] Emperyal güçler Britanya, Fransa, Almanya ve İtalya Avrupa içerisindeki güç dengesini korumak yerine, kendi ulusal çıkarları için siyasi, askerî ve ekonomik anlamda birbirleriyle kıyasıya bir mücadeleye girmişlerdir. Avrupalı devlet-

[246] BOA, *MV*, 25/54; *Y.A.HUS*, 206/54; *HR.SYS*, 994/62.

[247] Merriman, *Modern Avrupa Tarihi*, s. 895; Uçarol, *Siyasi Tarih*, s. 425.

[248] Davies, *Avrupa Tarihi*, s. 628.

ler, kıta içerisindeki rekabetlerden birbirlerini uzak tutabilmek için Afrika kıtasındaki boş alanların işgali için teşvik edici olmuştur. Mesela Prusya, 1870-71 Fransa-Prusya Savaşı sonrası Alsace-Lorraine'yi Fransa'dan alması üzerine, Almanya Şansölyesi Otto von Bismarck, Fransa'nın bu acıyı unutması ve tekrar burayı almak uğruna mücadele etmemesi için Fransa'nın uzak sömürgeleri ile ilgilenmesi konusunda bir politika takip etmiştir. Benzer politika İtalya'ya da uygulanarak İtalya, Osmanlı toprağı olan Libya'ya saldırması konusunda cesaretlendirilmiştir.[249]

Avrupalı devletler sömürgelerini meşrulaştırmak adına, despot bir yönetim altında yaşayan Doğu halklarının, Avrupa demokrasisi sayesinde özgürlüğe kavuşturulacağı ve görülmemiş bir refaha kavuşacakları propagandasını yapmıştır. Diğer taraftan Batılı girişimciler işgal edilen topraklarda yatırım yapmaya teşvik edilmiştir.[250] Ama sömürgeci devletler, gittikleri topraklarda katliam ve gözyaşından başka bir şey bırakmadılar. Amerikalı bir misyoner, Belçikalı askerlerin sömürdükleri topraklarda mermi israfını azaltmak amacıyla başvurulan tüyler ürpertici yolu şu şekilde anlatmaktadır: "Kauçuk almak için her dışarı çıkışında onbaşıya fişekler verilir. Hiç kullanmadan hepsini geri getirmek zorundadır. Eğer kullanırsa her fişek için bir sağ el geri getirmesi gerekmektedir. Altı ayda 6.000 fişek kullanmışlardı. Bu demektir ki 6.000 insan öldürülmüş veya uzvunu kaybetmiştir. Bu rakam bunun çok üzerindedir. Çünkü halkın bana defalarca anlattığına göre, askerler çocukları tüfeklerinin dipçiği ile öldürüyorlardı."[251]

Sömürgecilik Dönemi'nde gelişmişliğin bir göstergesi olan demiryolu ağı, sömürgeciliğin en önemli simgelerinden birisi oldu. İngiliz müteşebbis ve sömürgeci Cecil

[249] Merriman, *Modern Avrupa Tarihi*, s. 892.

[250] Bulut, *Oryantalizmin Kısa Tarihi*, s. 13.

[251] Merriman, *Modern Avrupa Tarihi*, s. 887.

Rhodes (1853-1902), rayların mermilerden daha uzağa gittiğini ve daha ucuza mal olduğunu söyleyerek, Batı'nın sömürgecilik yarışında iştahını en güzel şekilde özetlemiştir. Sömürgeciliğin en acımasız uygulandığı Hindistan'da demiryolu ağı 1857'de 480 kilometre iken, 1900'de 42.000 kilometreye ulaşmıştır.[252]

Sömürgecilik yarışı zamanla ekonomik ve siyasi bir rekabete dönüşmüş ve 20. yüzyıl ile birlikte bu rekabet yerini emperyalizme bırakmıştır. Sömürgeci devletler doğrudan doğruya ülkeleri yönetmek yerine onları kendilerine bağımlı hale getirerek para, ekonomi, basın, medya, sosyal medya, siyaset, eğitim gibi emperyalist araçlar ile yönetmeye ve yönlendirmeye başlamışlardır. 21. yüzyıla girerken sömürgeciliğin emperyalizme dönüşmesi kendini daha belirgin şekilde göstermektedir. İktidarlar bu yönlendirmeler ile el değiştirmektedir. Toplumlar istenildiği gibi yönlendirilmeye çalışılmaktadır.

Sömürgecilikten Emperyalizme

Emperyalizm, üstün askerî güce ve daha ileri teknolojiye sahip bir ülkenin, daha az gelişmiş bir bölgenin toprakları, kaynakları ve halkı üzerinde tahakküm kurmasıdır. Avrupalılar güçlendikçe, az gelişmiş ve ikinci sınıf gördükleri bütün toprakları kendilerine bağımlı kılmak için istila hareketine girişmişlerdi. Bu istila sonucu, istilacılar, egemenlik kurdukları coğrafyalarda en iyinin ne olacağına karar verme hakkını da kendilerinde görmüşlerdir. Fransız başbakanlardan birisi *"üstün ırkların aşağı ırklar üzerinde hakları vardır"* diyecek kadar ileri gitmiştir.[253] İngiltere Mısır'ı, kendi sömürgesine dâhil ettiği zaman, Mısır ve Mısır halkını iyi tanıyan üstün bir ırkın yönetmesi gerektiğini sa-

[252] Merriman, *Modern Avrupa Tarihi*, s. 894, 906.
[253] Merriman, *Modern Avrupa Tarihi*, s. 887, 910.

vunmuştur. Bu düşüncenin bir ürünü olarak da *"bu ırk Mısırlı'nın iyiliğini bizzat kendisinin akıl erdiremeyeceği kadar ileri biçimde düşünür ve gereğini uygular"* fikrini ortaya atmıştır. Yine bu düşüncenin bir ürünü olarak, onlara göre, İngiltere adına Mısır'da koloni valiliği yapan Lort Cromer, *"Mısır'ı Doğulu batağından çıkararak modern bir ülke hâline getirmiştir."* İngiltere Dışişleri Bakanı Balfour'a göre Mısır özelinde "Doğulular" Cromer'in kulları nispetindeydi. Kullara nispetle efendiler daha fazla şey bilmekteydiler. Cromer'e göre kul mesabesinde olan özelde Mısırlılar, genelde ise Doğulular, Hindistan özelinden hareketle Asyalılar kendileri için neyin değerli olduğu anlayışından yoksundur. Ona göre Avrupalı sağlam düşünür. Doğulu kafasının düşünce sistemi ise düzensiz ve dağınıktır. Cromer'e göre bir Doğulu doğru dürüst kaldırımda ve yolda bile yürüyemez.[254]

Avrupa yayılmacılığı ve emperyalist düşüncesinin bir ürünü olarak Kuzey Amerika'nın tamamı (Meksika hariç), İngilizce konuşmaktadır. Meksika'da İspanyolca konuşulmaktadır. Kanada'nın Fransızca konuşan Québec bölgesi hariç tamamı yine İngilizce konuşmaktadır. Bu kısımlar Protestan'dır. Güney Amerika'ya geldiğimiz zaman İspanyolca ve Portekizce konuşurlar ve Katolik'tir. Sömürge ile başlayan süreç toplumların dinini ve dilini değiştirmekle sonuçlanmıştır. Asya ve Afrika'da ise Amerika kıtasından farklı olarak birçok ülkede İngilizce neredeyse anadil mesabesindedir. Uzun yıllar Afrika'nın birçok ülkesinde eğitim İngilizce ve Fransızca; Hindistan, Afganistan ve Asya'nın bazı ülkelerinde İngilizce yapılmıştır.[255]

Avrupalıların ayrımcılığı ve kendini üstün görmesi her yerde devam etmiştir. Bu düşüncenin bir ürünü olarak sö-

---

[254] Edward Said, *Oryantalizm*, çev. Nezih Uzel, İrfan Yayınevi, İstanbul 1995, s. 57.

[255] Tahsin Görgün, *İslam Batı İlişkileri Çerçevesinde Medeniyet Meselesi*, Endülüs Yayınları, İstanbul 2020, s. 21.

mürgelerde görev yapan valilerin birçoğu elli yaşlarında emekli edilmiştir. Edward Said'e göre hiçbir Doğulu, Batılı bir yöneticinin ihtiyarladığını ve çöktüğünü görmemeliydi. Ve hiçbir Batılı kendisini Doğulu kullarına güçlü, akıllı, zinde ve genç bir Raj temsilcisinden başka türlü gösterme hakkına sahip olmamalıydı.[256]

Avrupa'nın fikrî ve ırkî üstünlük düşüncesi, ayrımcılığı da beraberinde getirmiştir. Sömürge sonrası kurulan, sömürgeciliğe karşı mücadele veren Amerika Birleşik Devletleri'nde, buraya sonradan göç edenler emperyalist bir yaklaşımın sonucu ayrımcılık ile karşı karşıya kalmıştır. Lübnan ve çevresinden Amerika Birleşik Devletleri'ne göç eden Osmanlı vatandaşları kendilerinin beyaz ırktan olduklarını kanıtlamak için mahkemelerde uğraşmışlardır. Çünkü *"özgür beyaz bir insan"* olarak kabul edilmek, o sırada Amerikan vatandaşlığına hak kazanmak anlamına geliyordu. Orta Doğu ve Asya'dan gelen göçmenler beyaz olarak değil de genellikle *"Asyalı"* veya *"Türk"* olarak sınıflandırıldı. 1910 yılında Amerikan Nüfus Bürosu Suriyelileri de Asyalı olarak kaydetmiştir. Bu sebeple birçok Lübnanlı Arap, Türk, Müslüman, gayrimüslim Osmanlı vatandaşı beyaz olduklarını kanıtlamak için mahkemelere başvurdu. ABD vatandaşlığına geçmeleri ancak mahkemeleri ikna ettikten sonra mümkün oldu. North Caroline mahkemesi ise Suriyelileri *"Asyalı"* olarak kabul ederek, beyaz ırktan olduklarını kabul etmedi.[257] 30 Eylül 1909'da New York Times gazetesinde, Türk'ün beyaz olup olmadığı ile ilgili bir makale yayımlandı. Makale Türklerin "sarı" veya "Moğol" ırkından olduğunu, ancak batıya doğru ilerledikçe Kafkas ırklarıyla karıştığını ve böylece beyaz ırk özelliği göster-

---

[256] Said, *Oryantalizm*, s. 66.

[257] Nouri Gana, "Introduction: Race, Islam, and the Task of Muslim and Arab American Writing", *PMLA*, Vol. 123, No. 5, Special Topic: Comparative Racialization (Oct., 2008), s.1574.

diğini iddia etti. Makaleye göre 20. yüzyılın başlarına gelindiğinde Türkler Araplar, Kürtler, Slavlar, Arnavutlar, Yunanlılar ve daha birçok ırk ile karışarak yeni bir beyaz ırk hâline geldi. Bu sebeple makale, Türklerin ABD'de vatandaşlık için uygun olması gerektiği sonucuna ortaya koydu.[258] Amerika'ya yerleşen ilk Arap göçmenlerin bir kısmı (çoğunlukla Marunî) ise beyaz ırk olarak sınıflandırıldı. Bu sayede "özgür beyaz kişilerin" onurlu statüsünü kazanarak vatandaşlık ayrıcalıklarından yararlandılar.[259] Mesela Mississippi eyaletinde yaşayan Lübnanlılar African-American'lardan farklı olarak beyaz ırkın içmiş oldukları sebillerden su içmiş, beyaz ırkın kullandığı tuvaletleri kullanmış ve beyazların okullarına gitmişlerdi.[260]

Sömürgeci devletlerin Coğrafi Keşifler sonrası gittikleri ülkelerde ya doğrudan veya kendilerine bağlı kurdukları yönetimler, II. Dünya Savaşı sonrasına kadar devam etti. Bu süreçte sömürge topraklarında hamilik ve manda adı altında yönetimler kurdular. Hamilik en temel uygulamasıyla, sömürgeci gücün bir bölgenin dış ilişkilerini kontrol ederek çıkarlarını savunmasını, halkın kontrolünü ise kabile şefine ya da reise bırakması anlamına gelmekteydi. Fakat sömürgeler üzerindeki hâkimiyet zamanla Avrupalı devletler için daha masraflı ve yük olmaya başlamıştır. Bu konuda Britanya Başbakanı Benjamin Disraeli 1852'de sömürgeler için berbat tanımlaması yaparak bunlar "boynumuza asılmış birer değirmen taşı" nitelendirmesi yapmıştır.[261] I. Dünya Savaşı sonrası sömürge topraklarında kı-

[258] Samuel Dolbee, "Is the Turk a White Man?", *Tozsuz Evrak*, http://www.docblog.ottomanhistorypodcast.com, Erişim Tarihi, 04.01.2020.

[259] Gana, "Introduction: Race, Islam, and the Task of Muslim and Arab American Writing", s. 1574.

[260] James G. Thomas Jr., "Mississippi Mahjar: Lebanese Immigration to the Mississippi Delta", *Southern Culture*, Vol. 19, No. 4 (Winter 2013), s. 46.

[261] Merriman, *Modern Avrupa Tarihi*, s. 890, 916.

pırdanmalar olsa da birçoğu bağımsızlık ile sonuçlanmadı. Mısır'da kurulan Waft Partisi, Çin'de meydana gelen Dört Mayıs Hareketi, Türklerin işgalci güçlere karşı verdikleri milli mücadele, Tunus'taki Destur Partisi, Endonezya'daki Sarehat İslam Hareketi, Hindistan'da Gandi'nin İngilizlere karşı harekete geçmesi bu kıpırdanmanın ve doğrudan sömürgeciliğin sonuna işaret ediyordu.[262]

1945 ile 1965 yılları arasında sömürge devletlerinin çoğu kâğıt üzerinde bağımsızlığını kazandı. Bir süre sonrada diğer devletler tarafından tanındılar. Sembolik de olsa Birleşmiş Milletlerin birer üyesi oldular. Tüm bunlara rağmen sömürgeler, siyasi anlamda özgürlüklerine kavuşsalar da ekonomik ve diğer bazı alanlardaki bağımlılık, kimi bölgelerde sömürgeciliğin farklı bir uygulaması şeklinde, kimi coğrafyalarda ise emperyalizm olarak devam etti. Sömürgecilikten kurtuluş çoğu yerde hükümranlık değişiminden öteye gidememiştir. Siyasi erk değişmişti ama bağımlılık her yönüyle devam etmekteydi.[263]

Batı'nın elindeki sömürgeleri bağımsız bir devlet hâline gelmişti. Ama bu topraklar üzerindeki Avrupalı devletlerin siyasi, kültürel ve ekonomik üstünlüğü ne pahasına olursa olsun devam etmeliydi. Bu düşünce ile hareket eden özelde Avrupalı, genelde gelişmiş devletler, sömürgeciliği emperyalizme dönüştürdü. Emperyalizmi meşru göstermek için de bu düzenin ismini *medenileştirme* veya *hümanizm* koydular. Bu yöntem, gelişmiş devletler için hem daha masrafsız hem de daha kazançlıydı. Bu süreçte Avrupa devletleri, sömürgeleri veya kendine bağımlı hale getirmek istediği devletlerle yaptığı antlaşmalar ile kendi düşüncesini, kültürünü, yaşam tarzını ticari anlayışını bu devletlere benimsetmiştir. Bilhassa aydın kesim üzerinde etkili olmayı hedefleyen devletler, sömürgelerinde açtığı okullarda kendisi

[262] Kennedy, *Büyük Güçlerin Yükseliş ve Çöküşleri*, s. 336.

[263] Ferro, *Sömürgecilik Tarihi*, s. 49; Görgün, *Medeniyet Meselesi*, s. 24.

gibi düşünen bir kesim yetişmesini başarmıştı. Bu sayede medeniyet götürme adı altında Asya, Afrika ve Amerika ülkelerinde hâkimiyeti kolaylıkla tesis edildi.[264]

Büyük Britanya ana karasından 125 kat daha büyük bir alana hükmediyordu. Bunlardan bir kısmı 1931'den sonra tamamen bağımsız olsa da ana karaya bağlıydı. İngiliz Sömürgeler Bürosu'nun iki yüz elli bin çalışanı vardı. Bunlardan altmış bini Britanya'daydı. Geri kalanları sömürgelerde çalışmaktaydı. İngiltere 15 Ağustos 1947'de Hindistan'a bağımsızlık verdi. 1948'de Filistin mandasını Birleşmiş Milletlere devretti. İngilizler çekildikleri yerlerde egemenliklerini devam ettirmek adına İngiliz Milletler Topluluğu'nu kurdu. Güney Afrika 1962, Pakistan 1973'te bu topluluktan çıktı.[265] Seylan 1947'de bağımsız hale geldi ve İngiliz Milletler Topluluğuna katıldı. 1939'dan beri İngilizlere karşı bağımsızlık savaşı veren Birmanya 1948'de bağımsız hale geldi. İngiliz Milletler Topluluğuna katılmadı.

Fransa'dan on dokuz kat büyük olan sömürge imparatorluğu da İkinci Dünya Savaşı sonrası son buldu. 1951 yılında Fas, Tunus, Suriye ve Lübnan Fransa'dan ayrılarak bağımsız devlet oldular. Cezayir 1962'de Fransa'dan bağımsızlığını kanlı bir şekilde bedel ödeyerek aldı. Cezayir'den sonra Cibuti, Somali gibi Afrika sömürgeleri de Fransa'dan ayrıldı.[266] Fransızlar 19. yüzyılın ortalarında yerleşemeye başladıkları Çinhindi denilen Vietnam, Laos ve Kamboçya'dan 1954'te ayrılmak zorunda kaldı.

Hollanda 1920'li yılların sonunda Endonezyalı milliyetçi liderleri hapse atmakla işe başladı. İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra sömürgelerini daha fazla kontrol edemeyeceğini anlayınca ana karadan elli beş kat büyük olan sömür-

---

[264] Bayram Kodaman, "Avrupa Emperyalizminin Osmanlı İmparatorluğuna Giriş Vasıtaları (1838-1914)", *Milli Kültür*, Haziran 1980, s. 23.

[265] Davies, *Avrupa Tarihi*, s. 1135.

[266] Davies, *Avrupa Tarihi*, s. 1136.

gelerinden vazgeçmek zorunda kaldı. Endonezya'nın bağımsızlığı 1950 yılında tanındı. Hollanda'nın Uzak Doğu ve Doğu Hint adalarındaki egemenliği son buldu.[267]

Belçika'nın sömürgeleri kendisinden yetmiş sekiz kat daha büyüktü. Bu sömürgeler 1960'ta bağımsız oldular. Portekiz sömürgeleri 1975'te Portekiz'den ayrıldı.

[267] Deschamps, *Sömürgeciliğin Sonu*, s. 223; Davies, *Avrupa Tarihi*, s. 1136.

RÖNESANS AVRUPASI

Avrupalılar için klasik çağ[268] olarak kabul edilen Roma ve Antik Yunan medeniyetinin fikri yapısının yeniden yorumlanması ile birlikte başlayan sürece Avrupa'da Rönesans Dönemi denmektedir. Rönesans yeni bir şey olmakla birlikte aslında eskinin yeniden hatırlanmasıdır. Rönesans'la hedeflenen amaç, Antik Roma ruhuna yeniden dönmektir. Avrupa Batı Roma'nın çöküşü sonrası bin yıl sürecek karanlık bir döneme girmişti. Bu dönem bazı Batılı tarihçilerin inandığı gibi hiç de kolay olmadı. Bu dönemden çıkış sürecine Rönesans denmektedir. Bu manada Rönesans'ın tam olarak ne zaman başladığını tanımlamak zordur. Bu konuda tarihçiler farklı fikirler ortaya koymaktadır. Rönesans düşüncesinin yaygınlaşmaya başlaması ile birlikte kilisenin etrafında şekillenen eğitim ve bilim, ilk defa alenen kilise dışında da tartışılmaya ve ilgi odağı olamaya başladı. Bu sayede Rönesans'la birlikte Avrupa'da önce eğitim olmak üzere birçok alanda laikleşme süreci de başlamış oldu. Rönesans düşüncesine sahip olanlar eğitime büyük önem verdiler.[269] Bunun etkisi ile bilim, sanat ve edebiyatta yeni bir anlayış kendini gösterdi. İşte bu değişimim tamamı Rönesans fikrini ortaya çıkardı. Rönesans fikri Orta Çağ'da doğdu. Ama bu bir Orta Çağ hareketi de değildi. Rönesans Orta Çağ kurumlarının çöküşüyle aynı zamana denk geldi.

---

[268] Klasik Çağ: Buradaki kullanışı en iyi, aşılması güç anlamındadır (Hirst, *a.g.e.*, s. 57).

[269] Hirst, *Kısa Avrupa Tarihi*, s. 34.

Avrupa Rönesans ile birlikte fikir, siyaset, ekonomik, sanat ve daha birçok alanda yeni bir canlanma dönemine girdi. Bu canlanma nüfusa da yansıdı. Avrupa'nın nüfusu, 15. yüzyıl sonlarında yaklaşık 70 milyon iken, 1600 yılında 90 milyon civarındaydı. Bugün ise 750 milyon civarındadır. Nüfusun artması Avrupa'da ticareti canlandırdı. Ticaretin canlanması doğal olarak kültürel etkileşimi de canlandırmış oldu.[270]

Rönesans önce Floransa'da ortaya çıktı. Floransalı Dante, Bocaccio ve Petrarca Floransa lehçesini İtalya'nın edebi dili hâline getirmişlerdi. Rönesans'ın en büyük temsilcileri Machiavelli, Brunellesco, Donatello, Leonardo da Vinci ve Michelangelo burada yetişmiştir. Bu entelektüel yapı, Rönesans için en iyi ortamdı. Floransa'da okuryazar oranı Avrupa kentlerine göre oldukça yüksekti. O dönemde şehirde bir üniversite ve birçok okul vardı. Nüfusu ise Avrupa'yı kasıp kavuran veba salgınında yarı yarıya azalmakla birlikte, salgından sonra hızla artarak 100 bine yaklaşmıştı. Floransa'nın Rönesans'ın merkezi olmasında en büyük katkıyı Cosimo de Medici (1389-1464) ve ailesi yapmıştır. Cosimo, bankacılık ve tekstil ürünleri imalatı ile elde ettiği zenginlik sayesinde, Floransa'daki siyasal yaşamın denetimini eline geçirdi. Floransalı soyluların çoğunluğu Medici ailesine destek verdi. Bu sayede istikrar sağlandı. Zenginleşme ve istikrar ile birlikte siyasi güç, Avrupa Orta Çağı'nın lonca yapılarını, Floransa'da ortadan kaldırdı. Bu durum karşısında Medici ve ailesi gibi bankacılar ve kapitalist yapı güç kazandı. Bu da burada sermaye birikimini beraberinde getirdi. Medici örneğinde olduğu gibi Floransa'nın varlıklı tüccar aileler tarafından yönetilmesi Floransa'yı Rönesans'ın merkezi yaptı.[271]

---

[270] John Merriman, *Rönesans'tan Bugüne Modern Avrupa Tarihi*, çev. Şükrü Alpagut, Say Yayınları, İstanbul 2018, s. 30; Alatlı, *Batı'ya Yön Veren Metinler*, C. II, s. 418.

[271] Merriman, *Modern Avrupa Tarihi*, s. 82.

Papa V. Nicholas ve II. Pius gibi hümanist papalar sayesinde Roma Rönesans'ın ikinci merkezi oldu. Napoli Roma'dan sonra Rönesans'ın yayıldığı üçüncü yerdir. Rönesans daha sonra İtalya'nın geneli ve Avrupa'da kendini bilim, sanat, edebiyat ve düşünce alanında göstermeye başladı. İlk olarak daha çok şairler arasında kendini gösteren Rönesans, daha sonra tüm bilim ve sanat alanına yayıldı. Şehir devletleri arasındaki rekabet, bilim ve sanatın korunmasına ve yayılmasına olumlu katkı sağladı.[272]

İtalya'da siyasi bir birlik olmasa da Roma'nın burada kurulması, İtalyanlara ayrı bir güç vermişti. Ayrıca İtalyan şehir devletlerinin eskiden beri ticaret ile meşgul olmaları, burada bilim ve sanatın gelişmesine imkân sağladı. Bilhassa Doğu ile yaptıkları ticaret hem İtalyan şehirlerini zenginleştirmiş hem de burada elit bir sınıfın çıkmasına zemin hazırlamıştır.

Rönesans sadece klasik çağın yeniden hatırlanması olmadığı gibi Orta Çağ değerlerinin de tamamen reddedilmesi değildir. Rönesans ile birlikte Avrupa Hristiyanlıktan da kopmamıştır. Orta Çağ boyunca saygınlığını yitiren kiliseye karşı oluşan tepki Rönesans ile birlikte daha belirgin hale gelmiştir. Rönesans ile birlikte oluşan yeni anlayış ve yorumlama ile dinden yani Hristiyanlıktan vazgeçilmemiş, skolastik düşünce ile toplum üzerinde siyasi, ekonomik ve düşünsel anlamda baskı unsuru oluşturan kilisenin etkisi kırılmıştır. Bu kırılma ile birlikte aklın önemi Rönesans dünyasında ön plana çıkmıştır. Pozitivizm ve akılcılık önem kazanmıştır. Bu yeni düşüncenin en önemli sonucu, insanlığın -belki Avrupa insanının- içinde yaşadığı dünyayı anlamaya çalışma düşüncesinin daha belirgin hale gelmesidir. Daha açık bir mana ile Rönesans, Avrupa insanının

[272] Halil İnalcık, *Rönesans Avrupası*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2013, s. 63, 66; Alatlı, *Batı'ya Yön Veren Metinler*, C. II, s. 419.

düşünme potansiyelini ortaya çıkarmıştır.[273] Din yine Rönesans boyunca önemli olmaya devam eder. Fakat dinin etki alanı değişmiştir. Kilise, Rönesans'la birlikte bireye ve topluma yön veren, hedef gösteren tek kurum olmaktan çıkmaya başlamıştır. Orta Çağ'a kıyasla çok daha az sayıda kimse kendini öncelikle Hristiyan olarak tanımlamaya başlamıştır.[274]

Avrupa'da Rönesans düşüncesi yaygınlaştıkça, Avrupa'nın geçmişinde yüksek medeniyet ve kültüre sahip olduğu düşüncesi kabul görmeye başladı. Rönesans aydın ve düşünürlerine göre Orta Çağ kabul edilemez bir dönemdi. Onun için yeni bir anlayış ile Antik Yunan ve Roma medeniyeti üzerine yeni bir gelecek inşa edilmeliydi. Bu da kilisenin dışında yeni bir eğitim ve bilimsel düşünce ile olmalıydı. Bu düşünce ile hareket eden Rönesans aydınları, kilisenin dayattığı skolastik düşünceden uzak durmaya başladılar. Bu da Rönesans Avrupa'sında yeni bir bilimsel çevrenin doğmasına zemin hazırladı.[275]

Rönesans fikrinin kabul görmesi ve yayılmasında matbaanın büyük katkısı olmuştur. İlk modern matbaanın kurulmasından (1455) kısa bir süre sonra binlerce dinî metin başta olmak üzere birçok kitap basıldı. Basılan bu kitap ve İnciller geniş kitlelere ulaştı. Elbette bilginin yaygınlaşması başta skolastik düşünce olmak üzere Orta Çağ düşüncesini kökünden değiştirdi. Nicolaus Copernicus (1473-1543) Orta Çağ düşüncesinin aksine, evrenin merkezinde dünya değil, güneş olduğunu ileri sürmüştür. Ay'ın ve yıldızların dünyanın çevresinde aynı hızla hareket etmediklerini gözlemledi. Johann Kepler (1571-1630) gezegen

[273] Davies, *Avrupa Tarihi*, s. 511; Ümit Kılıç, "Rönesans ve Avrupa'nın Uyanışı", *Yeni ve Yakınçağ Tarihi*, ed. Selim Hilmi Özkan, İdeal Kültür Yayınları, İstanbul 2018, s. 82.

[274] Alatlı, *Batı'ya Yön Veren Metinler*, C. II, s. 453.

[275] Kılıç, *Rönesans ve Avrupa'nın Uyanışı*, s. 84.

yörüngelerinin elips olduğunu fark etti. Gözlemlerinde matematiksel hesaplamalardan yararlandı. Galileo Galilei (1564 – 1642) Rönesans Dönemi'nde matematik, astronomi ve fizik alanında yeni buluşlara imza attı. Yeni buluşu teleskop sayesinde astronomi alanında yeni bir çığır açtı. Dünya'nın Güneş'in çevresinde döndüğü ve güneş sistemi hakkında ortaya koyduğu bilimsel yaklaşımlar kiliseyi kızdırdı. İki defa engizisyon mahkemesine çıkarıldı. Dünya'nın Güneş'in etrafında döndüğü fikrinden vazgeçmediği için 1633'te ömür boyu göz hapsine alındı.[276] William Harvey (1578-1657) *Hayvanlarda Kalbin ve Kanın Hareketleri* adlı yapıtı ile tıpta önemli bir dönüm noktası meydana getirmiştir. Harvey, kalbin yapısı ve bölümlerinin görevi ile birlikte kanın vücuda kalp tarafından nasıl pompalandığını doğru bir şekilde tanımlayan ilk kişidir. Rene Descartes'ın (1596-1650) matematik, fizik ve felsefe alanında yaptığı çalışmalar ile Avrupa bilimine büyük katkıları oldu. Bu manada o, Avrupa'da modern filozofinin kurucusudur. Bu ve buna benzer birçok bilim adamı hızla bilimsel ilerlemelere katkı sağladılar. Sadece bilim değil sanat alanında da ilerleme kaydedildi. Leonardo, Rafaello (1483-1520) ve Michelangelo Rönesans Dönemi'nin ölümsüz isimleri arasındadır. Edebiyat alanında hümanist düşünce kendini gösterdi. Rönesans mimarisi kendine özgü stili ile bu dönemde ayrı bir yere sahiptir. Böylece bin yıldır skolastik düşünce etrafında dönen düşünce, akıl ve mantık ekseninde bilimsel bir çerçeveye oturdu.[277]

[276] Richard J. Blackwell, *Behind the Scenes at Galileo's Trial*, University of Notre Dame Press, Notre Dame, Indiana 2006, s. 3vd.

[277] Davies, *Avrupa Tarihi*, s. 550; Merriman, *Modern Avrupa Tarihi*, s. 329-340; Alatlı, *Batı'ya Yön Veren Metinler*, C. II, s. 725-731.

REFORM VE REFORM SONRASI AVRUPA

Rönesans ve Reformu birbirinin devamı veya tamamlayıcısı gibi görmemek gerekir. Ama Hristiyanlık ve hümanizm sentezi, Rönesans'tan Reform'a giden yolu açtmıştır. Rönesans'la birlikte gelişen yeni düşünce, Reform üzerinde etkili olmuştur. Fakat Rönesans'ın belirgin olarak ortaya çıkmasından önce de çok defa Katolik kilisesinde Reform düşüncesi gündeme gelmişti. Bu süreçte ilim adamları kiliseyi ve dini sorgulasalar da doğrudan kiliseye saldırmamışlardı. Reform olarak nitelediğimiz hareket daha doğrusu Martin Luther, doğrudan doğruya kiliseyi hedef aldı. Reform hareketini başlatan Martin Luther ve destekleyicilerine göre kilise Roma Dönemi'nde tıpkı bir imparator gibi güç kazanmıştı. Kilisenin kendi yasaları, cezalandırma sistemi, hapishanesi ve gelir kaynakları vardı. Papa ve piskoposlar kiliseyi yönetiyor ve yönlendiriyordu. Kilise, insanlığa kendisinin kontrol ettiği araçlarla kurtuluş vaate ediyordu. Kurtuluşun yolu sadece rahip ve papazların elindeydi. Eğer o istemezse kurtuluşa eremezdiniz. Onun için kilisenin Roma öncesi dönemdeki asli unsurlarına dönmesi gerekmekteydi.[278]

Hristiyanlığın Avrupa'da yayılıp Papalık kurumunun ortaya çıkmasından sonra Hristiyanlık dininde birçok defa

[278] Stephen J. Lee, *Avrupa Tarihinden Kesitler 1494-1789*, çev. Ertürk Demirel, Dost Kitabevi, Ankara 2002, s. 17; Hirst, *Kısa Avrupa Tarihi*, s. 38.

reformlar yapılmıştı. Bu reformların hepsi kilise içerisinde gelişmiş ve sonuçlanmıştır. Özellikle 9. yüzyılda VII. Gregorius reformlarıyla ün kazanmıştır. 14. yüzyılın başında reform hareketleri başlamadan çok önce toplanan konsiller, kilisede bazı yeni düzenlemelerin yapılmasını savunmuştur. Ancak Papalık konsillerde alınan ve kendi yetkilerinin sınırlanması anlamına gelen kararları tanımamış ve yolsuzluklarına devam etmiştir. Kilise ve papa toplumsal düzenle ilgilendikleri gibi siyasi işlere de karışmaktaydılar. Bilhassa Orta Çağ boyunca bu durum gelişerek ve yaygınlaşarak devam etti. Kilise etrafındaki din adamları sadece siyasi işlerle uğraşmıyorlar, krallıklar gibi aile çevreleri de kilise çevresinde kendilerine yer buluyordu. Bu politikanın sonucu olarak Papalık, 16. yüzyılın ilk çeyreğinde İtalyan devletlerinin en kuvvetlilerinden biri hâline gelmişti. Kilise kendini düzeltmek yerine, usulsüz vergiler ile gelirini artırma yolunu tercih etti. Yıllık, ilk çocuk için gelirin onda biri oranında alınan vergiler dışında, yasal olmayan evliliklerin kutsanması ve endüljans satımı en önemli gelir kaynakları arasına girdi. Napoli'nin 600.000 düka gelirine karşılık, kilisenin yıllık 450.000 düka gelir hedeflemesi işin ekonomik boyutunu göstermesi bakımından yeterlidir. Kardinallikler satış yöntemi ile el değiştirmekteydi. Mesela Papa IV. Alexander Borgia (1431-1503) 120.000 düka karşılığında 12 kardinallik satmıştı.[279] Alexander eline geçirdiği bu siyasi ve ekonomik gücü kendi ailesinin çıkarları için kullanmaya çalıştığından bu bakımdan en olumsuz örnek kabul edilmektedir. Yine II. Jules benzer bir yöntem uygulamıştır. Kilise siyasi gücünü devam ettirebilmek için rüşvet karşılığı makamları da dağıtmaya başlamıştı. Papalık aslında Hristiyanlıkta olmayan birçok şeyi dinin aslı imiş gibi dine yerleştirmişti. Papalığın otoritesini güçlendirmek adına Papa III. Innocentius (1198-1216), kendisine *İsa'nın*

[279] Lee, *Avrupa Tarihinden Kesitler, 1494-1789*, s. 23.

Vekili adını vererek papalığın gücünü ve otoritesini pekiştirmiştir.[280]

Papalığı ve kiliseyi güçlendiren hususlar arasında rahiplerin günah bağışlamaları, para karşılığında cennetten yer satma uygulaması, din adına öşür adı altında vatandaşa yüklenen ağır vergiler, İncil'i yalnızca ruhban sınıfının okuyabileceği gibi anlayışlar vardı. Bunların tamamı Hristiyanlığın özünde olmayıp dine sonradan yerleştirilen hususlardı. Kimse bu durumu eleştiremiyordu. Eleştirenler de en ağır şekilde cezalandırılıyordu. Bohemyalı Jan Hus (d.1370) kiliseyi eleştirdiği için 1415 yılında kazığa bağlanarak yakılmıştı. Kiliseyi eleştirmek neredeyse imkânsızdı.[281]

Bu dönemde kilisenin elindeki en büyük silah endüljans satımıydı. Günahların, dolayısıyla alınan cezanın kısmen veya tamamen bağışlanması anlamına gelen endüljans, 9. ve 12. yüzyıllarda uygulanmaya başlanmıştır. Endüljans ikiye ayrılmaktaydı. Tam endüljans, bütün küçük günahlara; kısmî endüljans ise bir kısmına kefaret olarak kabul edilmekteydi. İnsanlar tövbe etmek yerine endüljans almayı tercih etmeye başlamışlardı. Parası olan veya varlıklı aileler, her türlü günaha karşı kendileri ve yakınları için bu yolu tercih etmekteydi. Ölmüş kişiler için de endüljans satın alınabiliyordu. 1517'de Papa X. Leo, maddi bir bedel karşılığında kişinin ruhunu kurtarabilmesi için 35 maddeden meydana gelen bir fiyat tarifesi yayınlamıştı. Buna göre ne kadar adi olursa olsun bağışlanamayacak günah yoktu. Bu listede akla gelebilecek her türlü ahlaksızlık, sapkınlık ve günahın para karşılığında af edileceği belirtilmekteydi. Papa X. Leo, Beşinci Lateran Konseyi ve kilisenin ahlaki

---

[280] Roberts, *Avrupa Tarihi*, s. 235.

[281] Pelz, *Modern Avrupa Halkları Tarihi*, s. 39; Mehmet Demirtaş, "Reform ve Aydınlanmaya Doğru", *Yeni ve Yakınçağ Tarihi*, ed. Selim Hilmi Özkan, İdeal Kültür Yayınları, İstanbul 2018, s. 106

durumunu eleştiren konuşmaları da yasakladı. Papa'nın bu tutumu ve endüljans satımının çok yaygın hale gelmesi Luther'in hayatında bir dönüm noktası olduğu gibi reformun fitilini de ateşlemiştir. İnsanların günahlarına kefaret olması için yılda en az bir defa günah çıkartmaları 1215'ten beri uygulanmaktaydı. Zamanla bu uygulama papazlar tarafında bir sorgulamaya dönüşmüştü.[282]

Samimi bir Hristiyan keşiş olan Martin Luther, iyi bir Hristiyanlık eğitimi almıştı. Kendi iç dünyasında birtakım mülahazalar yaptıktan sonra kilisenin içinde bulunduğu durumdan rahatsızlığını açıkça ortaya koydu. Luther, 31 Ekim 1517 tarihinde Almanya'nın Wittenberg şehri kilisesinin kapısına 95 maddelik kiliseye eleştiri mahiyetinde bir bildiri astı. Başta endüljans satışı olmak üzere kilisenin uygulamalarına karşı çıktı. Onun görüşleri papa ve kilise çevresinden şiddetle tepki görse de önce Almanya, daha sonra tüm Avrupa'da büyük yankı uyandırdı. İncil'in Almancaya çevrilmesi ve Martin Luther'in görüşlerinin matbaa sayesinde çoğaltılması, fikirlerinin yayılması ve kabulünü kolaylaştırdı. Martin Luther'in 1517 tezini izleyen üç yıl içerisinde eserleri matbaa sayesinde 300 bin adet basılmıştır. Bu da Martin Luther'in düşüncelerinin geniş kitleler tarafından kabulünü hızlandırmıştır.[283]

Luther'e göre kilise, ayakta kalabilmek için İncil'de olmayan ve dinin esasını ve iman konusunu teşkil etmeyen birçok yeni şey ortaya koymuştu. Bunların tamamı kurtuluş için gerekli şeyler değildi. Luther kurtuluşun ancak iman etmekle olacağına inananlardandı. Kurtulmak isteyen, kilisenin istediği gibi değil, Hz. İsa'nın istediği gibi davranmalıydı. Bu kiliseye yapılan en büyük eleştiriydi. Bu

---

[282] Merriman, *Modern Avrupa Tarihi*, s. 122; Demirtaş, *Reform ve Aydınlanmaya Doğru*, s. 106; İnalcık, *Rönesans Avrupası*, s. 159.

[283] Pelz, *Modern Avrupa Halkları Tarihi*, s. 43; Hirst, *Kısa Avrupa Tarihi*, s. 40.

fikirler reformunda başlangıcı oldu. Martin Luther ortaya koyduğu reformist fikirler ile kiliseyi düzeltmeyi ve Hristiyanlığın özüne dönülmesini hedefledi. Ona göre Roma Dönemi'nde Hristiyanlığın içine dinin özünde olmayan birçok yeni öğreti girmişti. Bu öğretiler zamanla kilise tarafından da kabul görmüştü.[284]

Reform fikirlerinin kabul görmesi ve yaygınlaşmasında, Luther'in yaşadığı toprakların siyasi yapısı da etkili oldu. Çünkü Luther'in yaşadığı Almanya birçok prenslilkten oluşuyordu. Kilise neredeyse ülke topraklarının yarısına hâkimdi. Bundan da prensler rahatsızlık duymaktaydılar. Bu açıdan Luther'in başkaldırışı onlar için de bir fırsat oldu. Papa, X. Leo Martin Luther'i 5 Ocak 1521'de aforoz edince, Saksonya Elktörü III. Friedrich Luther'i himayesine aldı. Kilise ile iş birliği yapıp Luther'i kâfir ilan etmek yerine ona sahip çıktı. Prensler Papa'nın atadığı piskoposların yerine kendi piskoposlarını atadılar. Daha önce Papa prenslere sormadan piskoposları atıyordu. Prensler bundan rahatsız olsalar da buna karşı duramıyorlardı. Şimdi ise kendi atadıkları piskoposlar sayesinde kısa sürede Almanya'daki kiliseler Lutheran kilisesi hâline geldi.[285]

Kalvenizm: Fransız din adamı Jean Calvin (1509 – 1564), Luther'den etkilenerek başta Fransa olmak üzere Avrupa'da Reformasyon'un ikinci büyük akımını gerçekleştirdi. Fikirleri yayılmaya başlayınca Katolikliğin güçlü olduğu Fransa yerine İsviçre'nin Basel şehrinde yaşamayı tercih etti. Basel'de kaleme aldığı risalelerde papalığı suçladı. Fransa Kralı'nı dinsel zulme son vermeye davet etti. Kalvin'e göre insanlık her geçen gün günah işlemeye devam etmekteydi. Buna bir son verilmesi gerekliydi. Ona göre eğlenmek, dans etmek, içki içmek, oyun oynamak, flört et-

[284] Hirst, *Kısa Avrupa Tarihi*, s. 40.

[285] Hirst, *Kısa Avrupa Tarihi*, s. 43.

mek, eğlendirici kitaplar okumak, süslü giyinmek, yüksek sele konuşmak, şarkı söylemek, çok neşeli olmak gibi eğlendirici şeylerden uzak durmak gerekliydi. Kalvin Tanrı ve İsa'nın insana benzeyen tasvirlerinin yapılmasını da reddetmiştir. O, Luther'in aksine, Tanrı'ya iman ile ulaşmaktan daha çok itaat ile ulaşmayı vurgulamıştır. Takipçilerine erdemli bir şehir kurmak için Hristiyan disiplinini ve çileciliğini tavsiye etmiştir.[286]

Kalvinizm, Fransa dışında Almanya, Hollanda, Polonya, Litvanya, Bohemya ve Macaristan gibi ülkelerde ilgi gördü. Luther ve Zwingli mezheplerine göre daha hızlı yayıldı. Kalvinizmin hızla yayılışı karşısında Fransa Kralı İspanya ile barış yapmak zorunda kaldı. Kral II. Henri babasına göre reformculara karşı daha sert bir tutum sergiledi. Din değiştirenleri idam ve yakmakla cezalandırdı. Ama yayılmayı önleyemedi. Bunun sonucu 16. yüzyılın sonlarında Fransa'da kanlı din savaşları yaşandı.[287]

Anglikanizm: Protestanlık kısa sürede tüm Avrupa ülkelerine yayıldı. Bu arada İngiliz Kralı VIII. Henry'nin (1509-1547), siyasi sebeplerden dolayı papa ile arası açılmıştı. Henry bunu fırsat bilerek 1534 yılında Papa'nın otoritesine karşı Anglikan kilisesini kurdu ve Protestanlığın İngiltere'de yayılmasına öncülük etti. Böylece İngiltere'de Reform, kral ile kilise arasındaki mücadele sonrası başlamış oldu. Bunun arkasında yatan sebep ise Henry'nin erkek çocuk doğurmayan karısı Aragonlu Catherine ile boşanıp güzel nedimesi Anne Boleyn ile evlenmek istemesidir. Henry erkek kardeşinin dul karısı Catherine ile evlenmek için Papalık'tan özel izin almıştı. Fakat daha sonra bu evliliğin feshini istemiştir. Bu yetkinin de papada değil İngiliz din otoritelerinde olduğunu ileri sürmüştür. Bu arada Henry

286 Davies, *Avrupa Tarihi*, s. 533; Merriman, *Modern Avrupa Tarihi*, s. 140.
287 İnalcık, *Rönesans Avrupası*, s. 220.

hamile olan Anne Boleyn ile gizlice evlendi. Başpiskopos Canterbury evliliğin geçersiz olduğunu ilan ederek Catherine'yi de bir rahibe manastırına gönderdi. Henry, 1534'te çıkardığı bir yasa ile kralın İngiltere Kilisesinin de başı olduğunu ilan ettikten sonra halkın buna bağlılık yemini etmesini zorunlu hale getirdi. Buna karşı çıkan Lortlar Kamarası Başkanı Thomas More'yi istifa etmesine rağmen idam ettirdi. İngiltere'de yaşanan bu olay sonrası yeni bir kilise kurulmuş oldu. Yeni bir kilisenin çıkmasına neden olan Anne Boleyn, kral ile evlendikten birkaç ay sonra bir kız çocuğu dünyaya getirdi. Henry ise Anne Boleyn'i saray görevlilerinden birisi ile zina yaptığı gerekçesiyle yargılattı ve idam ettirdi.[288]

Anglikan kilisesinde ayrılan bir grup Metodizmi benimsedi. Methodistler İngiltere ve Amerika'da yayılma imkânı buldu. Anglikanizm, kilise otoritesi yerine hanedanlık monarşisini getirmiştir.[289]

Reform hareketi sonrası Protestanlık veya Lutheranzim adı altında yeni bir mezhep ortaya çıkmış oldu. Bu durum karşısında, Avrupa tarihinde çok önemli bir yeri olan Katolik kilisesi kendini yenilemek zorunda kaldı. Katolik kilisesi kendini yenilese de yeni ortaya çıkan mezhep ve mezheplere karşı katı tavrından vazgeçmedi. Katolik ülkelerde, Protestanlar birçok haktan yoksun bırakılmaya başlandı. Protestan ülkelerde de tam tersi yaşanıyordu. Britanya'da İngiltere ve İskoçya kiliseleri, Roma Katoliklerini ve Protestanları yasakladı. Bu restleşmeler Avrupa'yı 16. ve 17. yüzyıl boyunca kargaşa ortamına sürükledi. Mesela 17. yüzyılın sonlarına doğru Macarlar üzerindeki Habsburgların dinî baskısı ve zulmü artarak devam etti. Habsburgların baskısından, din ve vicdan hürriyetine yaptıkları zulümden bıkan Macar halkının bir kısmı, o dönemde Türk

[288] Merriman, *Modern Avrupa Tarihi*, s. 145.

[289] Lee, *Avrupa Tarihinden Kesitler, 1494-1789*, s. 25.

hâkimiyetinde olan Erdel'e, Osmanlı eyaleti konumundaki Budin, Eğri gibi yerlere sığındılar. Habsburg Hanedanı Macar halkına dinî özgürlük vermek yerine hepsini Katolik olmaya zorladı. Hatta Viyana'nın İsveç elçisi Macar halkına dinî hürriyet verilmesi konusunda imparatora ricada bulunduğu zaman imparator, *"Katolik olmayanlara müsamaha göstermektense o toprakları kaybetmeyi (Türk hâkimiyetine girmesi) tercih ederim"* cevabını vermiştir. İşte Habsburg Hanedanı tarafından bu şekilde aşağılanan ve zulme uğrayan Macar halkı kurtarıcı olarak Türk egemenliğini görmüştür. Bu dönemde II. Rakoczi Ferenç ve üvey babası Tökeli İmre Osmanlı egemenliğini kabul ederek Habsburg Hanedanı'na karşı mücadele yolunu seçmiştir.[290] Bu savaşlar sadece Katolik-Protestan savaşı değildi. Katolik ve Ortodokslar da savaşın tarafıydı. Avrupa medeniyetini iyi anlayabilmek için Avrupa'nın Katoliklikten kopuşunu da iyi anlamak gerekir. Her dinin veya dinî anlayışın bir medeniyet tasavvuru vardır. Avrupa medeniyetinin çerçevesini de Hristiyanlık dini ve mücadeleler belirlemiştir.[291]

[290] M. Tayyib Gökbilgin, "Rakoczi Ferenc II. ve Osmanlı Devleti Himayesinde Macar Mülteciler", *Türk Macar Kültür Münasebetleri Işığı Altında II. Rakoczi Ferenc ve Macar Mülteciler Sempozyumu Bildirileri*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, İstanbul, 1976, s. 1, 2.

[291] Görgün, *Medeniyet Meselesi*, s. 63.

HANEDAN SAVAŞLARI VE AVRUPA'DA KARGAŞA DÖNEMİ

Orta Çağ'ın son bulup Yeni Çağ'ın başlaması ile Avrupa'da merkezi krallıklar güç kazandı. Yeni Çağ başlamadan hemen önce biten Yüz Yıl Savaşları'ndan galibiyet ile çıkan Fransa, önemli bir avantaj elde etmişti. Yüz Yıl Savaşları da bir nevi hanedan ve egemenlik savaşıydı. Hanedanlar arası mücadele elbette son bulmadı. Bu sefer Avrupa'da egemen olmak isteyen Fransa ve Habsburg Hanedanı arasında çetin bir mücadele başladı. Bu mücadele sırasında Avrupa adeta bir cehenneme döndü.

Habsburg Hanedanı yapmış olduğu evlikler sayesinde Avrupa'da önemli bir siyasi güç elde etmişti. Kutsal Roma İmparatoru unvanı ile 1519'da taç giyen V. Karl (Şarlken), tüm Avrupa'yı tek bir çatı altında birleştirmek istiyordu. Babası Habsburg Hanedanı'ndan Felipe, annesi ise Kastilya ve Aragon Prensesi Kastilyalı Juana'ydı. Annesi sayesinde İspanya ve sömürgeleri, babası sayesinde de Burgonya Dukalığına ait İspanya Felemenk'i, büyük babasından Avusturya ve Triol'deki Habsburg toprakları ve Avrupa'da diğer bazı yerler miras yoluyla geçmişti. Fakat işler V. Karl'ın planladığı gibi gitmedi. Şarlken gibi Fransa Kralı François (Fransuva) de Avrupa'da tam egemen olmak istiyordu. İki hükümdar egemenlik alanlarını genişletmek düşüncesiyle 16. yüzyılın ilk yarısında savaşa başladı. 1525 yılında meydana gelen Pavia Muharebesi'nde François yenildi. Kendisi de Şarlken'e esir düştü. Fransuva'nın esir edilme-

siyle Şarlken, Avrupa'nın en güçlü hükümdarı konumuna yükseldi. Fakat bu durum karşısında I. François'in annesi Osmanlı hükümdarı Kanuni Sultan Süleyman'dan oğlunu kurtarması için yardım istedi. Avrupa'da ilerlemekte olan Osmanlı orduları için bu istek iyi bir fırsat oldu. Bu fırsatı değerlendirmek isteyen Kanuni, Macaristan seferine çıktı. Mohaç Meydan Savaşı'nda Macar ordularını ağır bir yenilgiye uğrattı. Savaş sonrası Macaristan'ın bir kısmı ve Transilvanya Osmanlı egemenliğine girdi. Mohaç Meydan Savaşı Avrupa tarihi açısından önemli bir kırılma noktası oluşturdu. Macar Krallığı bu savaş ile tarihe karıştı. Kanuni bu sefer sonrası Avrupa içinde ilerlemesine devam etti. Önünde duracak güç kalmamıştı. Avrupa'daki çekişmeler Osmanlı'yı mutlak egemen konumuna getirdi. Bundan sonra uzun süre Osmanlılar ile mücadele etmek zorunda kalan V. Karl, Osmanlı ve Fransa ile girdiği savaşlardan istediği başarıyı elde edemeyince 1555'te kendi rızasıyla tahttan feragat ederek Alman topraklarını kardeşi Ferdinand'a, İspanya topraklarını ise oğlu II. Philipp'e bıraktı. Böylece Şarlken'in muazzam imparatorluğu ikiye bölündüğü gibi Şarlken'in Avrupa'yı tek bir çatı altında birleştirme düşüncesi de son bulmuş oldu.[292]

II. Philipp (1556-1598) İspanya tahtına oturduktan sonra Avrupa içerisinde güç elde edebilmek için Osmanlı'ya karşı Akdeniz'de egemen olmak istedi ve sürekli sorunlar yaşadığı Hollanda, zaman zaman başarı zaman zaman da yenilgi aldığı İngiltere ve sürekli mücadele içerisinde olduğu Fransa ile mücadele etti. İspanyol güçleri 1567 yılında Hollanda'yı tamamen işgal etti. Fransa ile yaptığı hâkimiyet mücadelesinden bir başarı elde edemeyerek 1598 yılında Fransa ile imzaladığı Vervins Barışı ile yenil-

[292] Baykal, *Yeni Zamanda Avrupa Tarihi*, s. 15; Ensar Köse, "Yeni Çağ'da Avrupa'da İç Savaşlar ve Mücadeleler", *Yeni ve Yakınçağ Tarihi*, ed. Selim Hilmi Özkan, İdeal Kültür Yayınları, İstanbul 2018, s. 134.

giyi kabul etti ve Fransa üzerindeki emellerinden vazgeçti. Bu mücadele sırasında her iki devlette ekonomik yönden iflasın eşiğine geldi. II. Philipp'ten sonra 1598'de yerine geçen oğlu III. Philipp Dönemi'nde de bir başarı elde edilemedi. 1609 yılında Hollanda'nın bağımsızlığını tanıdı. 1621'de babasının yerine geçen IV. Philipp (1621-1665) döneminde İspanya Avrupa'daki mücadelesinde bir başarı elde edemedi.[293]

Yüzyıl Savaşları'ndan başarı ile çıkan Fransa, bitkin bir vaziyette olsa da bu dönemde Avrupa'da etkin bir konumdaydı. Fransa Kralı XI. Louis Burgonya Krallığı'nın topraklarının büyük bir kısmını ele geçirdi. Fransa daha önceki savaşlarda karşı cephede yer aldıklarından dolayı Hollandalıları cezalandırmak için savaş ilan etti. Bu savaşlar 1672-1679 yılları arasında devam etti.

İtalya Yeni Çağ'ın başlarında İspanya ve Fransa arasındaki hâkimiyet mücadelesinden nasibini aldı. İtalya'daki Habsburg-Valois savaşları, 1494'te Fransa Kralı VIII. Charles'in Napoli Krallığı'nda hak iddia ederek Alpler'i geçmesiyle başladı ve aralıklarla 1559'a kadar devam etti. Mücadele, İspanya'nın Napoli, Sicilya, Sardinya ve Milano'yu topraklarına kattığı 1559'da imzalanan Cateau Cambrésis Antlaşmasıyla son buldu. İtalya üzerindeki İspanyol hâkimiyeti 17. yüzyılın ortalarına kadar devam etti.[294]

Güller Savaşı Dönemi (1455-1485):

Yüzyıl savaşlarından mağlubiyet ile çıkan Britanya bu sefer iç savaşla karşı karşıya kaldı. Savaşın asıl sebebi, York ve Lancaster hanedanları arasındaki rekabet ve güç mücadelesidir. Her iki hanedan da III. Edward'ın soyundan geliyordu. İngiltere Kralı II. Richard'ın 1399'da devrilmesin-

[293] Lee, *Avrupa Tarihinden Kesitler 1494-1789*, s. 71.

[294] Köse, *Yeni Çağ'da Avrupa'da İç Savaşlar ve Mücadeleler*, s. 142.

den beri tahtta olan Lancaster Hanedanı'ndan gelen Kral V. Henry'nin 1422 yılında ölümünden sonra tahta çıkan oğlu VI. Henry henüz reşit olmadığından, ülke uzun süre iç çekişmeler ile uğraşmak zorunda kaldı. Bu arada son bulan Yüz Yıl Savaşları İngiltere'nin yenilgisiyle sonuçlandı. 1453'te Henry akıl sağlığını yitirince York Hanedanı'ndan gelen York dükü Richard, Warwick Kontu Richard Neville'ın da desteğiyle naipliğe getirildi. Ancak Henry 1455'te York dükünü görevinden uzaklaştırdı. Bunun üzerine iki taraf arasında çatışma başladı. Lancaster ve York dükleri arasındaki taht kavgaları yüzünden 1455'te başlayan mücadele 1485 yılına kadar devam etti. Bu mücadele sırasında York taraftarlarının simgesi beyaz gül, Lancaster taraftarlarının simgesi kırmızı gül olduğu için bu savaşa Güller Savaşı dendi.

Güller Savaşı, tahtta hak iddia eden IV. Edward, III. Richard ve VII. Henry'nin siyasi çekişmelerine dayanmaktadır. VI. Henry 21 Mayıs 1471 tarihinde öldü veya öldürüldü. Onun ölümü üzerine Fransa'ya kaçan Lancaster yanlıları, Lancaster Hanedanı'nda erkek üye kalmadığından Lancaster Hanedanı'yla akraba olan Tudor Hanedanı'ndan gelen Henry Tudor'u (1457-1509) tahta geçmesi için desteklemeye başladılar. Bu arada Kral IV. Edward 9 Nisan 1483'te öldü. Edward öldüğünde oğlu Edward (V) 13 yaşındaydı. Amcası Richard yeni kralın naipliğini üstlendi. Fakat Richard kral olma arzusunda olduğu için önce küçük kralın etrafında bulunan eski kralın adamlarını temizledi ve kendisini *Protector* ilan ettirdi. Daha sonra ölen kral abisinin karısını hapsettirdi ve çocuklarını gayrimeşru ilan ederek hepsini öldürttü. Kendisini de kral ilan etti. Kendisine muhalefet eden Buckingham dükünü de ortadan kaldırdı. Tam işler yoluna girmişti ki bu arada Lancasterlerle akrabalığı olan Henry Tudor Fransa'dan İngiltere'ye gelerek Richard ile mücadeleye girişti. 1485'te savaşı kazanan Tudor, VII.

Henry adıyla kral ilan edildi ve IV. Edward'ın kızı Elisabeth ile evlendi. Bu evlilik ile Güller Savaşı son bulmuş oldu.[295]

Güller Savaşı İngiltere'ye çok şey kaybettirdi. Bu savaşın sosyal ve siyasî sonuçları oldu. Tudorların tahta çıkmasıyla İngiltere'nin Orta Çağı kapanmış oldu. Savaş sonrası soylular ve ruhban sınıfı büyük oranda nüfuzunu kaybetti. Savaşın bitmesi sonrası kargaşa ortamının da ortadan kalkması ile IV. Edward'ın büyük kızı Margaret de İskoçya Kralı IV. James ile evlendirildi. Bununla da yetinmeyip, daha sonra oğlu Arthur ile İspanya Kralı Fernando ve Kraliçe Isabel'in kızı Aragonlu Catherine arasında bir evlilik antlaşması yaptı. Ancak Arthur beklenmedik bir şekilde ölünce, ittifakın bozulmasını ve Catherine'in beraberinde getirdiği çeyizi kaybetmeyi istemeyen VII. Henry, bu defa çeşitli yollarla Papa'dan kopardığı izinle Catherine'yi, ikinci oğlu Henry ile evlendirdi. Kral VII. Henry, bu siyasî evliliklerle İngiltere'yi savaş dışında tutmasını başardı. Onun ölümünden sonra İngiltere tahtına önce oğlu VIII. Henry (1509-1547), ardından da torunu I. Elizabeth (1558-1603) geçti. Bu dönemde İngiltere, kıta Avrupası'ndaki savaşlardan mümkün olduğunca uzak durmaya çalıştıysa da bu tam olarak başarılamadı. İspanya Kralı II. Philipp zamanında iki taraf arasında zaman zaman gerginlikler oldu. Ayrıca Britanya'nın hâkimiyet iddiasında bulunduğu ada komşuları İrlanda ve İskoçya ile de sıcak çatışmalar yaşandı.[296]

Otuz Yıl Savaşları (1618-1648):

Dine dayalı mücadele ve savaş, sadece Avrupa toplumuna özgü bir olgu değildir. İnsanlığın başlangıcından hemen sonra din temelli mücadele hep var olmuştur. Başlangıçta hak ile batıl arasında başlayan bu mücadele, zamanla

[295] İnalcık, *Rönesans Avrupası*, s. 124; Ülgen, *Orta Çağ Avrupa Tarihi*, s. 202.
[296] Köse, *Yeni Çağ'da Avrupa'da İç Savaşlar ve Mücadeleler*, s. 142.

dinî inançların farklı yorumlanması alanına kaymıştır. Aynı dine mensup farklı inanç grupları ve mezhepler birbirleriyle sürekli bir mücadele içerisinde olmuşlardır. Dinî temelli en büyük takibatlardan birisi yine Avrupa merkezli başlamış ve Romalılar Hristiyanlara karşı büyük baskılar uygulamışlardır. Roma Hristiyan olduktan sonra ise kendi içeresinde farklı yorumlar ve mezhepler ortaya çıkmıştır. İlk çıkan mezheplerden birisi de miladi III. yüzyılın ilk yarısında (m.302) ortaya çıkan Ermeni Gregoryen mezhebidir.[297]

Hristiyanlık Ermeni Gregoryenler dışında, Katolik ve Ortodoks olmak üzere iki ana mezhebe ayrılmıştı. Ortodoks mezhebi siyasi ve dinî nedenlerle 1054 yılında Katolik kilisesinden ayrılarak müstakil mezhep olmuştur. 1517 reformu sonrası ortaya çıkan Protestan mezhebi ise Hristiyanlıkta daha büyük bir bölünme ortaya çıkardı ve Hristiyanlık ana üç mezhebe ayrılmış oldu. Diğer mezheplerde olduğu gibi kendini Protestan veya Lutheran olarak gören bu yeni grup, her ülkede alt mezhep ve gruplara da ayrıldı.[298] Elbette bu, Avrupa için kolay kabul edilebilecek bir durum değildi. Bunun için Avrupa'da yüzyıl sürecek din savaşları dönemi başladı. Buna siyasi olaylar da eklenince tüm Avrupa topyekûn bir kargaşa ortamı içerisine sürüklendi. Protestanlar ve Katolikler birbirlerini yok etmedikçe huzura eremeyeceklerine inanıyorlardı. Onun için iki tarafın mücadelesi çok acımasız oldu.[299]

Almanya'da 1522'de başlayan Katolik-Protestan mücadelesi 1555 Ausburg barışına kadar aralıklarla devam etti. Fransa'da Katolik ve Kalvinist mücadelesi 16. yüzyıl bo-

[297] Abdurrahman Küçük, "Gregoryen Ermeni Kilisesinin Oluşması ve Konsil Kararları Karşısındaki Tutumu", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C. 35/1(1996), s. 120.

[298] Günümüzde Hristiyan nüfusunun yaklaşık % 50'si Katolik, % 35'u Protestan, % 12'si Ortodoks, % 3'ü de çoğunlukla yerel Hristiyan gruplardan oluşmaktadır.

[299] Hirst, *Kısa Avrupa Tarihi*, s. 42.

yunca daha acımasız geçti. İngiltere'de I. Elizabeth (1558-1533) Dönemi'nde Katolikler sapkın ve hain muamelesi görülerek öldürüldü.

Avrupa devletleri arasında devam eden din temelli mücadele 1618 yılında daha büyük bir mücadeleye dönüştü. Bu mücadele 1648 Vestfalya Antlaşması'na kadar devam etti. Otuz yıl süren bu savaşlar Avrupa tarihinin en uzun ve yıkıcı savaşlarından birisidir. Otuz Yıl Savaşları'nın dinî ve siyasi birçok nedeni vardır. Savaşın kıvılcımını Bohemya'da Ferdinand Arşidük'ün destekçileri ile muhalifleri arasındaki mücadele başlatmıştır. II. Ferdinand, 1619 yılında Kutsal Roma Germen[300] tahtına oturunca, yerine Kalvinist palatinat seçici prensini seçerek onu Bohemya Krallığı tahtından indirdiler. Bu da açık bir şekilde savaş ilanıydı.

Merkezî Avrupa'da egemen olmak isteyen Fransa ve Habsburg Hanedanı bu savaşın iki tarafıdır. İspanya, Avusturya ve Güney Almanya bir tarafı; Fransa, İsveç, Danimarka ve Kuzey Almanya bir tarafı oluşturmuştur. Savaş ilk önce Habsburgların ata memleketi olan Bohemya'da başlamış ve bu evresi 1623 yılına kadar sürmüştür.

Bohemya'daki mücadele bitse de bu sefer Aşağı Saksonya ile Danimarka arasında Danimarka'nın Protestanlara baskı uygulaması sebebiyle 1623'ten 1630'a kadar yeni bir mücadele başladı. Bu mücadele Danimarka'nın kaybettiği toprakların geri verilmemesi şartı ile 1629 yılında yapılan Lübeck Antlaşması ile son buldu. Bu antlaşma ile Danimarka Kralı Almanya'daki piskoposlukları ele geçirmek sevdasından vazgeçmiştir. Savaş İsveç'in mücadeleye müdahil olması ile 1628-1635 yıllarında İsveç Savaşı ola-

[300] İmparatorluğun adı 1512'de "Alman Ulusunun Kutsal Roma İmparatorluğu" dur. Ama bunun nasıl bir imparatorluk olduğunu anlamak kolay değildir. Çünkü coğrafi açıdan sınırları belli olmadığı gibi merkezi otoritenin de neresi olduğu tam kabul görmemişti (Schulze, *Avrupa'da Ulus ve Devlet*, s. 113).

rak devam etti. İsveç'in Almanya karşısında zor duruma düşmesi üzerine Fransa ile İsveç arasında 1635 yılında bir ittifak antlaşması imzalandı. Fransa İspanya'ya savaş ilan etti. Savaş Aşağı Ülkeler[301], Ren Nehri ve Saksonya cephesi olarak üç cephede gelişti. İspanya ordusu Paris'e doğru ilerlediyse de geri çekildi. İspanya, Fransızlar ve Hollandalılar tarafından yenilgiye uğratıldı. Bu durum Habsburg Hanedanı için ağır bir yenilgi oldu.[302]

Avrupa'daki bu amansız mücadele Westphalia Antlaşmasının imzalandığı 1648 tarihine kadar sürdü.[303] Vestfalya barışı sonrası Avrupa'da çok fazla bir sınır değişimi olmasa da Kutsal Roma Germen İmparatorluğu egemenliğindeki yerlerde kısmen de olsa dinsel bir uzlaşma sağlanmış oldu. Habsburg toprakları hariç Avrupa'daki bütün dominyonlarda dinsel azınlıklara yapılan eziyetler azaldı. Antlaşma din temelli savaşları tamamen ortadan kaldırmadı. Ama Katolik ve Protestanlar birbirini kabul etmiş oldu. Savaş sonrası İspanya siyasi olarak geriledi. Fransa, Hollanda ve İsveç güç kazandı. Hollanda'nın güç kazanması İngilizleri rahatsız etti. Bu rahatsızlık 1652-1654 yılları arasında İngiliz-Hollanda savaşına neden oldu. Savaş büyük oranda sömürgeler üzerinde egemenlik kurmak amacıyla denizlerde gerçekleşti. İsveç ise kazandığı başarı sayesinde Verden, Wismar, Elbe ve Oder nehirlerinin çıkışlarının kontrolünü eline aldı. İsveç Westphalia Antlaşması ile elde ettiği kazançlar sayesinde Danimarka'yı güneyden sıkıştırmış oldu. Avusturya başarısızlığını kısmen telafi ederek bir süre sonra gücünü toparladı.[304]

---

[301] Hollanda, Belçika, Lüksemburg

[302] Derek Mckay-H.M.Scott, *Büyük Devletlerin Yükselişi 1648-1815*, çev. Eşref Bengi Özbilen, Dergâh Yayınları, İstanbul 2011, s. 15.

[303] Köse, *Yeni Çağ'da Avrupa'da İç Savaşlar ve Mücadeleler*, s. 152; Davies, *Avrupa Tarihi*, s. 608, 609.

[304] Lee, *Avrupa Tarihinden Kesitler 1494-1789*, s. 126; Mckay-Scott, *Büyük Devletlerin Yükselişi 1648-1815*, s. 16-25.

Otuz Yıl Savaşları Avrupa için bir felaket oldu. Ticaret durma noktasına geldi. Savaşan taraflarda açlık, yağma, hastalık ve yoksulluk had safhaya çıktı. Bilhassa Almanya bu mücadele sırasında büyük zarar gördü. En çok zarar görenler ise kırsal kesimde yaşayanlardı. Savaş başladığında 21 milyon olan Kutsal Roma Germen İmparatorluğu'nun nüfusu 13,5 milyon civarına geriledi. Bu gerilemede savaşta ölenlerle birlikte savaş nedeniyle kıta Avrupası dışına göç[305] etkili olmuştur. Avrupa'da Alman nüfusu gerilerken Fransa'nın nüfusu artmıştır.[306]

Otuz Yıl Savaşı Dönemi, savaş tarihinin en acımasız dönemlerinden birisidir. Çoğu paralı askerlerden oluşan ve ordudan başka her şeye benzeyen kalabalıklar ne bulursa yiyor, ne bulursa giyiyorlardı. Orduların arkasında bazen ordunun iki üç katı ahlakı düşük kadın ve çocuklardan oluşan bir kalabalık meydana gelmiştir. Çünkü savaş sırasında imparatorların meydana getirdiği ordular ücretli askerlerden meydana gelmekteydi. Bu askerler de daha çok yaşadıkları kadınlar ile birlikte savaşa katılmıştır. Bunlardan meydana gelen çocuklar ile birlikte ordunun bazen iki ve üç katı bir kalabalık orduya eşlik etmiştir. Orduda disiplinden bahsetmek neredeyse imkânsızdır. Bazı askerler ma-

[305] Göç Avrupa kıtasında daha sonraki yıllarda da devam etmiştir. 19. yüzyılın ikinci yarısıyla 20. yüzyılın ilk yarısında, 1821-1924 arasında, Amerika kıtasına Avrupa'dan 55-58 milyon insan göç etti. Bu rakam kıta Avrupa nüfusunun %20'sine tekabül etmektedir. Bu sayının yaklaşık 34 milyonunu ABD'ye göç edenler oluşturmaktaydı. 1870-1914 yılları arasında 14 milyon İtalyan göç etti. Bu rakam İtalyan nüfusunun %39'na denk gelmektedir (Stacy D. Fahrenthold, *Between the Ottomans and the Entente: the First World War in the Syrian and Lebanese Diaspora, 198-1925*, Oxford University Press, New York, 2019, s. 17; Samuel P. Huntington, *Medeniyetler Çatışması ve Dünya Düzeninin Kurulması*, Okyanus Yayınları, İstanbul 2018, s. 292).

[306] Davies, *Avrupa Tarihi*, s. 613; Lee, *Avrupa Tarihinden Kesitler 1494-1789, s. 119.*

cera için orduya katılsa da bir kısmı din için savaşıyordu. Onun için çok acımasız savaşmışlardır. Orduda dil birliği de yoktur. Ordu ile birlikte arkasındaki kalabalığın iaşesi, bir yerden bir yere nakli büyük sorun oluşturmuştur. Onun için ordunun geçtiği veya savaşın olduğu yerlerde büyük tahribatlar meydana gelmiştir. Savaş boyunca yağma ve şiddet sıradan hale gelmiş, hayatın normalleri arasına girmiştir. Ahlakı çöküntünün sonuçlarını tahmin etmek ise imkânsızdır.[307]

Yedi Yıl Savaşları (1756-1763)

Yedi Yıl Savaşları, Avrupa'da siyasi ve ekonomik güç kurmak isteyen devletlerin, 1756-1763 yılları arasında yaptıkları savaşlardır. Prusya Kralı II. Frederick 29 Ağustos 1756 yılında Saksonya'yı istila etti. Bu istila ile 1763 yılına kadar sürecek olan savaşlar da başlamış oldu. Bu süreçte Büyük Britanya ve Fransa ticari çıkarları ve Amerika kıtası ile Karayipler ve Hindistan'daki sömürgeleri için, Avusturya ve Prusya ise Prusya'nın Avusturya veraset savaşında elde ettiği başarılar üzerine Orta Avrupa'da egemenlik kurmak için birbirleriyle mücadele etmişlerdir. Savaşa 1762 yılında katılan İspanya, savaşın İngilizler tarafından kazanılmasında etkili olmuştur.

Fransa ve İngiltere'nin kıta Avrupası dışında Hindistan'daki ve Amerika kıtasındaki sömürgeler için de savaşması savaşı küresel bir boyuta taşımış oldu. İngiltere çok az bir kuvvetle Fransızlara destek veren 70 bin kişilik kuvvete sahip Bengal prensini yenerek Hindistan'daki sömürge yönetimini güçlendirdi. Kuzey Amerika'da, Ohio Nehri çevresinde yapılan çarpışmalarda, çoğunlukta Fransızlar üstün geldi. Kanada'da ise İngilizler üstün geldi. Savaş sonunda yapılan Paris Antlaşması ile Fransa, Kara-

[307] Baykal, *Yeni Zamanda Avrupa Tarihi*, s. 19.

yipler'deki topraklarını elinde tutabilmekle birlikte Kuzey Amerika kıtası ve Hindistan'daki sömürgelerin büyük bir kısmını kaybetti. İngiltere savaşta artan mali yükler sebebiyle Amerika'daki sömürgeler üzerine ilave vergi yükü getirince buradaki sömürgeler İngiltere'ye karşı bağımsızlık savaşı başlatmıştır. Fransızlar Hindistan'daki birkaç nokta dışında her taraftan çekildi. Afrika'daki sömürgelerde de İngiltere'nin üstünlüğü vardı. Savaşın kazananı İngiltere oldu. Avrupa'nın önde gelen askerî gücü olan Fransa'nın savaş sonundaki zavallı durumu, Avrupa'da şaşkınlık yarattı. Fransa'nın kıta Avrupası ve dışardaki gücü azalırken, İngiltere'nin kıta Avrupası ve denizlerde gücü ve etkinliği arttı. Bunun sonucu olarak siyasi, askerî ve ekonomik anlamda zor durumda kalan Fransa, iç çatışmalar ve ihtilale doğru sürüklendi. Rusya Yedi Yıl Savaşlarından kazançlı çıkan bir diğer taraftı. Bu savaş sonrası Rusya'nın Avrupa devletler sistemindeki etkinliği arttı. Savaş Avusturya için de hayal kırıklığı oldu. Avusturya Silezya'nın[308] Prusya'ya ait olduğun kabul etmek zorunda kaldı.[309]

[308] Orta Avrupa'da tarihi bir bölgedir.

[309] Crane Brinton, John B. Christopher, Robert Lee Wolff, *1453'ten Bugüne Dünya Tarihi ve Çağdaş Uygarlık*, Cem Yayınevi, İstanbul 1982, s. 208; Mckay-Scott, *Büyük Devletlerin Yükselişi 1648-1815*, s. 254-256.

AYDINLANMA VE AYDINLANMA SONRASI AVRUPA

Rönesans ile başlayıp Reform ile devam eden ve aklı ön plana alan düşünce akımı Avrupa'da Aydınlanma Felsefesi olarak kendini göstermiştir. Aydınlanma, özelde 18. yüzyıl, genelde ise 17. yüzyılın son çeyreğinden 19. yüzyılın ilk çeyreğine kadar devam eden bir dönemdir. 18. yüzyıl Aydınlanmanın altın çağıdır. Bu yüzyıllarda Batı Avrupa'da gelişen bilim kültürü Doğu'ya doğru yayıldı. İlk olarak 1660'larda mektuplar, bültenler ve süreli yayınlar bu kültürün yayılmasına yardımcı oldu. Zamanla deneyler kamuya açık alanlarda yapılmaya başlandı.[310]

Aydınlanmacılar kuramlarını, aklın her şeyi çözebileceği ilkesi üzerine kurmuştur. Aydınlanma ile Batı, düşünce ve kültürel anlamda gelişmekten öte, laikleşmiştir. Mesela Aydınlanmanın önemli düşünürlerinden Voltaire, kilise otoritesi ve bağnazlığa karşı mücadele etmiştir. Bu süreçte siyasi ve ekonomik düşünce dinin etkisinden kurtulmuş, din gizemli olmaktan çıkmıştır. Devlet Hristiyanlığın etkisinden çıkarılmaya çalışılmıştır.[311] Aydınlanma düşüncesi vahyi, otoriteyi ve geleneği reddetmiş; insan aklının hiçbir şeye ihtiyaç duymadan dünyayı anlayabileceğini ve dünyaya egemen olabileceğini ileri sürmüştür. Aydınlanma felsefesine inananlar akla uymayan kurum, siyasi yapı, örf ve âdet hatta

[310] Merriman, *Modern Avrupa Tarihi*, s. 344.

[311] Chaunu, *Aydınlanma Çağı Avrupa Uygarlığı*, s. 165; Alatlı, *Batı'ya Yön Veren Metinler*, C. III, s. 919.

dinî bir inancı ne olursa olsun kabul etmemişlerdir. Çağdaşlaşmak, uygarlaşmak, ilerlemek ve modernizm gibi kavram ve düşünceler aydınlanma ile eşdeğer kabul edilmiştir.[312]

Avrupa'da Aydınlanma öncesi bilimsel gelişmenin önündeki en büyük engellerden birisi kiliseydi. Reform ile Katolik kilisesinin hegemonyası kırılsa da gerek Katolik gerekse Protestan kiliseler hâlâ bilime ve bilimsel ilerlemeye mesafeliydi. Mesela bu dönemde ortaya konmaya çalışılan Güneş'in evrenin merkezinde olduğu ve dünyanın bunun etrafında döndüğü düşüncesine her iki kilise de karşı çıkmıştır.[313] Zamanla aklı ön plana alan ve toplumun şekillendirilmesinde ve bilimin hâkim kılınmasında önemli bir adım olan Aydınlanma, kilisenin bu etkisini kırdı. Aydınlanma temelde aklın özgür kullanımını, onun din, mitoloji, kültür ve siyasi otoritelerden bağımsız hareketini amaçlamıştır. Aydınlanma Avrupa'nın laikleşmesinde önemli bir rol oynamıştır.[314]

Avrupa'da aydınlanma fikrinin merkezi Fransa olmuştur. Aydınlanma düşünürlerine göre bilimin önündeki en büyük engellerden birisi de krallardı. Kilise insanları ceza ile korkutarak kendine bağlıyor, krallar da yine dini kullanarak krala karşı gelmenin Tanrı'ya karşı gelmekle eş değer olduğunu iddia ederek siyasi otoritelerini koruyorlardı. Orta Çağ boyunca kiliseyi kullanan soyluların yerini bu sefer otoriteleri güçlenen krallar almıştı. Aslında Rönesans ve Reform ile birtakım ilerleme kaydedilse de daha tam anlamıyla değişen bir şey yoktu. Bu değişim gerçek anlamda Aydınlanma ile daha görünür hale geldi. Bunun

[312] Yılmaz Özakpınar, *İslam Medeniyeti ve Türk Kültürü*, Ötüken Yayınları, İstanbul 2016, s. 49; Ahmet Erhan Şekerci, "Aydınlanma ve Bilim: Bilimsel Zihnin Yeniden İnşası ve Dönüşümü", *Bilim Tarihi ve Felsefesi*, Mardin Artuklu Üniversitesi Yayınları, Mardin 2016, s. 354.

[313] Hirst, *Kısa Avrupa Tarihi*, s. 47.

[314] Şekerci, "Aydınlanma ve Bilim", s. 357.

için Avrupa aydınlanmasının temel dayanak noktası, insanın din ve geleneğe bağlı kalmadan otoriteden bağımsız bir şekilde özgür iradesi ile hareket edebilmesidir. Aydınlanmacılar akıl ve bilim ile her şeyi çözebileceklerine inanıyorlardı. Aydınlanmacıların karşı çıktıkları şeyin başında kilisenin insanların itaat etmedikleri takdirde cehenneme gidecekleri düşüncesi vardı. Bundan dolayı da aydınlanma düşüncesini savunanlar dinin batıl bir inanç olduğu fikrinde birleşmişlerdi.[315]

Avrupa Medeniyetinde çok önemli bir yere sahip olan üniversiteler, bilimsel yöntemin yaygınlaşmasında az katkı yapmışlardır. Aydınlanma düşüncesinin ortaya çıktığı dönemlerde hâlâ üniversite programlarında teolojik kaygılar ağır basmaktaydı. Katolik üniversiteler gelenekçi yapılarından hiç taviz vermediler. Katolik inancında bulunan engizisyon gibi bir mekanizmanın olmaması, Protestanların bilime daha yakın durmasına neden oldu.[316] Buna rağmen Protestanlar da bilime mesafeliydi. Tüm bu nedenlerden dolayı, bireysel girişimler ve düşünceler Aydınlanmada çok daha etkindir. Bu anlamda Avrupa'daki aydınlanmayı başlatan John Locke'dir (1632-1704). Locke'nin eserlerinin çoğu siyasidir. Siyasal sorunlar üzerinde durmuştur. Locke düşünme özgürlüğünü ve insanın eylemlerini akla göre düzenleme anlayışını en geniş şekilde yaşayan ilk düşünürdür. Bunun için Aydınlanmanın gerçek babası sayılmaktadır. Locke'a göre birey özgür olmalıdır; akıl hayatın kılavuzu yapılmalıdır. Kültürün her alanında, dinde, bilimde, devlet hayatında, eğitimde, gelenek ve otoritenin her türlüsünden kurtulmalıdır. Bu amaçla da Anglikan teokrasisine karşı mücadele etmiştir.[317]

---

[315] Hirst, *Kısa Avrupa Tarihi*, s. 48, 50.

[316] Merriman, *Modern Avrupa Tarihi*, s. 350.

[317] Pierre Chaunu, *Aydınlanma Çağı Avrupa Uygarlığı*, çev. Mehmet Ali Kılıçbay, Dokuz Eylül Yayınları, İzmir 2000, s. 149.

Avrupa'da Aydınlanma hareketine yön veren kişilerden birisi de Fransız düşünür Voltaire'dir (1694-1778). Voltaire kilise otoritesi ve bağnazlığa karşı mücadele etmiştir. Rasyonalizm, hümanizm, hoşgörü ve ifade özgürlüğünün önemli savunucularından birisiydi.[318] Aydınlanma düşüncesi ve felsefesine sahip düşünürlerin savundukları ana düşünce bilginin şüphe yolu ile elde edilmesiydi. Aydınlanmacılar doğa yasalarını gerçeklik olarak görüyordu. Mucize gibi doğa dışı şeyleri reddetmişlerdir. İskoç filozof David Hume (1711-1776), doğada nedenselliğin olmadığını ileri sürmüştür.[319]

Aydınlanma düşüncesinin yaygınlaşmasında, akademilerin çok büyük katkısı vardır. Galileo'nun yargılanmasından kısa bir süre sonra, Avrupa Aydınlanmasına giden yolda Floransa'da Academia del Cimento (1661), Londra'da Royal Society of London for Improving Natural Knowledge (1660), Paris'te Academia des Sciences (1666), Berlin Akademisi (1700) açılmıştır. Bu bilimsel akademiler, bilimin organize bir faaliyet olarak yürütülmesine öncülük etmişlerdir. Çıkardıkları bilimsel dergiler sayesinde, bilimin hem geniş kitlelere ulaşmasını sağlamışlar hem de dinin tekelinden kurtarmışlardır. Bu akademiler aynı zamanda yayınları kendi dillerine de çevirmiştir. Londra'da İngilizce yayımlanan *Philosophical Transactions*, Amsterdam'da okuyucusu için Latinceye çevrilirken, Paris'teki Bilimler Akademisi Fransızcaya çevirmiştir.[320]

Aydınlanma felsefesinin öncülerinden İmmanuel Kant, 1789 Fransız İhtilal'inden altı yıl önce Aydınlanmayı en başta özgürleştirici bir hareket olarak tanımlamıştır. Ona

[318] Roberts, *Avrupa Tarihi*, s. 327.

[319] Fatih Durgun, *Modern Avrupa Tarihi Yeniden Düşünmek*, Ketebe Yayınları, İstanbul 2021, s. 29.

[320] Alatlı, *Batı'ya Yön Veren Metinler*, C. III, s. 770; Chaunu, *Aydınlanma Çağı Avrupa Uygarlığı*, s. 195.

göre Aydınlanma: *Bilmeyi göze almak ve kendi fikirlerinizi kullanacak cesarete sahip olabilmektir.* Aydınlanmada devam etmeyi engellemek, insanın doğasına karşı işlenmiş suçtur. O hâlde, aydınlanma kuşaktan kuşağa, çağdan çağa devam etmesi gereken, hayatın her alanını kapsayan zorunlu bir harekettir. Aydınlanma düşünürleri evrenin ve her şeyin akıl yoluyla kavranabileceğine ve evrenin insanın ihtiyaçlarına boyun eğeceğine inanmışlardır. Öyle ki akıl, büyük ölçüde önceki yüzyılların bilimsel başarılarından esinlenen bu düşünürlerin tanrısı hâline gelmiştir.[321]

Aydınlanmanın en somut göstergesi bilimsel çalışmaların mekanik veya teknolojik araçlara dönüşmesi olmuştur. Zamanla bu araçlar insan hayatını kolaylaştırmıştır. Günümüzde en ufak bir teknolojik hatta yazılımsal bir değişim, hayatımızda köklü değişme yapıyorsa, geçmişte de bugün için basit görünen en küçük bir makineleşme bireylerin, toplumların ve devletlerin hayatında çok önemli değişim meydana getirmiştir.[322] Bunun farkına varan krallar ve hükümetler, devlet hizmetinde bilimden yararlanmaya başladılar. Kıta Avrupa'sındaki krallar, kendilerine ticari ve askerî avantaj sağlayacağını düşündükleri için bilim adamlarını ve yeni buluşları teşvik ettiler. Çar I. Petro Avrupa'da yaptığı seyahat sonucu Rusya'nın ilerlemesi yönünde adımlar atmıştır.[323]

Medeniyet Kavramı ve Avrupa (Kültür ve Medeniyet İlişkisi)

Günümüzde medeniyet ve medeni olmak, Avrupa ve Avrupalı olmakla eşdeğer görülmektedir. Bu belki son iki yüz yıldır böyledir. Buna bir başlangıç koymamız gerekirse so-

[321] Demirtaş, *Reform ve Aydınlanmaya Doğru*, s. 122; Merriman, *Modern Avrupa Tarihi*, s. 354.

[322] Şekerci, "Aydınlanma ve Bilim", s. 366.

[323] Merriman, *Modern Avrupa Tarihi*, s. 350.

mut olarak, bizim medeniyetimiz açısından, Tanzimat'tan beri diyebiliriz. Medeniyet kavramı Türkçede 19. yüzyılın ortalarından, Avrupa'da ise 18. yüzyılın ortalarından beri kullanılan bir kavramdır. Medeniyet (Civilization) kelimesi ilk defa 1757 yılında basılan *L'Ami des Hommes ou Traité de la Population* isimli kitapta kullanılmıştır. Avrupa toplumlarında insanların belli bir düzen içerisinde yaşamaları veya yaşam tarzlarına medeniyet denmiştir. Bunun içerisine sofra adabı, selamlaşma, bir toplantıdaki oturuş düzeni, bir davette dans etme gibi kurallar medeniyetin sınırlarını belirlemiştir. Bu yaşam tarzı Avrupa toplumu için, 18. yüzyılda veya öncesinde tüm toplum kesimini içerisine almamaktadır. Sadece asiller, din adamları, yeni yeni ortaya çıkan burjuvazi ve toplumun çok az bir kesimini temsil eden üst katmanları için geçerlidir. O zaman şunu diyebiliriz: Medeniyet kavramı, 19. yüzyılın ortalarına kadar bilim ve teknolojiden daha çok bir hayat tarzı için kullanılmıştır. O zaman demek ki Avrupalılar, hatta Avrupa'nın çok az bir kesiminin sahip olduğu bu yaşam tarzlarından yola çıkarak medeniyet kavramını ve medeni olmayı kendilerine mal etmektedirler.[324]

Medeniyet anlamında kullanılan yaşam tarzı, Avrupalıların kullanımından önce de tüm dünyada ve diğer medeniyetlerde de vardı. Bunu unutmamak gerekir. Bilhassa İslam toplumlarında temizlik, yeme içme, oturma adabı Avrupa toplumlarından önce gelişmiştir. İbn Haldun bu medeni yaşam tarzını "Umran" kavramı ile açıklamıştır. Eğer medeniyeti birlikte yaşam tarzı olarak algılayacak olursak insanoğlu, varlığından hemen sonra birlikte yaşamaya başlamıştır. İbadethaneler, çarşılar, eğlence mekânları bunlara örnek verilebilir. Sanayi İnkılabı sonrası ise fabrika ve imalathaneler insanların toplu yaşam yerleri arasına girmiştir.

[324] Tahsin Görgün, *İslam Batı İlişkileri Çerçevesinde Medeniyet Meselesi*, Endülüs Yayınları, İstanbul 2020, s. 12-14.

Ortak bazı değerleri yaşama ve paylaşma anlamında düşünecek olursak, medeni olmanın tam tersi yönde Avrupa, Aydınlanma sonrası bireyselleşmiştir.[325]

Avrupa kültürü ile medeniyeti arasındaki ilişkiyi kavramak açısından kısaca kültür ve medeniyet ilişkisinden de bahsetmekte fayda vardır. Gündelik hayattan devlet hayatına kadar bütün bir yaşayışı içine alan değerler manzumesi *kültürün* konusunu teşkil eder. Kültürün oluşmasında coğrafya, insan, toplum ve din gibi unsurlar etkilidir. Dolayısıyla bir coğrafya üzerinde gelişen dil, edebiyat, sanat, içtimaî ve iktisâdî hayat vs. hep bir kültürün ortaya çıkardığı ve şekillendirdiği veyahut bir kültürü şekillendiren ve yaşatan unsurlardır. Kültür insanoğlunun öğrenme çabasıdır. Bunları gelecek kuşaklara aktarmasıdır. İnsanı iyiye ve sevgiye yönelten maddi unsurlardan biridir. Medeniyet ise milletlerarası ortak değerler seviyesine yükselen anlayış, davranış ve yaşam biçimidir. Avrupa (Batı) medeniyetinin özünü Hristiyanlık oluştursa da bu medeniyetin oluşmasında insanlığın, birçok kavim, ırk ve milletin katkısı vardır.[326]

Avrupa medeniyeti saf bir Hristiyan medeniyeti de değildir. Ama medeniyeti oluşturan toplum üyeleri zamanla oluşan medeniyetin ruhunu benimser. Benimsenen bu inanç ve ahlak nizamı, toplum üyelerinin içgüdülere bağlı eğilimlerini ve bencil isteklerini dizginleyerek, onların güven ve istikrar içinde toplum yapısını kurmasına imkân verir. Bireyler, benimsedikleri inanç ve ahlak nizamının öngördüğü biçimde, içgüdülerinden gelen eğilimleri ve bencil istekleri kontrol altına alır. Bu kontrolü başaramayan hiçbir topluluk medeniyet kuramaz. Avrupa kültür ve medeniyeti arkasındaki bilgi birikimi ile bunu başarmıştır.

---

[325] Görgün, *Medeniyet Meselesi*, s. 30.

[326] İbrahim Kafesoğlu, *Türk Milli Kültürü*, Boğaziçi Yayınları, İstanbul 1995, s. 16.

Bu bilgi birikimi teknolojiye dönüşmüş ve kültürün maddi yansımaları ortaya çıkmıştır. Bugünkü teknolojik ilerlemenin arkasında görünen ve görünmeyen muhteşem kapasite budur. Birinci olarak bir kültür eseri hâlinde tezahür eden teknolojik ürün, bir zihin kapasitesinin ürünüdür. Fakat kolayca alınıp kullanılan teknolojik ürünün arkasındaki bilgi birikimi ve zihinsel alt yapıyı almak neredeyse mümkün değildir.[327]

Medeniyet ve kültürün maddi yansımaları insanlığın başlangıcından günümüze kadarki süreçte, zamansal ve mekânsal değişikliklerle birlikte bilim, teknoloji, yönetim ve egemenlik haklarının kullanımı ve daha birçok alanda hep iyiye ve faydalıya doğru değişim göstermişlerdir. Elbette bu değişim zaman içerisinde düz bir düzlemde devam etmemiştir. İnişli-çıkışlı, ilkel veya ileri diyebileceğimiz bir şekilde olsa da genelde hep daha önceki sistemlerden daha iyi yönde bir gelişme şeklinde olmuştur. Yani toplumlar bir önceki aşamadan sonraki aşamaya geri dönülmez bir ilerleme kaydetmişlerdir. Gelinen bu noktada yeni teknikler ve ilerlemeler her zaman kullanıcılarına güç ve yarar sağlamıştır, sağlamaktadır.[328] Avrupa bugün bu güçten yararlanmaktadır. Diğer toplumlar da medeniyet ürünlerini kullanmaktadır. Tabii ki medeniyetin en büyük yansıması olan teknolojik gelişmeler, günümüzde Avrupa'nın sınırlarını çoktan aşmıştır. Medeniyet unsurları tüm insanlığın hayatını kolaylaştırmaktadır. Bugün bir köylünün arabasıyla bir saat içerisinde ulaştığı pazar yeri, bundan yüz elli-iki yüz yıl önce bir günlük bir yolculuğu gerektiriyordu. Bir ay süren ülkeler ve kıtalar arası yolculuk bir günden daha kısa bir zamanda kat edilir oldu. Bugün insanlığa günün her saatinde cıvıl cıvıl rengârenk gezme imkânı sunan caddeler, yüz elli-iki yüz yıl önce gün batımından sonra karanlığa

[327] Özakpınar, *Bir Medeniyet Teorisi*, s. 49 vd.

[328] Maurice Comforth, *Tarihsel Materyalizm*, El Yayınları, İstanbul 1987, s. 34.

bürünüyordu. Bundan yüz elli-iki yüz yıl önce en ufak bir hastalık veya yara ölümle sonuçlanırken, şimdi ise kesilen ve kopan bir uzuv yerine dikilebilmektedir. Tüm bunlar kültür ve medeniyetin maddi yansıması sanayi ve teknolojinin geldiği noktadır.[329]

Sanayi İnkılabı ve Avrupa'nın Uyanışı

John Hirst, *Kısa Avrupa Tarihi* isimli eserinde, Orta Çağ başlarında Avrupa tarımında kullanılan tekerlekli demir sabanın kimin tarafından icat edildiğinin bilinmediğini iddia etse de tekerleğin Asya kökenli ve ilk kullananların da Türkler olduğu bugün tartışma götürmez bir gerçektir. Avrupa'da tarımın gelişmesine katkı sağlayan demir saban da Avrupa'ya, Asya'dan göçler yolu ile gelmiştir.[330] Atı evcilleştiren Türkler, demiri eriterek kendi çağları için bir çığır açmışlar ve tekerleği de kullanarak dünya tarihinde yeni bir dönemin başlamasına neden olmuşlardır. Tekerlek yüzlerce, hatta binlerce yıl insanoğlunun hayatını kolaylaştırdı. Atın evcilleştirilmesi, demirin kullanımı, kâğıt, pusula, barut, matbaa, teknik araçların icadı ve kullanımı gibi gelişmeleri üst üste koyduğumuz zaman Sanayi Devrimi'ne giden yolun kilometre taşlarını buluruz. Onun için İngiltere'de başlayan Sanayi Devrimi'nde Çin'den Mısır'a; Mısır'dan Sibirya steplerine; Türkerlerden, Avrupalılara, Avrupalılardan Perslere ve Araplara kadar her millet ve uygarlığın katkısı vardır.[331] Yunan, Helenistik ve Roma medeniyetini besleyen ana merkezlerin Mısır, Mezopotamya, Pers ve Anadolu medeniyeti olduğu unutulmamalıdır.[332]

---

[329] Alatlı, *Batı'ya Yön Veren Metinler*, C. III, s. 1176.

[330] McNeill, *Avrupa Tarihinin Oluşumu*, s. 76.

[331] Hirst, *Kısa Avrupa Tarihi*, s. 160, 183.

[332] Önder Kaya, *Roma İmparatorluğu'ndan Hitler Almanya'sına Avrupa Tarihi Üzerine Yazılar*, Kronik Yayınları, İstanbul 2020, s. 8.

Sanayileşme ilk olarak 18. yüzyılın ikinci yarısında İngiltere'de başladı. Devrimin İngiltere'de başlamasının nedenleri arasında feodal yapının iyice zayıflamış olması ile birlikte kralın yetkilerinin kısıtlanmış olması vardır. Ayrıca kilise de bir hayli otorite kaybetmişti. İşte bunlar burada özgür düşüncenin gelişmesine katkı sağladığı gibi sermaye birikimi sonrası kendine burjuva diyen yeni bir sınıfın güç kazanmasına yol açtı. Bu sınıf sayesinde yeni üretim yapan imalathaneler artmaya başladı. Fakat bunların üretime katkısı şimdilik sınırlıydı. 1669-1760 arasında İngiltere'de 210 yeni icat ihtira[333] beratı aldı. Yüzyılın sonuna kadar ise 976 icat tescillendi. İlk dokuma tezgâhı İngiltere'de 1765'te James Hargeaves tarafından işletilmeye başlandı. İlk dokuma fabrikası da 1771'de İngiltere'de imalata başladı. James Watt buhar makinesini üreterek 1784'te geliştirdiği bir transmisyon sayesinde bir fabrikada bulunan tüm tezgâhları çalıştıracak gücü elde etmeyi başardı. Stephenson 1814 yılında saatte 6 km hızla gidebilen ve 8 vagon çeken ilk lokomotifi yaptı. 1825 yılında İngiltere'de saatte 10 km hızla gidebilen demiryolu hizmete açıldı. Bu ve buna benzer icatlar hızla yayıldı. Bu sayede 1788'de pik demir verimi 68.000 ton iken, 1806'da 244.000 tona, 1811'de 325.000 tona çıkmıştır. Bu rakam katlanarak devam etti.[334]

---

[333] Benzeri görülmemiş bir şey icat etme, vücuda getirme, getirilme. Var olan araç gereçlerle ve düşünce gücüyle benzeri olmayan, yeni bir şey bulan kimseye, bulduğu şeyden bir süre için yalnız kendisinin ve yetkili kıldığı kimselerin yararlanabileceğini gösteren, devletçe verilmiş belge. (Ferit Develioğlu, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat*, Aydın Kitabevi Yayınları, Ankara 2003, s. 420; Mehmet Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, C. II, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul 1993, s. 39).

[334] Merriman, *Modern Avrupa Tarihi*, s. 414; Kennedy, *Büyük Güçlerin Yükseliş ve Çöküşü*, s. 154; Efkan Uzun, "Sanayi İnkılabı ve Batı'nın Yükselişi", *Yeni ve Yakınçağ Tarihi*, ed. Selim Hilmi Özkan, İdeal Kültür Yayınları, İstanbul 2018, s. 297.

İngiltere'de tekstil ve demir alanında başlayan üretim hızla dalga dalga tüm Avrupa'ya yayıldı. Hatta Avrupa dışına taştı. Sermaye birikimi ile başlayan Sanayi Devrimi zamanla daha fazla sermeye birikimine neden oldu. Daha fazla sermaye birikimi daha büyük işletmelerin kurulmasına zemin hazırladı. Daha büyük işletme demek daha çok üretim ve daha çok ham madde demekti. Zamanla ülke sınırlarını aşan sermaye, daha çok ülkenin katıldığı çok uluslu şirketlerin kurulmasına ve iş birliklerinin oluşmasına neden oldu. Küçük imalathaneler yerini büyük fabrikalara bıraktı. Geleneksel üretim tarzı hızla değişti. Üretim tarzının değişmesi tüketim alışkınlıklarını da değiştirdi. Devrim sonrası insana hizmet etmesi beklenen makinelere, insanlar hizmet etmeye başladı. Üretimin artması ile birlikte işçiler makinelerin belirlediği hızda çalışmak zorundaydı. Patronlar daha fazla üretim istemekteydi. Devrim öncesi bir tarım işçisi veya küçük bir imalathanesi olan kişi, çalışma saatlerini kendi belirleyebilmekteydi. Devrim sonrası ise işçilerin ne kadar çalışacağına ne zaman kiminle ne kadar konuşacağı veya ne kadar dinleneceğine patronlar karar vermeye başlamıştı. Birçok tarihçi ve toplum bilimciye göre devrimle birlikte işçi sınıfı özgürlüğünü kaybetmiştir. Makinenin kölesi olan bir toplum ortaya çıkmaya başlamıştı. Avrupa'da başlayan bu köleleşme zamanla tüm dünyayı esir alacaktır.[335]

Sanayi İnkılabı ile birlikte şehirlerde nüfuz hızla arttı. Londra'nın nüfusu 1800'de 1.000.000 iken 1851'de 2.500.000'e ulaştı. Manchester'ın 1760'ta 12.000 olan nüfusu, 19. yüzyılın ortalarında 400.000'e ulaştı.[336] 1850 yılında Paris 1.000.000, Viyana 450.000, Napoli 450.000, Stockholm 350.000, Berlin 420.000, Liverpool 400.000 nüfusa ulaşan sanayileşmiş şehirler arasına katıldılar. Top-

[335] Pelz, *Modern Avrupa Halkları Tarihi*, s. 82.

[336] Benevolo, *Avrupa Tarihinde Kentler*, s 165.

lumun bir kesimi hızla zenginleşirken bir kesimi ise büyüyen kentlerin yükü altında ezildi. Refah seviyesi arttı. Refah seviyesinin artması ile birlikte gelir dağılımında büyük dengesizlikler meydana geldi. Bu da yoksulluğun artmasına neden oldu. İnsanların hayatı kolaylaşmakla birlikte, sadece lüks tüketim malzemelerine değil, en temel ihtiyaç malzemelerine ulaşmak bir kesim için daha zor hale geldi.

Sanayi Devrimi öncesi 18. yüzyılın ortalarına gelindiği zaman, Avrupa'da tarım toplumu hâlâ gücünü koruyordu. İnsanların %80 ile %90'a yakını kırsal kesimde yaşıyor ve tarımla uğraşıyordu. Şehirlerde ticaretle zenginleşen yeni bir sınıf oluşsa da bunlar köylülerin üretimine muhtaçtı. O da sadece tarım sayesinde oluyordu. Ama Sanayi Devrimi sonrası tarımla uğraşan kesim hızla azaldı. 1900 yılına gelindiğinde İngiltere toplumunun nerdeyse üçte ikisi şehirlerde yaşamaya başladı. Avrupa toplumunda %50'lerde olan şehirleşme her geçen gün artmaktaydı. Yaşam standartlarının artması sadece ücret üzerinden değerlendirildi. Ama Avrupa'da sanayileşen kentler başlangıçta plansız bir şekilde büyüdü. Büyük kentlerin sayısı çoğaldı. Yeni sanayi kentleri kuruldu. Kentlerin kıyı kesimlerinde yeni kentler ortaya çıktı. Kendi içerisinde bir paradoks barındıran bu gelişme, Avrupa toplumunu yeniden ikiye böldü. Sadece işçilerin ve ailelerinin kalacağı konutlar yapıldı. Bu konutlar işçi ailelerine kiraya verildi. Bir odada tüm aile fertleri kalmaya zorlandı. Sanayi Devrimi ile birlikte dünyanın en zengin ülkesi konumuna gelen İngiltere'de, 18. yüzyılın sonunda nüfusun %30'u yoksulluk sınırındaydı. Galler'de bir milyondan fazla insan, aşırı yoksul olarak sınıflandırılmıştı.[337]

Şehirler ve yollar bakımsızdı. Hijyen ve sağlıktan yoksun bu varoşlar hastalık ve suç yuvası hâline de geldi. Yeni Avrupa'nın, bilhassa devrimin başladığı İngiltere'nin şehirlerinde iki sınıf toplum oluştu. Fabrikanın sahipleri

[337] Merriman, *Modern Avrupa Tarihi*, s. 427.

olan orta sınıf ve burada karın tokluğuna çalışan işçiler. İşçilerin yaşadıkları yerler zamanla yaşanmaz hale gelince bu iki sınıf arasındaki mücadele bir süre sonra çatışmaya dönüşecektir. Bu yeni sınıf mücadelesinin bir sonucu olarak da işçi sendikaları kurulmaya başladı. İlk olarak İngiltere'nin Manchester şehrinde 1818 yılında kurulan işçi sendikaları hızla Avrupa'nın diğer kentlerine de yayıldı.[338]

Özetle Sanayi İnkılabı ile elde edilen yapay güç, binlerce yıllık başta üretim ve tüketim olmak üzere birçok alışkanlığı değiştirdi. Çünkü insanlar binlerce yıl aynı usulle üretim yapmışlardır. Üretim için kullandıkları insan ve hayvan gücüydü. Makinenin üretimde kullanılmaya başlaması ile üretim şekli değişirken tüketim alışkanlıkları da hızla değişti. Bunun sonucu toplumların ve fertlerin dünyaya bakış açılarında da değişim meydana gelmeye başladı. Bilhassa bu değişimden büyük oranda etkilenen toplumlar, 18. yüzyılın ortalarından itibaren Batı Avrupa'da doğmaya başlayan kapitalizmin ve onun üzerinde ivme kazandığı pazarın, 18. yüzyıldan itibaren Sanayi Devrimi ile dünya tarihinin, ilk ziraat devriminden sonraki 10.000 yıllık döneminde benzeri olmayan, bütün tarihi ikiye bölecek olan değişmeyi elbette tahmin edemediler. Ancak bu büyük değişmeye neden olanlar da dâhil olmak üzere kimse tahmin edebilmiş değildi.[339] Çünkü akıl, hem yeni makinelerin geliştirilmesinde hem de üretim sürecinin organizasyonunda o kadar başarılı olmuştur ki bu uygulanan bilimsel yöntemin temsilcilerinin en iyimser beklentilerinin bile kat kat üstüne çıkmıştır. En basit örnekle, Avrupa'daki kişi başına düşen gelir 17. yüzyılın ortasından günümüze kadar on kattan daha fazla arttı. Bu artış tüm zamanların en yüksek artışı olarak kayda geçti. Bu büyüme tüm toplumlarda bir dönüşüme yol

[338] Hirst, *Kısa Avrupa Tarihi*, s. 194; Durgun, *Modern Avrupa Tarihi*, s. 127, 128.

[339] Mehmet Genç, *Osmanlı İmparatorluğunda Devlet ve Ekonomi*, Ötüken Yayınları, İstanbul 2000, s. 75.

açtı. Aynı zamanda geleneği yok ederek toplumlarda tek düzeliği de getirdi.[340]

Bazı tarihçi ve araştırmacılar tarafından Sanayi Devrimi ile tarımsal üretimde meydana gelen artış arasında doğrudan bir bağlantı kurulmasa da Sanayi Devrimi sonrası geleneksel tarımın terk edilerek yeni üretim tarzının benimsenmesi tarımsal üretimde de köklü değişiklik meydana getirdi. Şehirleşme arttıkça boşalan kırsal kesimde üretimin azalması gerekirken teknoloji ve yeni tarım aletleri sayesinde hem üretim hem de birim başına düşen ürün miktarı çeşitlendi ve arttı. Hammadddeye duyulan ihtiyaç endüstriyel tarım üretiminde de artışa neden oldu. Sanayi İnkılabı ile tekstil sanayisinde meydana gelen gelişme pamuk üretimini doğrudan artırdı. 1815'e gelindiğinde pamuk ihracatı İngiltere'nin en büyük ihracat kalemleri arasına girdi.[341]

Sanayi Devrimi sonrası hızla büyüyen şehirler Avrupa'da yeniden dizayn edildi. Kamusal ve özel alanlar birbirinden daha belirgin şekilde ayrıldı. Başlangıçta çarpık kentleşmenin aksine, sonraki yıllarda şehir tasarımında mimari anlayış ön plana çıktı. Planlı şehirler kuruldu. Toplu ulaşım ağları bu dönemde ön plana çıkmaya başladı. Berlin metrosu 1896, Paris 1900, Viyana 1904'te hizmete girdi. Kırsaldan kente göç hızlandığı için ucuz ev kiralayan şirketler ortaya çıktı.[342]

Fransız İhtilali ve Egemenlik Anlayışında Değişim

Özelde Fransa ve Avrupa, genel anlamda tüm dünyayı etkileyen Fransız İhtilali'nin siyasi, ekonomik, toplumsal ve

[340] Francis Fukuyama, *Tarihin Sonu ve Son İnsan*, Profil Yayınları, İstanbul 2016, s. 114, 301.

[341] Durgun, *Modern Avrupa Tarihi*, s. 221; Kennedy, *Büyük Güçlerin Yükseliş ve Çöküşü*, s. 175.

[342] Benevolo, *Avrupa Tarihinde Kentler*, s. 191.

daha birçok nedenleri olduğu gibi sonuçları da olmuştur. Fransız İhtilali, Fransa ve Avrupa'nın kendi iç dinamiklerinden çıksa da etkileri tüm toplumları olumlu ve olumsuz yönde etkiledi. Bu anlamda Avrupa tarihinin en önemli olaylarından birisidir. Bunun için de yeni bir çağın ve tarihsel bir kırılmanın da başlangıcı olmuştur.

Feodal yönetimin sona ermesiyle diğer Avrupa ülkelerinde olduğu gibi Fransa'da da krallık çok güçlenmişti. Krallar Paris dışında yaptırılan Versailles Sarayında halktan ve şehirden kopuk bir şekilde yaşamaktaydılar. Orta Çağ Avrupa'sından kalma feodal toplum yapısı devam etmekteydi. Düzenli bir adalet ve vergi sistemi de olmayınca, halk ekonomik sorunlar ve siyasi baskı ile karşı karşıya kalmaktaydı. Kralın yetkilerini sınırlama gücü olan Etats Généraux ise 1614'ten beri toplanmamıştı. İşte tüm bunlar birleşince Rönesans, Reform ve Aydınlanmanın da etkisiyle özellikle aydınların fikirlerinin kabul görmeye başlaması krala ve krallığa karşı tepkiyi artırdı. Kral ve çevresi, Paris'in 20 km batısında inşası 17 yıl süren (1669-1686) Versay Sarayında yaşamaktaydı. Sarayı yaptıran XIV. Louis (1643-1715) "L'état, c'est mou" yani devlet benim[343] prensibi ile hareket ederek saraya taşındıktan sonra sadece dört kez Paris'e gelmiştir. Zamanın büyük bir kısmını av ve sarayda saat söküp takma ile geçirmekteydi. Kralın kendini beğenmiş karısı Marie-Antoinette sevilmeyen kişiliği ile halkın nefretini çekmiş durumdaydı. Avusturya Kraliçesi Maria Theresa'nın kızı olan Marie-Antoinette, Avusturya ve Fransa arasındaki hanedanlık bağlarını güçlendirmek için XIV. Louis ile evlendirilmişti. Mutsuz bir evliliği olan Marie, kendini hiçbir zaman Fransa'ya ait hissetmemişti. Onun için çok savurgan ve müsrif bir hayat yaşamaktaydı. Kraliçeyi sevmeyenler onun için "Avusturyalı sürtük" de-

[343] James Waterson, *Hasan Sabbah ve Alamut*, Yedinci Kapı Yayınları, İstanbul 2016, s. 99.

mekteydiler. Sarayın büyüklüğü ve ihtişamının tarifi neredeyse imkânsızdı. Mutfakta pişen yemek krala gelinceye kadar soğumaktaydı. Heykellerle süslenen bahçe 1400 çeşme ile adeta bir cennet bahçesi görünümündeydi. Louis ihtişamını göstermek için soyluları saraya davet ederek onlara sık sık ziyafetler verirdi. Halk ise sefil bir vaziyette hayatını sürdürmek için uğraşmaktaydı.[344]

Rönesans ve Reformla birlikte başlayan süreçte, Avrupa'da meydana gelen değişim aydınlanma sürecini başlatmıştı. Bu süreçten hem en çok etkilenen hem de katkısı olan devletlerden birisi de Fransa'ydı. Montesquieu (1689-1755) kurumsal analizini dikkatli bir gözleme dayandırarak, değişik durumlar ve etkiler hakkında genellemeler yaptı ve güçler ayrılığı ilkesini bu genellemesi üzerinde inşa etti. Voltaire (1694-1778), Jean-Jacques Rousseau (1712-1778) gibi aydınların düşünceleri toplumu bilinçlendirdi. Diderot (1713-1784) gibi aydınlar da ideal bir iktisadi ortam oluşturulduktan sonra hem nüfusun hem de refahın artmaya devam edeceği düşüncesindeydiler.[345]

Toplumsal sınıf farklılığı ve iktisadi zorluklar bu düşüncelerin çabuk kabul görmesine neden oldu. Coğrafi Keşifler ve Sanayi Devrimi sonrası ortaya çıkan burjuva sınıfı yönetimden yeni haklar istemeye başlamıştı. Amerikan bağımsızlık savaşı ve buradaki kayıplar hem Fransız aydınlarını hem de toplumu etkiledi. Bilhassa Amerika'daki mücadelede büyük kayıplar veren Fransa'nın, bunun faturasını halka yıkmak istemesi bardağı taşıran son damla oldu. Fransa Yedi Yıl Savaşları sırasında Prusya ve İngiltere'ye karşı savaşmış ama bu savaşta da yenilmişti. Kıta Avrupa'sındaki sınırlarını korusa da Kuzey Amerika ve Hindistan'daki sömürgelerini İngiltere'ye bırakmak zorunda

[344] Merriman, *Modern Avrupa Tarihi*, s. 297, 487.

[345] Lee, *Avrupa Tarihinden Kesitler 1494-1789*, s. 255.

kalmıştı. İşte tüm bu siyasi, askerî ve ekonomik sorunlar Fransa'yı 18. yüzyılın sonlarında zor durumda bıraktı.[346]

Fransa dış sorunlar ile uğraşırken halkın ekonomik durumu hiç de arzu edilen düzeyde değildi. Sınıflar arasındaki fark, sorunları biraz daha derinleştirdi. Halkın içinde bulunduğu durum saray ve çevresinde pek önemsenmiyordu. Soyluların ayrıcalıkları alt kesimde çok fazla rahatsızlık vermeye başlamıştı. Zenginleşen bir kesim ise para ile soyluluk satın almaya başlamıştı. İhtilal öncesi dönemde 2500 aile soyluluk satın almıştı. Zenginlerin para ile soyluluk satın alması, fakir aileleri kızdırdı. Ekonomik zorluklar artınca *Etats Généraux*'un toplanması kararlaştırıldı. Bu karar üzerine meclis 5 Mayıs 1789'da toplandı. Mecliste papaz, soylu ve halk temsilcileri arasında bir uzlaşma sağlanamadı. Papaz ve soylular kendi statükolarının devamından yanaydı. Halk temsilcileri ise buna karşı direndi. Durum bir çözüme kavuşmayınca halk temsilcileri kendilerini 17 Haziran 1789'da Ulusal Meclis ilan etti. Bunun üzerine kral Ulusal Meclis üyelerinin kararının geçersiz olduğunu ilan etti ve her meclisin ayrı ayrı toplanmasını istedi. Bu kararı halk temsilcileri tanımadı. Sorunun çözülmesi için Ulusal Meclis anayasa hazırlamak amacıyla 9 Temmuz 1789'da kendini Kurucu Melis ilan etti. Meclisin yeni anayasa çalışmaları yaptığı sırada kralın taşradan asker getirme teşebbüsü bardağı taşıran son damla oldu. Meclisin dağıtılacağı düşüncesine kapılan halk, 14 Temmuz 1789 günü Bastille Hapishanesini basarak ateşe verdi. Ulusal Meclis 4 Ağustos 1789 günü Orta Çağ ve Yeniçağ Avrupa'sında var olan toplumsal sınıf farklılığını ortadan kaldırdı. Kurucu Meclis 26 Ağustos 1789 tarihinde İnsan Hakları Beyannamesini yayımladı. Kral bu beyannameyi kabul etmedi. Bunun üzerine isyancılar 5 Ekim 1789 günü Versailles Sarayını bastı. Kral, isyancılar tarafında Tuillers Sarayına getirildi. Burada

[346] Rifat Uçarol, *Siyasi Tarih (1789-1994)*, Filiz Kitabevi, İstanbul 1995, s. 9.

kral, meclis tarafından çıkarılan tüm kanunları onayladı. Fakat Kral XVI. Louis, Fransa'dan kaçmak ve eski düzeni tekrar getirmek düşüncesiyle 20 Haziran 1791 tarihinde ailesiyle birlikte sınıra geldi. Kralın kaçma teşebbüsünden haberdar olan isyancılar, kralı Varrene'de yakalayarak tekrar Paris'e getirdiler. Kral meclis tarafından hazırlanan anayasayı da 14 Eylül 1791 tarihinde onaylamak zorunda kaldı. Böylece Fransa'da meşruti monarşi dönemi başladı. Yapılan seçim sonrası seçilen meclis, 1 Ekim 1791'de toplanarak görevine başladı.[347]

Fransa'daki değişim, Avrupa devletleri arasında endişeye sebep oldu. Avrupa bu ihtilal sonrası çok kapsamlı bir kargaşanın içine yeniden sürüklendi. Prusya ve Avusturya Plinitz Bildirisi ile kralın yetkilerinin kısıtlanmasına karşı çıkıtılar. Çünkü Fransa'da meydana gelen bu değişim, Avrupa'da kabul görürse kendi meşruiyetleri sorgulanacaktı. Gelişmeler üzerine Fransa, 20 Nisan 1792 tarihinde Avusturya ve Bohemya'ya savaş ilan etti. Avrupa'daki gelişmelerden rahatsız olan Fransa'daki cumhuriyetçiler tekrar Tuileries Sarayını basarak (Birinci)Cumhuriyet'i ilan ettiler. Kral 21 Ocak 1793 tarihinde idam edildi. Böylece Fransa'da krallık rejimi son buldu. Fransa'da Kargaşa Dönemi'ni bitirmek için 2 Kasım 1795'te kurulan Direktuvar yönetimi 9 Kasım 1799'da Napolyon'un iktidara gelmesine kadar devam etti. Direktuvar yönetimi kendinden beklenen performansı gösteremedi. Onun için Napolyon bir hükümet darbesiyle iktidara geldi. 2 Aralık 1804 tarihinde de imparator ilan edildi.

Papa 1791 yılında devrimi kınadı. Rusya, Avusturya, Saksonya ve İspanya devrime açık bir şekilde karşıydı. Avrupa devletleri, Fransa'daki gelişmeler üzerine krallığı geri getirmek için 1792 yılında Fransa'ya karşı savaş ilan ettiler. Avrupa devletleri ile Fransa arasındaki 1815 yılına kadar

[347] Merriman, *Modern Avrupa Tarihi*, s. 485-500.

süren bu savaş dönemine, Koalisyon veya İhtilal Savaşları Dönemi denmektedir. Krallık rejimini geri getirmek isteyenler, XVI. Louis'in oğlu XVII. Louis unvanı ile Fransa tahtına oturtma arzusunda olsalar da o, 8 Haziran 1795'te ölünce bunu da gerçekleştiremediler

Birinci Koalisyon Savaşları (1792-1797): Avusturya İmparatoru ile Prusya Kralı'nın Fransa'da monarşiyi yeniden canlandırmak istemeleri üzerine, Fransa 20 Nisan 1792 tarihinde Avusturya'ya savaş ilan etmiştir. Bunun üzerine Prusya Avusturya'nın yanında yer aldı. Fransa üzerinde baskıyı artırmak isteyen İngiltere, İspanya, Hollanda, Venedik ve Papalık Fransa'ya karşı savaşmıştır. Fransa, Hollanda ve Kuzey İtalya'yı ele geçirerek büyük bir başarı elde etti. Fransa'nın başarılı mücadelesi karşısında 18 Ekim 1797 tarihinde Fransa ile Campo Formio Antlaşması imzalandı. Venedik bu antlaşma ile bir kısım topraklarını Fransa'ya terk etti. Fransa Osmanlı ile doğrudan komşu oldu.[348]

İkinci Koalisyon Savaşları (1798-1802): Fransa Birinci Koalisyon Savaşı'ndan başarılı çıksa da istediği sonucu elde edemedi. Bunun üzerine Fransa 1 Temmuz 1798'de Mısır'a asker çıkardı. Fransa'nın Mısır'a asker çıkarması Rusya ve İngiltere'de rahatsızlık meydana getirdi. Avusturya, Rusya'nın da yardımı ile Kuzey İtalya'yı işgal etti. Böylece İkinci Koalisyon Savaşları başlamış oldu. Napolyon İtalya'ya girerek Avusturya güçlerini yendi. Fransa İkinci Koalisyon Savaşlarından da başarı ile çıkarak Avrupa'da önemli bir güç elde etti.

Üçüncü Koalisyon Savaşları (1803-1805): Fransa ihtilal sonrası kargaşa ortamı devam etmesine rağmen birinci ve ikinci koalisyon savaşları ile Avrupa'daki egemenlik

[348] Uçarol, *Siyasi Tarih*, s. 21.

alanını genişletmiştir. Fransa'nın tek amacı Avrupa'nın tek hâkimi olmaktır. Bunun önünde engel görünen devlet ise İngiltere'dir. Fransa'nın bu arzusuna yönelik tutumu karşısında 27 Mart 1802 tarihli Amiens Antlaşması bozuldu. İngiltere, Avusturya ve Rusya ile birlikte Fransa'ya savaş ilan etti. İsveç de bunların yanında yer aldı. Savaş devam ederken İspanya ile anlaşan Fransa, İngiltere'ye bir deniz seferi düzenlemek istemişse de istediği sonucu elde edemedi. Ama Kara savaşlarına ağırlık veren Fransa, büyük bir başarı elde ederek Viyana önlerine kadar geldi.

Dördüncü Koalisyon Savaşları (1806-1809): Prusya, Fransa'nın başarıları ve büyümesinden rahatsız oldu. Bunun üzerine Rusya ile bir antlaşma yaptı. Fransa'ya saldırsalar da başarı elde edemediler. Fransa ile yapılan mücadelede Prusya ağır bir darbe yedi.

Beşinci Koalisyon Savaşları (1809-1812): Napolyon 1807 yılında Portekiz'i işgal etmişti. Bununla yetinmeyen Napolyon, Madrid'i de işgal etti. Bu arada Kral IV. Carlos'un yerine oğlu VII. Ferdinand halk tarafından kral olarak seçildi. İki kral arasındaki mücadeleyi fırsat bilen Napolyon, İspanyolların da yardım isteğini fırsata çevirerek kardeşi Joseph Napolyon'u İspanya Kralı atadı. İspanyollar her ne kadar Napolyon'dan yardım istemişseler de başka birinin kral olması ve İspanya'nın Fransa'ya bağlı olmasından rahatsızlık duydular. Bunun üzerine İngiltere'nin de desteği ile Napolyon'a karşı bir mücadele başladı ve Fransa 14 Ekim 1809 Viyana Antlaşmasını imzalayarak bir kısım topraklardan çekildi.

Napolyon'un Moskova Seferi: Fransa ile Rusya arasında 1807 yılında yapılan Tilsit Antlaşmasıyla bir yakınlaşma meydana gelmişti. Fakat bu antlaşmadaki bazı maddeler Rusya'nın emperyalist emellerini kısıtlıyordu. Rusya'nın

bu rahatsızlığı bir tarafa, Fransa'nın kıta Avrupa'sında güçlenmesi de Rusya'ya ayrı bir rahatsızlık vermeye başladı. Bu arada İngiltere ve Rusya arasında ticari anlamda bir iş birliği meydana geldi. Bundan rahatsız olan Napolyon, Avrupa egemenliğini sürekli hale getirmek için Rusya'nın ikiyüzlü siyasetinden dolayı çeşitli milletlerden meydan getirdiği 500 bini bulan ordusu ile 24 Haziran 1812 tarihinde Moskova üzerine yürüdü. Toplama askerlerden oluşan Napolyon'un ordusu, Moskova'ya girdiyse de bir başarı elde edemedi. Askerler şehri yağmalayarak Moskova halkında bir nefret duygusu meydana getirdi. İşgalin daha fazla devam edemeyeceğini anlayan Napolyon, hiçbir kazanç ve sonuç elde etmeden, askerlerin yarısı dağılmış bir vaziyette 18 Ekim 1812'de Moskova'dan çekilmeye başladı. Napolyon Paris'e geldiği zaman elinde Fransa'yı bile koruyacak ordusu kalmamış vaziyetteydi. Napolyon'un ordularındaki ölü sayısı 270.000 civarındaydı. 200.000 askerini esir vermişti. 100 top ile 200.000 de at kaybetmişti. Bunu fırsat bilen Avrupa devletleri, Fransa'ya karşı yeni bir koalisyon oluşturdular.[349]

Altıncı Koalisyon Savaşları (1813-1814): Napolyon'un Moskova'dan çekildiğini gören Britanya, Prusya, Rusya, Avusturya ve İsveç güçleri Napolyon güçlerini yenerek Paris'e kadar ilerlediler. Savaş sonrası Napolyon Elba Adası'na sürgüne gönderildi ve daha önce idam edilen XVI. Louis'in kardeşi Provence Kontu Louis Stanislas Xavier, XVIII. Louis unvanıyla tahta çıkarıldı. Koalisyon güçleri Fransa ile 30 Mayıs 1814 tarihinde Paris'te bir antlaşma imzaladı. Bu antlaşmaya göre Fransa, 1792 sınırlarına çekilmeyi kabul etti.

[349] Kennedy, *Büyük Güçlerin Yükseliş ve Çöküşleri*, s. 161; Uçarol, *Siyasi Tarih*, s. 29.

Yedinci Koalisyon Savaşları (1815): Savaş Dönemi sona ermiş ve Fransa'da yeniden meşruti monarşi kurulmuş olmasına rağmen halk çok fazla memnun olmadı. Bu arada Napolyon sürgünde bulunduğu yerden 25 Şubat 1815 tarihinde ayrılarak 1 Mart tarihinde Cannes'de halkın yoğun ilgisi ile birlikte karaya ayak bastı. Napolyon, 20 Mart'ta Paris'e girince Kral XVIII. Louis Fransa'dan Belçika'ya kaçtı. Yeniden imparator ilan edilen Napolyon, yeni bir ordu kurmaya başladı. Fakat Napolyon'un imparatorluğu Avrupa devletleri tarafından tanınmadı.

Napolyon, yeniden teşkil ettiği ordusu ile Britanya ve Prusya'ya karşı yeni bir mücadele başlattı. Fakat Napolyon 16-18 Haziran 1815 tarihlerinde gerçekleşen Waterloo Muharebesi'ni kaybetti. Napolyon Helena Adası'na sürgüne gönderildi. 20 Kasım 1815 tarihinde yapılan Paris Antlaşması ile Fransa 1790 sınırlarına çekilmeyi ve yüklü miktarda savaş tazminatı ödemeyi de kabul etti. Fransa'nın egemen olduğu alan küçülünce, Fransız ordusunu besleyen askerî kaynakları da azalmış oldu.[350] 1792'de başlayan Savaş Dönemi de böylece kapanmış oldu. Bu savaşlar Fransa'ya çok pahalıya patladı. Ölenlerin sayısı tam olarak belirlenemese de 1,5 milyondan fazla Fransız ve birçok Avrupalı sivil ve asker hayatını kaybetti. Fransa'nın nüfus artış hızı rakiplerine göre daha yavaş gerçekleşti. Bu da Fransız ekonomisini büyük oranda sarstı.[351]

Sonuç olarak şunu söyleyebiliriz ki; Sanayi Devrimi sonrası meydana gelen 1789 Fransız Devrimi egemenliğin kaynağı ve toplumların egemenliğin kaynağına bakışını değiştirdi. Sanayi Devrimi sonrası meydana gelen değişim kadar olmasa da egemenlik anlayışındaki değişimle birlikte

[350] Uçarol, *Siyasi Tarih*, s. 33; Durgun, *Modern Avrupa Tarihini Yeniden Düşünmek*, s. 97; Stephen J. Lee, *Avrupa Tarihinden Kesitler 1789-1980*, çev. Savaş Aktur, Dost Kitabevi, Ankara 2002, s. 45.

[351] Kennedy, *Büyük Güçlerin Yükseliş ve Çöküşleri*, s. 197.

hiçbir şey eskisi gibi olmadı. Uygulamada sorunlar yaşansa da demokrasi, bilhassa yönetimde, toplumların ve ulusların vazgeçilmezleri arasına girdi.[352] Alexis de Tocqueville'ye göre Fransız İhtilali Avrupa'daki egemenlik anlayışını kökten değiştirmiş bile olsa Avrupa'ya çok da umulduğu kadar bir yenilik getirmemiştir. Yaptığı en büyük yeniliklerden birisi, toplumda devam etmekte olan feodal yapı ve aristokratik yapıyı yıkmasıdır.[353]

Mısır'ın Fransa Tarafından İşgali ve Mısır Üzerinde Avrupa Rekabeti[354]

16. yüzyılda başlayan Osmanlı-Fransız ittifakı inişli çıkışlı şekilde Napolyon'un Mısır'a asker çıkarmasına kadar karşılıklı çıkarlar doğrultusunda iyi şekilde devam etti.[355] Bunun nedenlerinden birisi şudur: Fransa Avrupa'daki hâkimiyet mücadelesinde Avusturya'nın güçlenmesini istemiyordu. Bunun için de Osmanlı Devleti ile iyi geçinmenin yollarını her zaman açık tutmuştur. Bu arada İngiltere ve Hollanda Karlofça öncesi ve Karlofça Antlaşması'nda da olduğu gibi Avusturya ile birlikte hareket etmişlerdir. Bu durumdan Fransa rahatsız olmuştur. Fransa'nın rahatsızlığı çok doğaldır. Çünkü bir süre sonra Fransa'nın Akdeniz ticaretindeki payında bir daralma meydan gelecektir. Bunda da Hollanda ve İngiltere'nin Akdeniz'deki faaliyetleri etkili olacaktır.[356] Bu daralmaya rağmen Fransa, 18. yüzyıl

[352] Osman Tekin, "Antikçağ'da Kent-Devletleri ve Demokrasi", *Eski Çağ'dan Günümüze Yönetim Anlayışı ve Kurumlar, ed.* F. M. Emecen, Kitabevi Yayınları, İstanbul 2009, s. 4-6.

[353] Alatlı, *Batı'ya Yön Veren Metinler*, C. IV, s. 1380.

[354] Bu kısım *Osmanlı Devleti ve Diplomasi* kitabımızın bir bölümünden özetlenerek yeni ilaveler yapılarak zenginleştirilmiştir.

[355] Virginia H. Aksan, *Ottoman Wars 1700-1870*, Longman Press, Harlow 2007, s. 229.

[356] İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, C. IV/I, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1995, s. 237.

boyunca Osmanlı sınırlarındaki ticari ayrıcalığını korumuştur. 1743 yılında Fransa elçisi Osmanlı limanlarında Fransız tüccarlardan alınan %3 verginin ve 300 akçelik selamet parası dışında talep edilen paradan şikâyetçi olması üzerine, hükümet gümrük görevlilerinden mevcut durumun devam etmemesi için uyarıda bulunmuştur.[357]

Fransa, 18. yüzyılın ortalarına doğru Rusya ve İngiltere başta olmak üzere diğer birtakım devletlerin Osmanlı siyaseti üzerinde etkinliğinden rahatsız olmaya başlamıştır. Bu durum karşısında Osmanlı Devleti ile Fransa arasındaki iyi ilişkileri göz önünde bulunduran Fransa, 22 Nisan 1751 tarihinde Bab-ı Âli'ye sunmuş olduğu mektubunda bu durumu açıkça dile getirmiştir.[358]

Durum bu iken, 18. yüzyılın sonlarına doğru Fransa'da meydana gelen ihtilal, tarihin seyrini bir anda değiştirdi. Avrupa'daki dengeleri alt üst etti. Fakat 1789 Fransız İhtilal'inin getireceği sonuçlar Osmanlı devlet adamları tarafından başlangıçta kestirilemedi. Hatta Osmanlı devlet adamları bunu, Fransa'nın iç sorunu ve Hristiyanlığın bir meselesi olarak algıladılar. Bunun için Fransız bilim adamları ve askerî uzmanlar bu süreçte de Osmanlı tarafından itibar gördü. Bu samimi olmayan iyi ilişkiler, 18 Ekim 1797 tarihinde imzalanan ve Venedik topraklarının bir kısmını Fransa'ya bırakan Compo Formio Antlaşması ile bozuldu.[359] Bu durum gelecek felaketlerin de habercisiydi. Fransa hem müttefiki hem de kadim dostu Osmanlı'ya karşı tutumunu değiştirmişti. Aynı zamanda Fransa, Venedik'ten almış olduğu topraklar sayesinde Osmanlı ile sınır komşusu da olmuştu. Ne gariptir ki Fransa'nın Osmanlı ile coğrafi olarak yakınlaşması, iki devlet arasındaki pamuk

[357] BOA, *A.DVN. DVE*, 99/5.

[358] BOA, *A.DVN. DVE*, 100/1.

[359] Oral Sander, *Anka'nın Yükselişi ve Düşüşü*, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Ankara 1987, s. 111.

ipliğine bağlı dostluğun kopmasına da neden oldu. Çünkü Dalmaçya kıyılarına yerleşen Fransızlar, yüzlerce yıldır Osmanlı tebaası olarak yaşayan Sırplar, Hırvatlar ve Rumlar arasında ihtilal fikirlerini yaydıkları gibi Osmanlı toplumu arasındaki bütünlüğü bozmak için bilhassa gayrimüslim toplulukları Osmanlı Devleti aleyhine kışkırtmaya başladılar. Daha sonraki dönemlerde bugünkü Suriye, Lübnan, Mısır ve Anadolu'nun güneyinde yaşayan Marunî, Kaldani, Nasturi, Süryani gibi Hristiyan azınlıklarla birlikte, Anadolu'nun doğusunda yaşayan Ermeniler üzerinden siyasi rant devşirme peşine düştü.[360]

Durum bu iken Fransa 1 Temmuz 1798 tarihinde hiç beklenmedik bir anda Mısır'a asker çıkardı. Fransa'nın Mısır'a ilgisi öncelere dayanmaktaydı. Meşhur Fransız Dışişleri Bakanı Duc de Choiseul İstanbul'daki Fransız elçisi Sainth-Priest'e yazdığı 17 Temmuz 1768 tarihli mektubunda "Mısır daha şimdiden bariz bir serbestiye maliktir. Kırım Tatarları da Osmanlı tahakkümünü sarsmak üzeredirler" demekteydi. 1777'de Mısır'a seyahat yapan De Tott, dönüşünde hazırladığı raporda Mısır'daki karışıklığa dikkat çekerek buranın ilhakı konusunda fikir beyan etmiştir.[361]

Napolyon'un ise Mısır ve Doğu'ya karşı ayrı bir ilgisi vardı. İskender gibi Mısır'ı ele geçirmeyi hayal ediyor, İngiltere'ye rakip olarak bir İslam ülkesini işgal ederek daha avantajlı duruma geçmek istiyordu. İşgal öncesi kurdurduğu Mısır Enstitüsü ile Mısır ve Doğu dünyası hakkında bilgi birikimi elde etmişti. Fransız gezgini Volney Kontu'nun 1787'de yazdığı *"Voyage en Egypte et en Syriet"* isimli iki ciltlik eseri ve diğer eserlerden de etkilenmişti. İşgal sonrası

[360] Kamil Çolak, "Mısır'ın Fransızlar Tarafından İşgali ve Tahliyesi", *Sakarya Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi Dergisi* (2008-II), s. 145.

[361] Namık Sinan Turan, *İmparatorluk ve Diplomasi Osmanlı Diplomasisinin İzinde*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2014, s. 295.

Mısır'a birçok bilim adamı götürerek araştırmalar yaptırmıştır.[362]

Fransa'nın Mısır'ı işgali ise Osmanlı diplomasisinin büyük bir başarısızlığıdır. Çünkü Fransa'ya atanan ilk Osmanlı elçisi Seyyid Ali Efendi Fransa'nın Mısır'a asker çıkarması öncesi hazırlıklardan haberdar olamadığı gibi Mısır'ın işgali sonrası bile İstanbul'a, her şey yolunda, anormal bir durum yok raporları göndermiştir. Seyyid Ali Efendi'nin bu gafletine çok kızan III. Selim, onun tahriratı üzerine *"pek eşşek herif imiş"* hattını yazmıştır. Osmanlı Devleti'nin Fransa nezdindeki sürekli elçisi Seyyid Ali Efendi, Bab-ı Âli'ye gönderdiği 10 Nisan 1797 tarihli raporunda şunları yazmaktaydı:

> *Fransa Cumhuriyeti, İngiltere'ye bir ihraç hareketi için fasılasız hazırlıklarda bulunuyor. Toulon tersanesinde halen on beş bin askerle bir general, Paris'in bilim adamlarından özellikle hendese ve coğrafya bilginleri ile Arapça, Türkçe ve Farsça bilirkişiler bulunmaktadır. Bir söylentiye göre, Toulon'da hazırlanan bazı kuvvetler, bir donanma ile İskenderun iskelesine çıkacaklar ve karadan Bağdat ve Acemistan'ı alarak, Kandehar ve Hind'e yönelecekler ve Hindistan'dan İngilizleri kovacaklardır. Diğer bir rivayete göre de, Malta adasını işgal edeceklerdir. Benim görüşüme göre ise, Fransa İngilizlerin elinden Cebelitarık'ı almak yahut da Sicilya adasına hücum etmek için hazırlanmaktadır. Hind'e gitmek fikri halkı aldatmak içindir.*

III. Selim ise Mısır'ın işgali öncesi bir şeylerin ters gittiğinin farkındadır. Fakat Fransa'nın Mısır'a asker çıkaracağını tam anlamı ile tahmin edememiştir. Veya Seyyid Ali Efendi'ye biraz fazla güvenmiştir. Hatta Rus elçisi Fransızların Toulon ve Marsilya'da sefer hazırlıkları yaptığını Bab-ı Âli'ye haber vermişse de Osmanlı yönetimi Fransa'nın böyle bir işe kalkışacağını düşünmemiştir. Seyyid Ali Efendi ise Fransa Dışişleri Bakanı Talleyrad'ın da telkinleriyle,

---

[362] Said, *Oryantalizm*, s. 122.

bu sefer hazırlıklarının İngiltere üzerine olacağını Bab-ı Âli'ye bildirmiştir. Durum bu şekilde ilerlerken Osmanlı Devleti Mısır'a, dikkatli olması hususunda uyarmak için bir elçi göndermiş, fakat elçi Mısır'a varmadan Napolyon'un ordusu İskenderiye'ye varmıştır. Napolyon Mısır'a ulaşmadan önce yolda Akdeniz için stratejik önemi büyük olan Malta'yı zapt ederek Mısır hedefinin olmadığı yönünde bir hedef saptırması yapmayı da ihmal etmemiştir. Napolyon, Mısır seferi öncesinde hem askerî anlamda hem de diplomatik anlamda başarılı bir politika izlemiştir.[363]

Napolyon, Mısır seferini üstün bir başarı ile Osmanlı'dan gizleyerek İskenderiye'den hareketle Kahire üzerine yürüdü. 22 Temmuz'da Ehramlar Savaşı'nı kazandıktan sonra Kahire'ye girdi. Napolyon, Mısır'a vardığı zaman amacının Mısır'ı yağmalamak olmadığını, halk ve askerlerin direnç göstermemesi halinde onlarla savaşmayacağı izlenimini yarattı. Napolyon Mısır'a ayak bastığı zaman diplomasinin tüm kurallarını kullanarak savaştan kaçınmayı tercih etti. Fakat Mısır valisi ve diğer kölemen beyler Mısır'ın savunulması konusunda anlaşmışlardı.[364]

Mısır'da durum bu iken Osmanlı Devleti Mısır'ın işgalinden ancak on yedi gün sonra 17 Temmuz'da haberdar oldu. Osmanlı Devleti Fransa'nın bu beklenmedik hareketinin şokunu üzerinden çok kolay atamadı. Fakat çok kısa süre içerisinde de karar vermesi gerekmekteydi. Buna rağmen Fransa'ya karşı başlangıçta bir savaş ilan etmedi. Bu amaçla İngiltere ve Rusya ile iş birliğine gidildi. Bu durum her iki devletin de işine gelmekteydi. Çünkü Fransa'nın Mısır'ı işgal etmesinin temel nedeni İngiltere'nin Hindistan ile bağlarını kesmekti. Bunun için de Osmanlı'ya karşı

[363] Şenay Özdemir Gümüş, "Napolyon'un Mısır'ı İşgali Sırasında Osmanlı Topraklarındaki Fransızlar, *Uluslararası Tarih ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, S. 9 (2013), s. 254.

[364] Çolak, "Mısır'ın Fransızlar Tarafından İşgali", 146-150.

bir savaş da açmamıştır. Fakat Osmanlı Devleti, Fransa'ya karşı savaş hazırlıklarına başladı. Aynı zamanda İngiltere ve Rusya nezdinde diplomatik girişimlere de hız verdi. Durum bu iken İngiltere Fransa'nın bu hareketinden çok fazla rahatsız olmuştu. Osmanlı Devleti'nden önce İngiltere Fransa'ya karşı mücadeleye başladı. Amiral Nelson komutasındaki İngiliz donanması 1 Ağustos'ta Ebukır'da bulunan Fransız donanmasını ateşe verdi. Bu Napolyon için çok büyük bir darbe oldu. Osmanlı Devleti de 2 Eylül tarihinde Fransa'ya savaş ilan etti. Aynı zamanda Fransa'nın Osmanlı maslahatgüzarı Ruffin'i Yedikule zindanına hapsetti. Durum bu iken Osmanlı Devleti askerî hazırlıkların yanı sıra diplomatik ataklarına hız vererek 23 Aralık 1798'de Rusya ve 5 Ocak 1799'da İngiltere ile bir antlaşma yaptı. Osmanlı Devleti, Sicilyateyn ile de 21 Ocak 1799'da bir anlaşma imzaladı. Çünkü bu devletin toprakları da Fransız işgali ile karşı karşıya kalmıştı.[365]

Maslahatgüzar Ruffin, Fransa ile tahliye antlaşması imzalanıncaya kadar zindanda hapis tutuldu. Bu Osmanlı'nın 19. yüzyılda başvurduğu bir yöntemdir. Bunun nedeni Osmanlı sınırları dışında ticaret yapan Osmanlı vatandaşlarının güvenliğini sağlamaktır. Aynı zamanda Osmanlı sınırlarında yaşayan Fransız konsolosları ve Fransız vatandaşları da bu durumdan olumsuz etkilenmişlerdir. Osmanlı Devleti Fransa'nın bu beklenmedik tavrına karşılık Osmanlı sınırlarındaki Fransız vatandaşlarının tutuklanmasına ve mallarının müsadere edilmesine karar verdi. Bunun hukuki dayanağı ise Fransa ile savaş hâlinde olunmasıydı. Fransa ise Osmanlı elçisi Seyyid Ali Efendi'yi gözetim altına almışsa da tutuklama yoluna gitmedi. Fransa Dışişleri Bakanı Talleyrand Seyyid Ali Efendi'ye maslahatgüzar Ruffin'in tutuklanmasına tepkisini iletmiş ve buna Fransa'nın karşılık verme hakkının olduğunu, ama böyle bir

[365] Gümüş, "Napolyon'un Mısır'ı İşgali", s. 259.

yola başvurmayacağını bildirmiştir. Fakat Fransa, Seyyid Ali Efendi'nin ülkesine dönmesine de müsaade etmeyerek adeta fiili olmayan bir tutuklama uygulamasını da hayata geçirmiştir. Aslında Fransa bu yola başvurarak Mısır'ı işgalinin meşru bir zeminin olduğu algısını yerleştirmeyi ummuştur.[366]

Mısır halkı Fransız işgalini protesto etmişse de Fransızlar tarafından halkın protestoları bastırıldı. Napolyon, İslam ve Mısır halkı ile bir derdinin olmadığını söylese de bu söylemleri eyleme çok fazla yansımamıştır. Çünkü işgale karşı direnmeler çok acımasız ve şiddetli bir şekilde bastırılmak istenmiştir.[367] Bu direniş karşısında Napolyon, Mısırlılarla doğrudan temas etmek için kendi gücünün yetersiz kaldığını anlayınca imam, kadı, müftü ve yerli ulema ile bir araya gelerek onlardan yararlanmayı düşünmüştür. El-Ezher'de hocalık yapan altmış ulema genelkurmaya davet edilerek askerî törenle karşılanmıştır. Fransız subaylar Mısırlı âlimlere büyük saygı göstermiştir. Napolyon âlimler aracılığı ile Mısırlılara Hz. Muhammed ve Kur'an'a karşı çok büyük saygısının olduğunu bildirmiştir.[368]

Napolyon Mısır işgali sırasında girişmiş olduğu mücadelesinde istediği başarıyı elde edemedi. Napolyon Mısır'ı işgali sırasında 13.000 kişilik bir kuvvetle 22 Kasım 1798'de Suriye üzerine de yürüdü. 20 Şubat'ta Elariş'i, 24 Şubat'ta Gazze'yi aldı. Daha sonra Yafa'yı da alarak burayı yağmaladı. Napolyon Mısır ve Suriye'yi tek bir yönetim altında birleştirmek istiyordu. Bu sayede İngilizlerin Akdeniz'deki egemenliğini kırabileceğine inanmıştı. Cezzar Ahmed Paşa tarafından savunulan Akka'yı kuşatan Napolyon, bu kuşatmada başarısız oldu. Napolyon kuşatma öncesi Cezzar Ahmed Paşa'ya birkaç defa mektup yazarak

[366] Gümüş, "Napolyon'un Mısır'ı İşgali", s. 252-270.

[367] Çolak, "Mısır'ın Fransızlar Tarafından İşgali", s. 155.

[368] Said, *Oryantalizm*, s. 124.

onu kendi safına çekmek istedi. Fakat bunda muvaffak olamadı. Son bir hamleyle buradaki Dürzileri isyan ettirmek için uğraşan Napolyon bunda da başarılı olamadı. Dürziler Fransızların isyan isteklerine cevap vermese de Fransız yanlısı bir siyaset takip eden Dürzilikten Maruniliğe geçen Lübnan Emiri II. Beşir, Fransızlara karşı Akka'yı savunmakta olan Cezzar Ahmed Paşa'nın yardım talebi karşısında birtakım mazeretler beyan ederek yardım göndermemiştir. Bu tutum karşısında Cezzar Ahmed Paşa, Marunî-Dürzi çatışmalarından sorumlu tuttuğu II. Beşir'i Cebel'den Mısır'a sürdü. Bir müddet sonra geri dönmesine rağmen, bölgedeki hâkimiyetini tekrar sağlayabilmesi 1804 yılında Cezzar Ahmed Paşanın ölümünden sonra ancak mümkün olabilmiştir.[369]

Mısır seferinden istediği başarıyı elde edemeyen Napolyon salgın hastalık, aşırı sıcaklar ve Osmanlı ordusunun direnci sonucu tekrar Kahire'ye döndü. Napolyon Mısır'da yaptığı düzenlemeler ile buradaki Osmanlı varlığını ve etkisini ortadan kaldırma yönünde girişimlerde bulundu. Mısır milliyetçiliğini yeşertebilmek için "Mısır Mısırlılarındır" şeklinde bir propaganda başlattı. Mısır'daki bazı kadrolara Mısırlıları atadı. Bu sayede Mısır'daki padişahın egemenlik haklarını silmeye çalıştı.[370]

Napolyon Suriye seferi dönüşünde yerine kumandan olarak bıraktığı Kleber'e haber vermeden 17 Ağustos 1799'da Fransa'ya geri döndü. Yerine bıraktığı General Kleber, Yusuf Ziya Paşa komutasındaki Osmanlı ordusu karşısında yenilince durum tamamen Fransa'nın aleyhine döndü. Osmanlı ile Fransa arasındaki Kahire ve Mısır'ı

[369] Ayhan Toraman, *Cebel-i Lübnan Mutasarrıflığında Vasa Paşa Dönemi*, Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Eskişehir 2019, s. 24.

[370] Enver Ziya Karal, *Osmanlı Tarihi*, C. V, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1995, s. 40; Turan, *İmparatorluk ve Diplomasi*, s. 307.

tahliye konusunun görüşüldüğü bir sırada Kleber bir suikast sonucu öldürüldü. Yerine ise Monroe, Fransız ordularının komutanı olarak atandı. Monroe de istenen başarıyı gösteremedi. Fransa Mısır işgalinde istediği sonucu elde edemeyince İngilizlerin baskısı ve arabuluculuğu ile Mısır'ı tahliye etmek amacıyla antlaşma masasına oturmak zorunda kaldı. 27 Haziran'da 21 maddelik bir tahliye sözleşmesi imzalandı. Osmanlı'nın diplomatik girişimleri sonucu Fransız kuvvetleri Mısır'ı 11 Temmuz'da tahliyeye başladı. Fransızlar son olarak 1 Ağustos 1801 tarihinde Mısır'dan ayrıldılar.[371] Fransızlar Kahire'den ayrılmalarına rağmen İskenderiye'yi boşaltmadı. Daha sonra yapılan bir sözleşme ile Fransız askerleri 15 Eylül'de, Fransız komutan Menou'da 18 Ekim'de İskenderiye'den ayrılmıştır.[372]

Osmanlı Devleti ile Fransa arasındaki savaş, Osmanlı Devleti'nin Rusya ile iş birliği yapmasına neden oldu. Bu iş birliğinin sonucu Rusya ve Osmanlı 1805 yılında müttefiklik antlaşması imzaladı. Fakat Rusya'nın Balkanlar ve Kafkaslar üzerindeki emeli ve Sırp isyanının desteklemesinden dolayı Osmanlı ile uzun süre dost kalması mümkün görünmüyordu. Bu arada III. Selim Sırp isyanına karşı destek bulabilmek amacı ile Muhip Efendi'yi (1806-1811) Paris büyükelçisi olarak atadı.[373]

1815-1914 Arası Avrupa

Napolyon sonrası Avrupa yeniden şekillendi. Bu süreçte 1815'ten Birinci Dünya Savaşı'na kadar Avrupa'da beş bü-

---

[371] BOA, *HAT*, 141/5844, 5868; İsmail Soysal, *Fransız İhtilâli ve Türk-Fransız Diplomasi Münasebetleri (1789-1802)*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1999, s. 272; Süleyman Kızıltoprak, *Mısır'da İngiliz İşgali Osmanlı'nın Diplomasi Savaşı (1882-1887)*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2010, s. 6-7.

[372] Çolak, "Mısır'ın Fransızlar Tarafından İşgali", s. 181.

[373] Aksan, *Ottoman Wars*, s. 242.

yük güç rekabet edecektir. Bunlar Britanya, Almanya, Fransa, Avusturya ve Rusya'dır. İtalya'da kendini bu güçlü devletler arasına sokmak için uğraşmaktaydı. Bir yüzyıl önce Avrupa'nın güçlü devletleri arasında yer alan Osmanlı ise bir hayli güç kaybetmişti. Hasta adam nitelemesi yapılan Osmanlı'nın mirasını pay etmek isteyenler, kendi aralarında bir rekabet hâlindeydi. Durum bu iken Avrupa'da yeni bir düzen kurmak için 18 Eylül 1814'te Viyana'da bir araya gelen Avusturya, İngiltere, Prusya, Rusya ve Fransa temsilcileri haziran 1815'e kadar Avrupa'nın geleceği konusunda tartıştılar ve bu süre zarfında kendi çıkarları doğrultusunda Avrupa'nın haritasını yeniden çizmek için kıyasıya mücadele ettiler.

Kongre'nin ana hedeflerinden birisi ihtilal öncesi monarşi düzenini yeniden güçlendirmekti. Usta diplomat Avusturya Dış İşleri Bakanı Klemens von Metternich (1779-1859) bu düzenin ateşli savunucularındandı. Ona göre monarşi meşruiyetin tek kaynağıydı. Metternich'in bu düzeni savunmasının temel nedeni Avusturya'nın çok uluslu yapısıydı. Fransız İhtilali sonrası ortaya çıkan fikirlerden en çok etkilenen Avrupa Devleti, Avusturya ve Habsburg Hanedanı olmuştu. Ona göre Avrupa'nın istikrarlı bir yapıya kavuşması için Habsburg Hanedanı'nın varlığının devam etmesi elzemdi.[374]

Kongre sonrası devletlerarası iş birliğinin devam etmesi için her devlet kendi arasındaki çıkar ilişkileri doğrultusunda birlikler oluşturdu. Buna göre Fransa tehdidine karşı Avusturya, İngiltere ve Rusya; Rusya tehlikesine karşı Avusturya, Fransa, Prusya ve İngiltere birlik oldu. Kıtanın tümünde barışın inşası için bu ittifaklar kuruldu. Bu ittifaklar kurulmuş olsa da Fransa ve İngiltere arasındaki reka-

[374] Hayrettin Pınar, "Viyana Kongresi ve Avrupa'nın Yön Arayışı", *Yeni ve Yakınçağ Tarihi*, ed. Selim Hilmi Özkan, İdeal Kültür Yayınları, İstanbul 2018, s. 252.

bet; İngiltere ve Rusya arasındaki Avrupa üzerindeki çıkar çatışması ittifakın uzun soluklu olamayacağının ipuçlarını veriyordu. Ama şimdilik devletler kendi çıkarları için anlaşmalara sadık görünüyorlardı. Buna rağmen Avrupa'daki ittifak ve barış ortamı uzun sürmedi.[375] Siyasi otoriteler kendi gelecekleri için bir antlaşmaya varsalar da Avrupa'da kurulmak istenen otoriter sisteme halk karşıydı. Onun için yeni isyan dalgaları geldi.[376]

1830 Devrimi: XVIII. Louis'ten sonra Fransa tahtına oturan X. Charles, mutlak monarşinin yeniden ihyası yönünde dört kanunu 27 Temmuz 1830'da uygulamaya koymaya çalıştı. Bunun üzerine 27 Temmuz 1830'da Fransa'da yeni bir ihtilal ortaya çıktı. Bu ihtilale işçiler, öğrenciler ve aydınlar destek verdi. Ortamın daha da gerilmesi üzerine X. Charles tahtını bırakarak İngiltere'ye kaçtı. Onun yerine 1 Ağustos'ta Orléans Dükü Louis-Philippe, kral vekilliğine getirildi. 2 Ağustos'ta da torunu Bordeaux Dükü lehine tahttan feragat etti. 1830 İhtilali Avrupa'da yeni bir kargaşa ortamının doğmasına zemin hazırladı. İhtilal Almanya, İtalya ve Polonya'ya da sıçradı. İhtilal sonrası Polonya bağımsız bir ülkeye dönüşmese de Belçikalılar 25 Ağustos 1830'da Hollandalılara karşı ayaklandılar. Hollanda Kralı bu durumu kabul etmese de 4 Ekim 1830'da bağımsızlıklarını ilan ettiler. İtalyanlar Avusturya yönetimine karşı isyan ettilerse de başarılı olamadılar. İhtilal İspanya, İsviçre ve Portekiz'de de etkisini gösterdi. Portekiz'de kral yanlıları ile cumhuriyetçiler arasındaki mücadele 1910 yılına kadar sürdü. 1830 İhtilali sonrası Britanya Katolik İrlandalılara yeni tavizler verdi.[377]

---

[375] Pınar, "Viyana Kongresi ve Avrupa'nın Yön Arayışı", s. 253.

[376] Uçarol, *Siyasi Tarih*, s. 117.

[377] Pınar, "Viyana Kongresi ve Avrupa'nın Yön Arayışı", s. 264.

1848 **Devrimi:** 1789 İhtilali'nin izleri silinmeden 1830 İhtilali Avrupa'da birçok devleti olumsuz etkilemişti. Bu ihtilallerin izleri silinmeden Sanayi Devrimi sonrası ortaya çıkan işçiler yeni bir sınıf oluşturmuştu. Zor şartlar altında 18 saate kadar çalışan işçiler, temel ihtiyaçlarını bile karşılamakta güçlük çekiyorlardı. Daha ucuz olduğu için kadın ve çocukların çalışması da yaygınlaşmıştı. İşçiler gibi köylüler ve çiftçiler de ağır şartlar altında yaşıyorlardı. Toplumsal durum karşısında muhaliflerin 22 Şubat 1848 tarihinde Paris'te düzenlemeyi düşündüğü eylem Fransız hükümeti tarafından iptal edildi. Bunun üzerine Paris yeniden kargaşa ortamına sürüklendi. Kral Louis Phillippe, ülkeyi terk ederek yeniden İngiltere'ye sığındı. Bu durum karşısında 24 Şubat 1848 tarihinde Fransa'da İkinci Cumhuriyet ilan edildi. Erkeklere oy hakkı tanındı.[378]

Fransa'da başlayan 1848 İhtilali kısa sürede Avrupa ülkelerine yayıldı. Devrimden en çok Fransa, Almanya, Prusya, Habsburg İmparatorluğu, İtalyan Devletleri, Eflak ve Moldova etkilendi. İsviçre, Belçika, Danimarka ve İspanya da dolaylı şekilde devrimden etkilendi. 22 Şubat'ta Paris, 13 Mart'ta Viyana ve Prag, 17 Mart'ta Berlin sokakları hareketlendi. Viyana'da işçi ve öğrenciler, Paris'te metal işçileri, Berlin'de ise dokumacılar sokaklara inmişti.[379] 1815 Viyan Kongresi sonrası Avrupa'nın şekillenmesinde önemli bir rol oynayan Metternich, İmparator I. Ferdinand tarafından görevden alındı. Metternich ülkesini terk ederek İngiltere'ye sığındı. 1848 İhtilali, 1815'te yeniden tesis edilmiş olan Avrupa monarşilerini sarstı.[380]

Milliyetçilik akımının da etkilisiyle Macarlar, Avusturya yönetimine karşı isyan başlattı. İsyanın yayılması üzerine

---

[378] Pınar, "Viyana Kongresi ve Avrupa'nın Yön Arayışı", s. 266.

[379] Lee, *Avrupa Tarihinden Kesitler 1789-1980*, s. 71.

[380] Edmond Rossier, *Avrupa'nın Siyasi Tarihi*, çev. Ali Kemal Aksüt, Fazilet Basımevi, İstanbul 1943, s. 69.

Avusturya İmparatoru, Macaristan'ı topraklarına kattığını ilan etti. Rusya da Avusturya'ya destek verince binlerce Macar Osmanlı topraklarına sığındı. Osmanlı Devleti bir önceki yüzyılda olduğu gibi Macarların sorunları ile yakından ilgilenme ihtiyacı duydu. Avusturya ve Rusya ise Osmanlı'ya sığınan Macarların iadesi hususunda Osmanlı Devleti'ne baskı yapmaya başladı. Osmanlı yönetimi mültecileri vermeyi reddettiği gibi Avusturya ve Rusya'ya karşı koyma kararı da aldı. Osmanlı Devleti'nin bu tutumu Avrupalı devler tarafından da destek buldu.[381]

Macar mültecilerinin Osmanlı Devleti tarafından korumaya alınması yeni bir Osmanlı-Rus çatışmasına da zemin hazırladı. Tamamen Osmanlı dışında başlayan 1848 işçi ayaklanmaları, sonunda Osmanlı Devleti'nin başına bela olmak üzereydi. Her iki devlet şimdiden savaş hazırlıklarına başlamıştı. Rusya'nın Eflâk ve Boğdan'ı işgal etmesi savaş için başka bir nedendi. İki devlet arasındaki çatışma ortamının ortaya çıkması Fransa ve İngiltere'yi de endişeye sevk etti. Avusturya bu iki devlete sorunun barışçıl yollardan çözülmesi yolunda teklif götürdü. Avusturya'nın isteği üzerine Temmuz 1853'te Viyana'da bir kongre toplandı. Kongrede alınan kararlar Ruslar tarafından kabul edilmişse de Osmanlı tarafından kabul edilmedi. Bunun üzerine ekim 1853 sonlarına doğru Osmanlı-Rus Savaşı başladı.

Osmanlı-Rus Savaşı'nın başlamasını engellemek için Viyana'da toplanan devletlerin bu işte samimi olmadıklarını anlamaktayız. Çünkü Osmanlı-Rus Savaşı başladığı zaman, 30 Kasım 1853 Sinop Baskını sonrası İngiliz elçisi "Tanrı'ya şükürler olsun harp başlıyor" demiştir. Yani İngiltere ve Fransa çıkarları gereği yeni bir Osmanlı-Rus Savaşı'nı beklemekteydiler. Bu sayede emellerine ulaşabileceklerdi.[382] Sinop Baskını sonrası boğazlar üzerinde Rus

[381] Karal, *Osmanlı Tarihi*, C. V, s. 217.

[382] Karal, *Osmanlı Tarihi*, C. V, s. 235.

baskısını hisseden İngiltere ve Fransa kendi çıkarları için Osmanlı Devleti'nin yanında savaşa girdiler. Rusya üç devlet karşısında daha fazla dayanamayacağını anlayınca müttefik güçlerin barış önerisini kabul etti. Harp durumunun bitmesi ile birlikte 1856 Paris Barış Konferansı düzenlendi. Osmanlı Devleti bu kongre ile ilk defa, Avrupa devletler sistemi içerisinde kabul gördü.

Doğu Avrupa'da Değişen Dengeler ve Yeni Sorunlar[383]

Lehistan Meselesi: Avrupa'daki çıkar çatışmalarından en çok etkilenen devlet Lehistan'dır. Bu yüzyılda Lehistan'ı asıl önemli konuma getiren 17. yüzyılın sonlarına doğru Osmanlı'nın batı komşusu Avusturya ile sürekli savaş hâlinde olması, Rusya'nın saldırgan tutumunun devleti zaman zaman yeni arayışlara itmesidir.

Ne hazindir ki, Lehistan'ın ölümü de bir yüzyıl önce tercih ettiği Rusya'nın elinden olacaktır. Rusya, Leh Kralı III. Ogüst'ün ölümünü müteakiben Lehistan'a karşı yürüttüğü nüfuz baskılarını artırmış ve Lehistan'a asker sokmuştur. Osmanlı bu durumu endişe ile takip etse de fazla bir şey yapamayacaktır. Lehistan meselesini bir oldubittiye bırakmak istemeyen Osmanlı Devleti, Lehistan içerisindeki milliyetçi grupların da Osmanlı Devleti'nden yardım istemeleri üzerine 1768 yılında Rusya'ya savaş açmıştır. Fakat bu savaş sonrası imzalanan Küçük Kaynarca Antlaşması sonrası Lehistan 1772'de Prusya, Avusturya ve Rusya tarafından ilk taksimi, 1793 ve 1795'te ikinci ve üçüncü taksimi yaşayarak nihayet tercih ettiği dostları tarafından Avrupa haritasından tamamen silinmiştir.[384]

---

[383] Bu kısım *Osmanlı Devleti ve Diplomasi* kitabımızdan özetlenmiştir. s. 179-190.

[384] Hacer Topaktaş, "XVIII. Yüzyıl Ortalarında Türk-Leh İlişkilerinden Bir Kesit: Kapıcıbaşı Mehmed Ağa'nın Lehistan (Polonya) Elçiliği

Eflâk ve Boğdan Sorunu: Eflâk ve Boğdan voyvodaları 18. yüzyılda Osmanlı egemenliğinin zayıflaması üzerine Avrupa ve Rusya ile ikili ilişkilere kurmaya başladılar. Bu durum Osmanlı yöneticileri tarafından şüphe ile karşılandı. Bu kritik vaziyet üzerine Osmanlı Devleti, yerli voyvodalar yerine yerli Rumlardan voyvodalar atayarak sorunu çözmeye çalıştı. 1716'dan 1821'e kadar Eflâk, Fenerli Rum beyleri tarafından idare edildi. 100 yıldan fazla süren Fenerli Rum beyleri devri halen Eflâk'ta nefretle anılan bir dönemdir. Bu da Eflâk ve Boğdan için çözüm olmadı. 1716'dan 1821'e kadar Eflâk'ta otuz yedi voyvoda görev yaptı. Bu da buralardaki istikrarsızlığı artırdığı gibi devletten kopmalarını da hızlandırdı.[385]

1774 Küçük Kaynarca Antlaşması Eflâk ve Boğdan'da yeni bir dönemin başlamasına neden oldu. Rusya'nın etkisi giderek arttı. Rusya bu antlaşmadaki haklarını kullanarak Eflâk, Boğdan hatta Lehistan üzerindeki nüfuzunu giderek artırma yolunu seçti. 1806 Osmanlı-Rus Savaşı'nın nedenlerinden birisi Osmanlı Devleti'nin Rus yanlısı bir politika izleyen Eflâk ve Boğdan voyvodalarını değiştirmesidir.

Eflâk ve Boğdan voyvodaları 1821 Yunan İsyanında da önemli rol oynadılar. Bu durum üzerine Osmanlı Devleti uzun süredir uyguladığı Fenerli Rumlardan voyvoda atama usulüne son vererek yeniden yerli Eflâk ailelerinden voyvoda atamaya başladı. Bu durum yeni bir sorunun ortaya çıkmasına neden oldu. Hem Romen birliğini tetikledi hem de voyvodalıkları Rus tesirine açık hale getirdi. Rusya sürekli Osmanlı yönetimine voyvodaların haklarını koruma maksadıyla baskı yapmaya başladı. Bir taraftan da buraları işgal altında tuttu. Mesela Eflâk ve Boğdan, Osmanlı-Rus harbi sırasında ve Edirne Antlaşması'ndan 1834 tarihine kadar Rus işgali altında kaldı. Daha önceleri yedi yıl için

(1757-1758)", *Osmanlı Araştırmaları*, S. 29, İstanbul, 2007, s. 217.

[385] Karal, *Osmanlı Tarihi*, C. V, s. 43.

atanan voyvodalar, Rusya'nın baskısı ile ömür boyu atanmaya başladılar.[386]

1848 İhtilali her Avrupa devletinde olduğu gibi Eflâk ve Buğdan'da da yeni sorunların ortaya çıkmasına neden oldu. Bu isyanların mahiyeti genelde Osmanlı yönetimine karşı olmaktan ziyade, Rus işgali ve din adamları ile iş birliği yaparak halk üzerinde baskı kurmaya çalışan voyvodaların tutumlarına karşıdır. Eflâk ve Buğdan özerk statüsü ile Osmanlı yönetiminden sürekli memnun kalmıştı. Fakat Rusya'nın yayılmacı ve bir o kadar da adaletsiz yaklaşımı Eflâk ve Buğdan halkı üzerinde olumsuz etki bırakmıştır. Dış müdahaleler Osmanlı Devleti'ni bu coğrafyada zor durumda bırakmıştır. Bu kargaşa ortamında birleşmek isteyen Eflâk ve Buğdan voyvodalıklarında ayaklanma çıktı. Bu ayaklanmaları Rusya destekledi. Fakat Eflâk yönetimi Rus egemenliğine girmektense Osmanlı egemenliğinde kalmayı tercih etmekteydi. Rusya bunun önüne geçmek için 28 Haziran 1848'de Buğdan'a saldırdı. Osmanlı Devleti de Eflâk ve Buğdan'ın güneyine asker soktu. Böylece memleketeyn olayları sayesinde iki devlet karşı karşıya geldi. Bu olayların bir çatışmaya dönüşmemesi için 1 Mayıs 1849 tarihinde Balta Limanı Sözleşmesi imzalandı. Bu antlaşma ile Eflâk ve Buğdan üzerinde Osmanlı egemenliği zayıflasa da büyük bir siyasi kriz diplomatik yollardan çözülmüş oldu.[387]

Avrupa devletlerinin araya girmesi ile imzalanan 1856 Paris Antlaşması Eflâk ve Buğdan ile ilgili hükümler de içermektedir. Bu antlaşmaya göre Eflâk ve Buğdan'a muhtariyet verilecek ve hiçbir devlet bu devletlerin iç işlerine karışmayacaktı. İngiltere bu dönemde Avrupa'nın işlerine çok fazla karışmak istememekle beraber Fransa ve Rus-

[386] Karal, *Osmanlı Tarihi*, C. V, s. 46.

[387] Rıfat Uçarol, *Siyasi Tarihi (1789-1994)*, Filiz Kitabevi, İstanbul 1995, s. 190.

ya'nın da güçlenmesinden ve bu devletler üzerinde etki kurmasından yana değildi. Bu devletlerin bağımsız birer devlet olmalarını istemiyordu. Fransa ise İngiltere'nin aksine bu iki voyvodalığın birleşerek bir devlet olmasını istemekteydi. Rusya için, çıkarları gereği ve Balkanlarda bir Rus nüfuzu oluşturacak olmasından dolayı desteklenecek nitelikteydi. Rusya savunmaya muhtaç olan bu voyvodalıkların bağımsız birer devletler olmaları hâlinde bunlar üzerinde siyasi ve dinî baskı kurabileceğini düşünmekteydi. Osmanlı Devleti ve Avusturya ise yeni devletlerin ortaya çıkması veya çıkarılması fikrine hep mesafeli durmuşlardır. Osmanlı, Eflâk ve Boğdan'ın bir çatı altında birleşmesine karşı olduğu gibi bunların Osmanlı ile bağlarının da koparılmasını istemiyordu. Böyle bir durum Osmanlı Devleti için Avrupa'daki egemenliğinin son bulması demek olurdu.[388] Osmanlı Devleti Eflâk ve Boğdan'ın tek bir prenslik olarak idare edilmesine karşı olmasına rağmen 6 Aralık 1861 tarihinde yayımladığı bir ferman ile voyvodalıkların Prens Couza tarafından idare edilmesine onay verdi. Bu onay prensin voyvodalığı ile de sınırlandırıldı. Her ne kadar Osmanlı Devleti bu birleşmeyi voyvodanın görev süresi ile sınırlandırmış olsa da Eflâk ve Boğdan'ın da Osmanlı yönetiminden ayrılmasının yollarını açmış oldu. Böylece Eflak ve Boğdan Osmanlı Devleti'ne bağlı olmakla birlikte, fiiliyatta bağımsız hareket etme kabiliyetine sahip Romanya Prensliği ortaya çıkmış oldu. Nihayet 93 Harbinden sonra imzalanan Berlin Antlaşması ile de Romanya bağımsızlığını kazandı.

Sırbistan ve Karadağ Sorunu: Sırbistan 19. yüzyılın başlarına kadar sorunsuz bir şekilde Osmanlı idaresine bağlı kaldı. Eyalet merkezi Belgrad idi. Belgrad Osmanlı Devleti'nin batıya yapacağı seferler için çok önemli bir konuma

[388] Karal, *Osmanlı Tarihi*, C. V, s. 54.

sahipti. Sırp halkı Osmanlı idaresinden memnundu. Bunun için uzun yıllar bir sorun yaşanmadı. Fakat 18. yüzyılın sonlarında Avrupa'da meydana gelen değişim Sırplar üzerinde de etkili oldu. Rusya'nın da kışkırtması ile Sırplar 1804 yılında ayaklandılar. Osmanlı-Rus Savaşı sırasında da Rusya'nın yanında yer aldılar. 1812 yılında yapılan Bükreş Antlaşması ile de Sırplara bazı ayrıcalıklar verildi. Bu ayrıcalıklar 1829 Edirne Antlaşması ile biraz daha genişletildi.

19. yüzyılda Sırbistan her Osmanlı-Rus savaşı sırasında yeni bir sorun olarak Osmanlı'nın karşısına çıktı. Bunda Rusya'nın Balkanlar üzerindeki emellerini gerçekleştirmede Slav toplumlarını kendine daha yakın hissetmesi ve bunları desteklemesi etkili oldu. 1856 Paris Antlaşması sırasında da Sırplar bağımsızlık için adım attılar. 1860 yılında Sırp beyi olan Mihalio Obrenoviç Bosna-Hersek ve Karadağ'ı da Sırbistan coğrafyasına katarak büyük bir Sırbistan devleti kurmayı hedeflediğini ortaya koydu. Bu aşamada Mihalio'nun en büyük destekçisi Rusya ve Fransa olacaktır.[389] 1862 yılı başlarından itibaren Sırbistan'da yeni sorunlar ortaya çıktı. Osmanlı Devleti ise stratejik önemi haiz Belgrad Kalesini terk etmek istemiyordu. Fakat olayların daha fazla büyümesini istemeyen Osmanlı yönetimi, 20 Mart 1867 tarihinde Belgrad kalesinin idaresini Sırplara bıraktı.

Karadağ Balkanlar'da kendine özgü bir yönetim biçimi ile muhtar bir yapıya sahipti. Bu durum Osmanlı Devleti'nin Balkanlarda uyguladığı esnek yönetim anlayışının güzel bir örneğiydi. Aynı zamanda Karadağ yönetiminin teokratik bir şekli de vardı. Rusya 1709 tarihinde Karadağ ile bir antlaşma yaparak Karadağlıları Osmanlıya karşı kışkırttı. 19. yüzyılın ilk yarısında Balkanlarda ve Sırbistan'da başlayan isyanlar Karadağlıları da etkiledi. Ruslar ve Sırpların Osmanlı karşısında kazandıkları her zafer Ka-

[389] Karal, *Osmanlı Tarihi*, C. V, s. 70.

radağlıları cesaretlendirdi. Bunun sonucu Karadağlılarda bağımsızlık fikirleri yeşermeye başladı. Karadağlılar, 19. yüzyılda bağımsızlık isteklerini daha yüksek sesle dile getirmeye başladılar. Yüzyılın hemen başında I. Petar Petrovic (1782-1830) III. Selim tarafından kendisine verilen bölgeyi idare etme imtiyazını bağımsızlık olarak algıladı ve bağımsız bir prens olduğunu ilân ederek, bunun diğer devletler tarafından tanınmasını talep etti. Tabii olarak İstanbul böyle bir fermanın varlığını hiçbir zaman kabul etmedi ve Petar'ın tüm taleplerini reddetti.[390] Bağımsız olma hevesi ile Avusturya ve Rusya'dan destek almak isteyen Karadağ prensleri tam olarak bu isteklerine cevap bulamadılar. Bunun üzerine Karadağ, 1858'in mart ayı içerisinde Osmanlı'ya karşı isyan hareketine kalkıştı. Osmanlı ile Karadağ arasında yapılan savaşta Osmanlı kuvvetleri yenildi. Bunun üzerine Osmanlı yönetimi sert tedbir alma yoluna gitti. Balkanlarda ortaya çıkan bu soruna İngiltere, Fransa ve Rusya taraf oldu. Karadağ meselesinin çözümü için Osmanlı'ya baskı yapmaya başladılar. 1858 yılı sonlarında Osmanlı ve Karadağ arasında yapılan antlaşma ile Karadağ sorunu bir nebze olsun dinmiş oldu.[391]

Sultan Abdülaziz'in tahta çıkmasından kısa bir süre sonra, Hersek'te yaşayan Hristiyanlar yönetimden memnun olmadıklarını ifade ederek isyan ettiler. İsyanın başka sebepleri de olmakla birlikte Karadağlı asiler Hersek isyanında önemli rol oynamışlardır. Osmanlı Devleti Hersek isyanını bastırmak ve Karadağ ile Hersek arasındaki bağlantıyı kesmek için Ömer Paşa'yı görevlendirdi. Yabancı devletler ve Papa duruma müdahale etse de Osmanlı Devleti isyanı bastırdı. Ömer Paşa isyanın bastırılmasından sonra Karadağ'a yöneldi. Karadağ dağlık ve sarp araziler ile çevrili olduğu için Osmanlı kuvvetleri ilk başlangıçta

[390] Zafer Gölen, "1862 Karadağ Askerî Harekâtı ve Sonuçları", *Belleten*, C. LXXV, S. 273 (2011), s. 214.

[391] Karal, *Osmanlı Tarihi*, C. V, s. 75.

zorlansa da Karadağ'ın merkezi Çetine'ye kadar ulaştı. Karadağlıların yenilmesi üzerine büyük devletler Osmanlı'ya baskı yapmaya başladılar. Hükümet bu baskılara rağmen geri adım atmadı. Çünkü Balkanlarda istikrarın sağlanması için bu adım önemliydi. Karadağlılar ile 31 Ağustos 1861 tarihinde bir barış antlaşması imzalandı. Karadağ ile Osmanlı yönetimi arasında barış antlaşması imzalanmış bile olsa Karadağ sorunu bitmiş gibi gözükmemekteydi.

Osmanlı Devleti Karadağ'daki isyanı durdurmak amacıyla 1862 yılında kapsamlı bir askerî harekât gerçekleştirdi. Bu harekât sonrası İstanbul'daki İngiltere, Fransa, Avusturya, Rusya, Prusya ve İtalya konsolosları, Osmanlı ordusunun Çetine kapılarına dayanması üzerine 15 Ağustos 1862'de birleşik bir muhtıra vererek Osmanlı Devleti'nden Karadağ harekâtını sona erdirmesini istemişlerdir. Konsoloslar Paris Barışı'nı kastederek Osmanlı Devleti'nin harekâtı sona erdirdiği takdirde Avrupa'ya karşı samimiyetini ispat edeceğini, devletin Karadağ'dan istediğini aldığını, seferin bundan sonrasının pek insanî olmayacağını belirtmişlerdir. Muhtıraya karşı Osmanlı Hariciyesi:

1. Devlet-i Aliyye Karadağ'da devam eden harbin Karadağ'ın tahribine yönelik olduğuna dair iddiaları külliyen reddeder.
2. Devlet Karadağ konusunda ne kadar itidalli davranmışsa Karadağ tam aksi istikâmette davranmıştır ve harekâtın başlıca müsebbibi Karadağ'dır.
3. Özellikle Hersek'te uzun süredir devam eden isyanın başlıca amili Karadağlılardır. Karadağlılar Hersek'te asileri desteklemişler, asileri korumuşlar, konsolosların ima ettiğinin aksine insanları katletmişler, masum halkın evlerini yakmışlardır.
4. Osmanlı Devleti'nin Karadağ harekâtındaki maksadı, Karadağlıların ıslâh edilmesi ve bir daha kendi imtiyazları dışında diğer bölgelere tasallutunu önlemektir. Osmanlı Devleti'nin bu kararlı tutumu karşısında zor

durumda kalan Karadağ yönetimi Osmanlı Devleti'ne mutlak anlamda teslim oldu. Yenildiklerini de kabul ettiler. Fakat yapılan İşkodra Antlaşması tam anlamı ile uygulanamasa da bölgeye bir süre de olsa huzur ve barış getirdi.[392] Fakat Karadağ Osmanlı yönetiminde kendine özgü bir biçimi ile iki yüz, iki yüz elli yıllık bir mücadelenin sonucunda 1878'de bağımsız bir devlet olarak ortaya çıktı.

Yunan İsyanı ve Yunan Devleti'nin Kurulması: Balkanlardaki sorunlar Yunanları da etkilemişti. 18. yüzyıl boyunca Avusturya ve Rusya Balkanlarda yaşayan Rumları Osmanlı'ya karşı kışkırtmışsa da Rumlar bundan çok fazla etkilenmemişti. Fakat Rumlar arasında milliyetçilik fikirleri günden güne yayıldı. Bunda Rum aydınları ile Batılı misyonerlerin etkisi büyüktür. 1814 yılında Etnik-i Eterya Cemiyeti kuruldu. Bu cemiyetin amacı Osmanlı Hristiyanlarını eğitmek ve İstanbul'u başkent yaparak Bizans'ı yeniden diriltmekti. Daha öncede ifade ettiğimiz gibi Yunan İsyanı ilk defa Eflâk ve Boğdan voyvodalarının desteği ile bu coğrafyada başlamıştı. Daha sonra Mora'ya yayılmıştır. Rumlar Etnik-i Eterya'nın girişimleri ile 1 Ocak 1822 tarihinde bir meclis toplayarak bağımsızlıklarını ilan ettiler. Rusya Balkanlardaki çıkarları gereği Rum isyanı sırasında 17 Mart 1826'da Osmanlı Devleti'ne bir ültimatom vererek Osmanlı Devleti'nden 1812 Bükreş Antlaşması'na uymasını istemiştir. Bu ültimatom ile İngiltere de Osmanlı Devleti'ne baskı yaptı. Batılı devletlerin desteği ile Mora'da başlayan isyan Mısır valisi Mehmet Ali Paşa'nın girişimleri ile 1827 yılında bastırılabildi. Osmanlı Devleti'nin isyanı bastırmasından rahatsız olan İngiltere, Fransa ve Rusya Osmanlı'ya isteklerini silah zoru ile kabul ettirmek için harekete geçtiler. Fransa, Rusya ve İngiltere donanması, Osmanlı donanmasını 20 Ekim 1827'de Navarin'de ateşe

[392] Gölen, "1862 Karadağ Askerî Harekâtı ve Sonuçları", s. 233-234.

verdi. 1828-1829 Osmanlı-Rus Savaşı sonrası yapılan 14 Eylül 1829 antlaşması ile Yunanlar bağımsız oldu. 24 Nisan 1830 tarihinde de Yunanistan devleti kuruldu.

Girit İsyanı ve Bu İsyanlar Sırasında Avrupalı Devletlerin Tutumu: Girit Adası Kıbrıs'tan sonra Akdeniz'in en büyük adası olmakla birlikte stratejik açıdan da önemli bir konumdadır. Bu sebeplerden dolayı yüzlerce yıldır büyük devletler kadar deniz ticareti ile uğraşan kavimlerin de her zaman kontrol altında tutmak istediği bir yer olmuştur. Ada 26 yıllık bir kuşatmadan sonra ancak 6 Eylül 1669 tarihinde Osmanlı yönetimi altına girmişti. Ada Osmanlı yönetimine girdikten sonra da Grek mitolojisinde tasvir edildiği şekliyle "mutlular adası" olmaya devam etti. Burada yaşayan Müslüman ve Hristiyan halk huzur içerisinde yüzlerce yıl birlikte yaşadı. 19. yüzyılda, imparatorluğun diğer yerlerinde olduğu gibi burada da bazı sorunlar baş gösterdi. Bilhassa 1821 Mora İsyanı etkisini burada biraz fazla hissettirdi. İsyan bastırılsa da bundan sonra Girit sorunu Osmanlı diplomasisinin ve dış ilişkilerinin önemli başlıkları arasına girdi. Mora'da Yunanistan kurulduğu zaman Giritli Rumlar Yunanistan'a bağlanmak istediler. Bu amaçla çıkan isyan Mehmet Ali Paşa tarafından 1831 yılında tekrar bastırıldı. Mehmet Ali Paşa'nın Girit valiliğini bırakması üzerine yeni bir isyan çıktı. Bu isyan da 1841 yılında bastırıldı.

Girit'te en kapsamlı isyan Yunanistan ve Avrupalı devletlerin desteği ile 1866 yılında çıktı. Yunanistan isyana geniş halk kitlelerinin katılımını sağlamak amacıyla adaya din adamlarını gönderdi. Hacı Mihail önderliğinde ayaklanan Rumlar, Girit'in Yunanistan'a ilhak edildiğini ilan ettiler. Hacı Mihail isyan sırasında Giritli Hristiyan ve Rumlara büyük baskılar yaptı. Zor durumda kalan Rumlar dağlara çekilerek isyancıların yanında yer aldı. Bu isyan sırasında Rusya da isyancıları destekledi. Müslüman

halk ise başka çaresi kalmayınca kaleye sığınmak zorunda kaldı. Rusya ve Fransa birlikte hareket ederek adaya bir komisyon gönderilmesini teklif etti. Bu teklif Osmanlı yönetimi tarafından kabul edilmediği gibi buna İngiltere ve Avusturya da karşı çıkmıştır. İngiltere'nin karşı çıkmasının nedeni yapımı devam etmekte olan Süveyş Kanalı'nın açılmasından sonra Girit'in ve Doğu Akdeniz'in öneminin artacak olmasıdır. Girit'in Hindistan ticaret yolu üzerinde doğal bir istasyon olma özelliği, buranın önemini İngiltere için bir kat daha artırmaktaydı. Bu aşamada Girit'in Osmanlı yönetiminde kalması İngiltere'nin çıkarlarınadır. Rus destekli bu isyanda Yunanistan'ın ve Giritlilerin Rusya'nın yanında yer alması pek muhtemeldir. Girit meselesinde Avrupa ikiye ayrıldı. Osmanlı yönetimi Avrupa devletlerinin içine düştüğü bu durumda bir denge diplomasisi yürütmeye çalıştı. Osmanlı bunda da haklı idi. Çünkü İngiliz Hariciye nazırına ulaşan casus raporlarında Hristiyanların haksızlığa karşı şikâyet etmelerinin yersiz olduğu, benzer muameleye Müslümanların da maruz kaldığı vurgulanmaktaydı. Girit'te Hristiyanların istedikleri ıslahat değil istiklaldi. İngiltere bunun farkındaydı. Zamansız bir istiklal ise İngiliz çıkarlarına hizmet etmeyecekti. Rusya'nın 1856 savaşının acılarını çıkartmak istemesi, Fransa'nın tutarsız politikası hem Osmanlı yönetimini hem de İngilizleri zor durumda bırakmıştır. İngiltere de Osmanlı'nın içinde bulunduğu durumun farkındadır. Fakat isyanın geldiği nokta İngiliz çıkarları için uygun değildi. Girit isyanının bu kadar büyümesinde ve Osmanlı'nın aciz kalmasında Girit valisi olan Hekim İsmail Paşa'nın ihmalkâr tutumu da etkili olmuştur. Çünkü Paşa, adada gelişen olayları zamanında hükümete rapor etmemiştir. Bu da merkezi hükümetin adaya zamanında ve yeterli müdahale yapmasını zorlaştırmıştır.[393]

[393] Zekeriya Türkmen, "Girit Adasını Osmanlı İdaresinden Ayırma Çaba-

Osmanlı Devleti Girit sorununun daha fazla büyümemesi için 1867 eylülünde Girit'te genel af ilan edeceğini bildirdi. Sadrazam Ali Paşa Girit'te yapılacak ıslahatları açıklamak üzere 6 Ekim 1867'de Kandiye'ye geldi. Ali Paşa'nın açıkladığı ıslahat programına göre Girit valisinin yanında bir Hristiyan bir de Müslüman danışman bulunacaktı. Ayrıca adada Müslümanların ve Hristiyanların ayrı ayrı temsil edileceği yerel meclisler bulunacaktı. Bu ıslahat girişimleri ile Girit adası özerk bir yönetime de kavuşmuş oldu. Yunanistan bu ıslahatları kabul etmek istemedi. Yeni bir sorun çıkmasını istemeyen büyük devletlerin de girişimi ile 9 Ocak 1896 tarihinde Paris'te bir konferans gerçekleştirildi. 20 Ocak'ta açıklanan konferans bildirgesi 6 Şubat'ta Yunanistan tarafından da kabul edildi. Böylece Girit meselesi kısa süreliğine de olsa çözülmüş oldu. Fakat Giritli Rumlar Osmanlı tarihinde 93 Harbi olarak bilinen 1877-1878 Osmanlı Rus Savaşı sırasında yeniden isyan ettiler. Bir müddet sonra, 1909'da Avusturya'nın Bosna Hersek'i ilhak ettiğini açıklamasını fırsat bilen Giritli Ortodokslar, Girit'in de Yunanistan'a ilhak edildiğini açıkladılar. Yunanistan da ilhak kararını kabul ederek Girit'i sınırları içine aldı. Osmanlı Devleti, Muhtar Girit Yönetimi'nin bu kararını protesto etti. İstanbul'da ilhak aleyhine büyük protesto gösterileri yapıldı. Ama sonuç değişmedi. 13 Ekim 1912'de Balkan Savaşı'nın başlaması ile birlikte, Ege adalarını birer birer eline geçiren Yunanistan, Girit'e asker çıkararak kararını fiilen gerçekleştirmiş oldu.

---

ları: Yunan İsyanını Takip Eden Dönemdeki Gelişmeler(1821-1869)", *OTAM*, (2001) Sayı, 12, s. 229; Kenneth Bourne, "İngiltere ve Girit İsyanı 1866-68 (Great Britain and the Cretan Revolt, 1866-1869)", çev. Yuluğ Tekin Kurat, *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Tarih Araştırmaları Dergisi*, C. I, S. I, (1963), s. 264.

İKİ SAVAŞ ARASI AVRUPA (1914-1945)

Savaş Öncesi Durum

Britanya/İngiltere: Britanya, kıta Avrupa'sından kendini soyutladı ve Fransa ve Almanya arasındaki rekabetten memnundu. Çünkü çıkarlarını denizaşırı ülkelerde gören Britanya, tek bir gücün Avrupa'ya egemen olmasını istemiyordu. İngiltere bulunduğu adayı zenginleştirmek ve güvenliğini sağlamak istiyordu. Bunun için de denizaşırı sömürgelere ve ticarete büyük önem vermeye başladı. 19. yüzyılda Avrupa'nın en güçlü devletleri arasına girdi. Mücadelesini daha çok sömürgeleri üzerinden yaptı. Sanayi İnkılabı sonrası muazzam şekilde zenginleşti. Savaş öncesi bütün dikkatini stratejik noktalara kaydırdı. 1890'lı yıllarda Batı Afrika, Güneydoğu Asya ve Pasifikte sömürge anlaşmazlıklarında Fransa ile masaya otururken Nil Vadisinde egemenliğini korumak için savaşı göze almıştır.[394]

Fransa: Avrupa'nın güçlü ve köklü, bir o kadar da hırçın devleti Fransa, Avrupa'da egemen olabilmek için İngiltere ve Almanya'ya karşı amansız bir mücadele vermiştir. O, Batı Afrika ve Nil Vadisinde İngiltere ile mücadele içerisindeydi. İngiltere'nin Mısır'ı 1882'de işgali ile buradaki üstünlüğü kaptırmıştı. 1884-1885'te Kongo, 1880-1890'lı yıllar boyunca Batı Afrika yüzünden İngiltere ile mücadele etti.[395]

---

[394] Kennedy, *Büyük Güçlerin Yükseliş ve Çöküşleri*, s. 269.

[395] Kennedy, *Büyük Güçlerin Yükseliş ve Çöküşleri*, s. 256.

Avusturya-Macaristan: Avusturya-Macaristan İmparatorluğu bir hayli güç kaybetmişti. Sanayileşme alanında önemli başarılar elde etse de siyasi olarak zayıflamıştı. Avusturya-Macaristan, Osmanlı'nın boşalttığı coğrafyada Rusya'nın egemen olmak istemesinden oldukça rahatsızdı. Ama buna dur diyecek gücü yoktu. Ayrıca Fransa'nın da kontrol altında olmasından yanaydı.

Prusya: Prusya'nın bu yüzyılda temel hedefi Ren bölgesi ve Saksonya'yı elinde tutmaktır.

Rusya: Rusya ise parçalanmakta olan Osmanlı'nın ayrıldığı yerlere yerleşmek istiyordu. Politikasını bu yönde geliştirmişti. 1815 Viyana Kongresinde etkin rol oynayan Rusya, Avrupa'nın güçlü devletleri arasına girdi. 1860-1913 yılları arasında %5 gibi bir oranla büyüdü. 1890'lı yıllardan sonra büyümesi %8'e kadar çıkmıştır.[396]

Almanya: Almanya parçalanmış bir devlet ve toplum olmakla birlikte milli yapısı güçlü bir milletti. XIX. yüzyılın sonuna milli birliğini tamamlayarak girdi. Bu anlamda Avusturya bir Alman devleti olmakla birlikte kozmopolit ve çok uluslu yapısı birlik olma yolunda önderlik etmesinin önündeki en büyük engeldi. Prusya yaklaşık iki yüz yıldır bağımsız bir devlet olarak bunu gerçekleştirebilecek bir devlet görünümündeydi. Bunun için Prusya, 1818 yılında çıkardığı gümrük kanunu ile ilk adımı attı. Bavyera ve Avusturya dışındaki Alman prenslikleri aralarında ekonomik bir antlaşma yaparak buna katıldılar. Son olarak 18 Ocak 1871 günü Versailles Sarayında Bavyera Kralı II. Ludvig Alman imparatorluk tacını Prusya Kralı I. Wilhelm'e sundu. Almanya'nın ilk imparatoru Wilhelm olurken ilk şansölyesi de Otto von Bismarck oldu. Böylece Almanyada İtalya gibi 19. yüzyılın son çeyreğine birlik içerisinde girdi.

[396] Kennedy, *Büyük Güçlerin Yükseliş ve Çöküşleri*, s. 271.

Almanya'nın birleşmesi Avrupa'daki dengeleri değiştirdi. Almanya bu dönemde sanayi alanında dev adımlar gerçekleştirdi.[397] Birinci Dünya Savaşı'nın hemen öncesinde Almanya sanayileşmede Fransa ve Rusya'yı geride bırakarak İngiltere ile boy ölçüşmeye başlamıştı. 1890'da 89 milyon ton olan kömür üretimi, 1914'te 277 milyon tona yükseldi. Aynı yıl İngiltere'nin kömür üretimi 277 milyon ton, Avusturya-Macaristan'ın 47 milyon ton, Fransa'nın 40 milyon ton, Rusya'nın 36 milyon tondu. Almanya'nın 1914'teki çelik üretimi 17,6 milyon ton ile İngiltere, Fransa ve Rusya'nın toplam üretiminden daha fazlaydı.[398]

İtalya: İtalya sürekli dış müdahalelere açık olması sebebiyle Yakın Çağ'a Almanya gibi parçalanmışlık hâli ile girdi. 1815 Viyana Kongresi de İtalya'nın birleşmesini sağlayamadı. Fransız İhtilali sonrası yayılan fikirler İtalyan toplumunu etkilemekle birlikte hâlâ Piyemonte Krallığı, Toskana, Modena, Parma Dukalıkları, Lukas Prensliği, Kilise Devleti ve Napoli Krallıklarından meydana geliyordu. İtalya birlik olmak istese de önünde iki engel vardı. Bunlardan birisi ülkenin yarısını egemenlik altında tutan Avusturya, diğeri ise yüzlerce yıldır İtalya'da politik, dinî ve toplumsal olarak güçlü varlığını devam ettiren Papalık'tı.

İtalya bu parçalanmışlık hâli içerisinde 19. yüzyıla girdi. Fakat birlik olma yolunda ilk adım 1820'de Piyemonte ve Napoli'den geldi. Daha sonra 1830'da Modena, Parma ve Kilise'den yönetimde özgürlük sağlamak üzere harekete geçti. 1848 İhtilali sonrası İtalyanlar yeniden ayaklandı. Son olarak 1860'ta Toscana, Parma ve Bologna gibi küçük devletler ve Papalığa bağlı bazı yerler 1860 yılında Piyemonte'ya katılarak İtalya Krallığı'nı kurdular. Venedik ve Roma hariç tüm İtalya birleşmiş oldu. Fransa İtalyan

[397] Uçarol, *Siyasi Tarih*, s. 240.

[398] Kennedy, *Büyük Güçlerin Yükseliş ve Çöküşleri*, s. 245.

birliğinin kurulmasından yana değildi. Fakat İtalyanlar 20 Eylül 1870 yılında Roma'yı işgal ederek başkenti buraya taşıdılar. Papa bunu kabul etmese de İtalya, 19. yüzyılın son çeyreğine yeni bir devlet olarak girmiş oldu.[399] İtalya milli birliğini sağladıktan sonra 1896'dan 1908'e kadar hızla sanayileşti. Bu gelişmeye rağmen 1913'e gelindiğinde demir-çelik sanayii İngiltere'nin sekizde biri, Almanya'nın on yedide biri, Belçika'nın beşte biri seviyesine ancak çıkabildi.[400]

Savaş Öncesi Son Durum: Rusya, Avusturya ve Almanya uzlaşarak bir ittifak antlaşması imzaladılar. Ama Rusya ve Avusturya'nın bir arada durması güç gözüküyordu. Almanya İmparatoru Bismarck, Balkan anlaşmazlıklarında Avusturya'yı desteklediği takdirde Rusya'nın Fransa ile iş birliği yapacağını bildiği için Rusya ve Avusturya arasındaki dengeyi korumaya çalıştı. II. Wilhelm ise bu politikadan vazgeçti. Bunun üzerine 1893'te Rusya ve Fransa ile bir ittifak kurdu. Daha sonra Britanya 1904'te Fransa'yla bir antlaşma yaptı. Böylece Britanya, Fransa ve Rusya güçlerini birleştirmiş oldu. Almanya ve Avusturya yalnız kalmıştı. İtalya da bunlara destek verdi. Ama bu anlamsız bir destekti. Çünkü savaş başladıktan sonra İtalya saf değiştirecek ve İtilaf güçlerinin safına katılacaktır.[401]

1914 gelmeden her iki taraf da askerî güçlerini savaşa hazır hale getirdi. Kamuoyu da bir savaşı beklemekteydi. Almanya İngiltere'nin deniz gücüne karşı donanmasını güçlendirmek için girişimlere başladı. İngiltere ise zaten güçlü olan donanmasına takviyeler yaptı. Birinci Dünya Savaşı hızla yaklaşırken 1914 temmuzunda Fransız sosyalistler savaşı engellemek için grev dâhil ellerindeki tüm kozları

[399] Uçarol, *Siyasi Tarih*, s. 231-238.

[400] Kennedy, *Büyük Güçlerin Yükseliş ve Çöküşleri*, s. 238.

[401] Hirst, *Kısa Avrupa Tarihi*, s. 220.

kullanma konusunda anlaşmışlardır. Savaş başlamadan bir hafta önce Almanya'da barış yanlısı gösteriler yapıldı. Fakat bu arada Avrupa'da, Fransız Katoliklerin Alman Katolikleri öldürdüğü, Alman Protestanların İngiliz Protestanları öldürdüğü, Arapların Türklere saldırdığı gibi birçok propaganda yapılmaktaydı. Askerî hazırlıkların yanı sıra, toplum da adeta savaşa psikolojik olarak hazırlanmaktaydı.

1876-1915 arasında Britanya dört milyon mil karelik, Fransa ise üç buçuk milyon mil karelik bir sömürge elde etmişti. Sömürge yarışına geç başlayan İtalya ve Almanya bu yarışta geri kalmıştı. Bu da bu devletleri çok rahatsız ediyordu.[402]

Avrupa'nın yumuşak karnı Balkanlar kaynamaktaydı. Sırplar Avusturya ve Rusya'nın desteği ile Osmanlı'dan ayrılmıştı. Bosna-Hersek de Osmanlıdan koparılmıştı. Bu topraklarda birçok Sırp yaşamaktaydı. Avusturya-Macaristan tahtının varisi Arşidük Franz Ferdinand Bosna-Hersek'i ziyareti sırasında bir Sırp milliyetçisi tarafından 28 Haziran 1914 günü suikasta uğradı. Bu durum İttifak ve İtilaf güçlerini harekete geçirdi. Avusturya-Macaristan İmparatorluğu Sırbistan'ın hareket kabiliyetini kısıtlamak ve Balkanlarda etkinliğini azaltmak için fırsat beklemekteydi. Bunun için Sırbistan'a çok ağır teklifler içeren bir nota verdi ve 48 saat süre tanıdı. Tekliflerin bir kısmı kabul edilebilir teklifler değildi. Rusya'nın desteğini alan Sırbistan tekliflerin bir kısmını reddetti. Bunun üzerine Avusturya-Macaristan 28 Temmuz 1914 tarihinde Sırbistan'a savaş ilan etti. Rusya savaşın başlaması üzerine seferberlik hâline geçti. Almanya Rusya'dan seferberliğin durdurulmasını istedi. Rusya bunu kabul etmeyince 1 Ağustos 1914'te Rusya'ya savaş ilan etti. Almanya, Fransa'nın seferberlik kararı alması üzerine Fransa'ya 3 Ağustos tarihinde savaş ilan etti. Fransa seferberlik kararı öncesi ve savaşa girmeden

[402] Pelz, *Modern Avrupa Halkları Tarihi*, s. 139.

tedbirlerini almış ve zorunlu askerlik süresini uzatmıştı. İngiltere de müttefikleri savaşa girince 4 Ağustos tarihinde Almanya'ya karşı savaş ilan etti. Savaş kısa sürede bir dünya savaşı hâline geldi.[403]

Birinci Dünya Savaşı ve Avrupa

Savaşı başlatan Avrupa ülkeleri bunun kısa süre içerisinde biteceği düşüncesindeydiler. Kendilerinden o kadar emindiler ki Noel'i galibiyet sarhoşluğu içerisinde kutlayacaklardı. Ama netice hiç de umdukları gibi olmadı. Acımasızca devam eden savaş, tarihe en kanlı savaşlardan birisi olarak geçti. Askerî kayıpların yanı sıra sivil kayıplar da çok fazlaydı. İngiliz ablukasının sebep olduğu gıda sıkıntısı yüzünden 760 bin Alman hayatını kaybetmiştir. Almanya'da birçok temel ihtiyaç gıdası temin edilememiştir. Dükkânların önünde 600, 700, 800 kişilik kuyruklar oluşmuştur.[404]

Tablo 3: I. Dünya Savaşı'nda savaşa katılan asker, ölü ve yaralı sayısı[405]

Ülke	Asker Sayısı	Ölü	Yaralı
Almanya	11.000.000	1.773.700	4.216.058
Rusya	12.000.000	1.700.000	4.950.000
Fransa	8.410.000	1.375.800	4.226.000
Avusturya-Macaristan	7.810.000	1.200.000	3.620.000
Birleşik Krallık	8.904.467	908.371	2.090.212
İtalya	5.615.000	650.000	947.000
Romanya	750.000	335.706	120.000
Osmanlı İmparatorluğu	2.850.000	325.000	400.000
TOPLAM	57.339.467	8.268.577	20.569.270

[403] Uçarol, *Siyasi Tarih*, s. 463.

[404] Pelz, *Modern Avrupa Halkları Tarihi*, s. 151.

[405] Pelz, *Modern Avrupa Halkları Tarihi*, s. 145.

Savaş Avrupa toplumunda korkunç dramatik sonuçlara neden olmuştur. Çoğu gençlerden olmak üzere on milyona yakın insan hayatını kaybetmiştir. Savaştan sağ kurtulup dönen askerlerin bir kısmı akıl sağlığını kaybetmiştir. Hayatta kalanların neredeyse yarısı bir psikolojik sorunla karşılaşmıştır. Erkekler savaşta olduğu için onların yapacağı işleri kadınlar ve çocuklar yapmak zorunda kalmıştır. Avrupa'nın Belçika gibi daha güvenli kent ve ülkeleri mülteciler ile dolmuştur. Savaş sırası ve sonrası ortaya çıkan salgın hastalıklar ile birçok insan hayatını kaybetmiştir. 1918-1919 yıllarında devam eden grip salgını sırasında 60 milyon civarında insan ölmüştür. Bu durum savaşın arkasından farklı bir felaket olarak algılandı. Şehirlerin bir kısmı savaşın izlerini silemeden ölü kentlere dönmüştür.[406]

20. yüzyılın başlarında Rusya, birçok sosyal ve ekonomik sıkıntı ile karşı karşıya olmasına rağmen savaşa girdi. Rusya savaş öncesi dönemde sanayileşme ve modernleşme yönünde çokça adım atmışsa da hâlâ bir tarım ülkesiydi. Ama buna rağmen üretim çok düşüktü. Rusya'da bir dönüm araziden dokuz kile tahıl elde edilebilirken bu durum İngiltere'de otuz beş kilenin üzerindeydi. Rusya'daki ekonomik ve toplumsal sorunlar savaş boyu artarak devam etti. 1917 yılına gelindiğinde Rusya şehirleri toplumsal olaylarla çalkalanmaya başladı. Olayların devam etmesi üzerine Çar II. Nicholas tahttan çekildi. Yeni yönetim savaşa devam etme yanlısıydı. Fakat Almanlar İsviçre'de sürgünde olan Bolşevik komünist lider Lenin'in savaş karşıtı olduğunu biliyordu. Bunun için Almanya Lenin'in kendi ülkesi üzerinden gizlice Rusya'ya geçmesine müsaade etti. Rusya'ya gelen Vladimir Lenin (1870-1924), geçici hükümeti devirerek yönetime el koydu.

Bolşevik güçleri bütün hükümet binalarını sardığı zaman hiçbir direnişle karşılaşmadı. Devrim kansız bir şekil-

[406] Davies, *Avrupa Tarihi*, s. 972.

de gerçekleşmişti. Ama kan devrimden sonra geldi. Bolşevikler kurucu meclisi kapattı. Tüm güçleri kendi ellerinde topladılar. Özel şirket ve mülkleri kamulaştırdılar. Kiliseleri kapatıp din adamlarını öldürdüler. Köylülere toprak dağıtma dışında bireysel mülkiyete savaş ilan ettiler.[407]

Ekim Devrimi olarak bilinen 27 Ekim'de gerçekleşen bu Bolşevik İhtilali sonrası Lenin, Almanların istediği gibi Rusya'nın savaştan çekildiğini ilan etti. Almanlar önemli bir başarı elde ettiler. Savaş devam ederken gerçekleşen Bolşevik İhtilali dünya tarihi açısından önemli bir olaydı. Çünkü bu devrim ile Sanayi Devrimi sonrası işçi ve köylü hakları adına önemli bir adım atılmıştı. Fakat devrim işçiler adına istendiği gibi sonuç vermedi. Devrimlerden bir kesim çok şey bekler. Fakat bir süre sonra bu beklentiler hüsranla sonuçlanır. Tıpkı Bolşevik İhtilali sonrası gibi.[408]

Birinci Dünya Savaşı sonrası Avrupa yeniden şekillendi. Avusturya-Macaristan İmparatorluğu parçalandı. Avrupa'da Polonya, Çekoslovakya, Avusturya, Macaristan, Yugoslavya, Finlandiya, Estonya, Letonya ve Litvanya gibi yeni devletler ortaya çıtı. Almanya'ya çok ağır şartları olan Versay Antlaşması dayatıldı. Alsace-Lorraine bölgesini Fransa'ya terk etmek zorunda kaldı. Almanya'nın Belçika ve Danimarka ile sınırları yeniden düzenlendi. Avrupa'daki topraklarını kaybetmekle kalmadı tüm sömürgelerinden de çekildi. Osmanlı Devleti ortadan kalktı, yerine kurulan Türkiye Cumhuriyeti Asya ve Avrupa kıtasında verdiği mücadele sonrası bugünkü sınırlarına kavuştu. Savaş devam ederken 1916 tarihli Sykes-Picot Antlaşması ile Fransa Ki-

[407] Hirst, *Kısa Avrupa Tarihi*, s. 226; Pelz, *Modern Avrupa Halkları Tarihi*, s. 150-156; Davies, *Avrupa Tarihi*, s. 967; John Horne, "Birinci Dünya Savaşı'nda İşçiler ve İşçi Hareketleri", *I. Dünya Savaşı ve 20. Yüzyıl*, ed. Jay Winter, Geoffrey Parker ve Mary. R. Habeck, çev. Tansel Demirel, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınlar, İstanbul 2012, s. 198.

[408] Hirst, *Kısa Avrupa Tarihi*, s. 214.

likya, Suriye ve Lübnan coğrafyasında; İngiltere ise Hayfa, Akka ve Güney Mezopotamya üzerinde doğrudan kontrol kuracaktı. Bu kirli antlaşmanın ihtilal sonrası Rusya tarafından yayınlanması Avrupa devletleri arasında çatlak meydan getirdi. Buna rağmen savaş sonrası Osmanlı'nın Asya ve Afrika'daki topraklarında işgal ile birlikte İngiltere ve Fransa tarafından manda adı altında kukla yönetimler kuruldu.[409] Birinci Dünya Savaşı Avrupa sömürgeciliğinin de sonunu getirdi. Bunun sonuçları kendini hemen göstermese de sömürgeciliğin sonu için bir milat kabul edilmektedir.[410]

İkinci Dünya Savaşı ve Avrupa

İkinci Dünya Savaşı'nın en önemli nedenlerinden birisi, I. Dünya Savaşı sonrası Almanya'ya dayatılan Versay Antlaşması ile savaşın tüm bedelini ödemek zorunda kalmasıdır. Almanya, olarak Versay Antlaşmasını imzalasa da sanayi ve toplum kesiminde büyük bir tepki vardı. Kısa süre içerisinde ekonomik sonuçları ortaya çıkmaya başladı. 1922 başlarında bir dolar bin mark ederken, kasım ayında 6 bin marka çıktı. 4 Ocak 1923'te bir dolar 8 bin mark, 15 Ocak'ta 56 bin marka çıkmıştı. Eylül ayı geldiğinde bir dolar için 60 milyon ödemek gerekiyordu. Hayat pahalılığının önü alınamamıştı.[411] Almanya'daki ekonomik çöküş Nasyonal Sosyalist Partisinin işini kolaylaştırdı. Nazi partisi bu ekonomik zorluk karşısında girdiği her seçimde oyunu artırarak barışçıl yollardan iktidara geldi. Adolf Hitler

[409] Kennedy, *Büyük Güçlerin Yükseliş ve Çöküşleri*, s. 325.

[410] A. S. Kanya-Forstner, "Savaş, Emperyalizm ve Sömürgeciliğin Sona Erişi", *I. Dünya Savaşı ve 20. Yüzyıl*, ed. Jay Winter, Geoffrey Parker ve Mary. R. Habeck, çev. Tansel Demirel, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınlar, İstanbul 2012, s. 222.

[411] Pelz, *Modern Avrupa Halkları Tarihi*, s. 169.

(1889-1945) Ocak 1933'te Almanya Şansölyesi, 1934'te Führer olarak liderliğe yükseldi.[412]

Almanya'da durum bu iken savaşı kazanan taraf olan Fransa'da durum çok da farklı değildi. Bu dönemde sanayileşmeye ağırlık veren Fransa'da reel ücretler azaldı. 1930'dan sonra ekonomik şartlar daha da ağırlaştı. Fransa'nın durumu kötü olmakla birlikte, Rusya ve Avusturya-Macaristan'ın Avrupa güç dengesinde ortadan çekilmesi, Almanya'yı Fransa ve İtalya ile karşı karşıya bıraktı. Almanya'nın hızla silahlanması Fransızları rahatsız etse de bunu engelleyebilecek bir destekçi bulamadı. Almanya'nın içinde bulunduğu ekonomik durum da aşırı milliyetçilerin işine yarıyordu.

İngiltere kıta Avrupa'sına göre daha rahattı. Savaşı kazanan taraf olduğu için birçok alanda kârlı çıkmıştı. Şimdilik sömürgelerin de kontrolü elindeydi. Orta Doğu'da Osmanlı'dan ayrılan yerlerde kendine mutlak bağlı manda yönetimler kurmuştu. Türkler ile savaşmak yerine sahaya Yunanları sürerek kendisi sıcak bir çatışmaya girmekten uzak durmuştu. Avrupa'da ise Almanya ve Fransa'yı karşı karşıya bırakmış durumdaydı.

İki dünya savaşı arasında Yunanistan'da Ionnis Metaksas önderliğinde baskıcı bir diktatörlük güç kazandı. Metaksas sadece Yunan ırkından gelen Ortodoks Hristiyanların gerçek Yunan olabileceğini ilan ederek aşırı ırkçılık ve faşizme yöneldi. Yunanistan'da komünist parti ve solcuların birleşerek oluşturduğu Halkların Cephesi, 1935 seçimlerinde %9,6 oranında oy aldı.[413]

İtalya savaş sonrası umduğunu bulamadı. Ekonomik anlamda halkın içine düştüğü durum siyasi iktidara karşı tepki oluşturdu. Bu şartlar altında yapılan 1921 seçimlerinden Mussolini'nin mart 1919'da kurduğu Milli Faşist Parti'si

[412] Davies, *Avrupa Tarihi*, s. 1032.

[413] Pelz, *Modern Avrupa Halkları Tarihi*, s. 190.

35 milletvekili çıkararak başarı elde etti. Benito Mussolini (1883-1945) yönetimindeki faşistler, İtalya'yı komünist ve solculardan kurtarmak amacıyla harekete geçti. Bu durum karşısında hükümet görevden çekilmek zorunda kaldı. 30 Ekim 1922 tarihinde başbakanlığa Mussolini getirildi. Mussolini kısa sürede demokrasiyi askıya alıp, hızla yayılmacı bir politika izleyerek silahlandı. İtalya'nın bu tutumu başta Fransa olmak üzere Avrupa devletlerini rahatsız etti. Mussolini liderliğindeki İtalya, Birleşmiş Milletler ve Avrupalı devletlerin itirazlarına rağmen Habeşistan'ı 1935'te acımasız bir şekilde işgale başladı.

İki savaş arası dönemde İspanya iç savaş ile boğuştu. Bu dönemde dört yüz bin ile bir milyon arası İspanyol hayatını kaybetti. İspanya'da toprakların yarıdan fazlası nüfusun %1'lik bir kesiminin elindeydi. Köylüler hayatlarını çok zor şartlar altında devam ettirebiliyordu. İspanya toplumu 20. yüzyılda Orta Çağ görünümündeydi. Kilise, tramvay hatları başta olmak üzere birçok ekonomik gücü elinde bulunduruyordu. Katalonya, Bask bölgesi ve Galiçya'nın ayrılıkçı faaliyetleri devam etmekteydi.[414]

Birinci Dünya Savaşı devam ederken Bolşevik İhtilali ile savaştan çekilen Rusya'da Lenin'den sonra iktidara gelen Joseph Stalin (1879-1953) Dönemi'nde milyonlarca insan çalışma kamplarında uygunsuz çalışma koşulları, siyasi infazlar, sürgünler ve açlık gibi nedenlerle hayatını kaybetti.

Birinci Dünya Savaşı sonrası galip devletler istediklerini yapmıştır. Fakat buna rağmen Avrupa güç merkezi olmaktan çıkacaktır. Bilhassa Osmanlı Devleti ve Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'nun bıraktığı boşluk doldurulamamıştır. Avrupa'nın en etkili devleti ise İngiltere'dir. Bu durum Almanya, Rusya ve İtalya'yı aşırı rahatsız etmiştir. 1921'de yapılan Washington Denizcilik Antlaşması'na göre ABD'nin

[414] Davies, *Avrupa Tarihi*, s. 1043.

deniz gücü oranı 5 kabul edildi. Buna göre İngiltere'nin 5, Japonya'nın 3, Fransa'nın 1,5 ve İtalya'nın 1,5 olacaktı.[415]

Almanya'da 1933'te iktidara gelen Hitler'in ırkçı milliyetçiliği onu antisemitizme itti. Yahudiler kamudan ve Alman vatandaşlığından çıkarıldı. Yahudiler ile Yahudi olmayanlar arasında evlilik yasaklandı. Devlet kadroları Nazi Partisi üyeleri tarafından işgal edildi.[416] Büyük Alman Birliğini kurmak isteyen Hitler, Avusturya ile birleşmek istiyordu. Barışçıl yollardan denediyse de olmadı. Bunun üzerine 11 Mart 1938'de Avusturya'yı girerek işgale başladı ve Viyana'ya girdi. 13 Mart 1938 günü de iki devletin birleştiğini ilan etti. Avusturya'nın Almanya'nın bir parçası olması Almanya'nın Avrupa'da daha güçlü pozisyona gelmesini sağladı.[417]

Savaşın Başlaması: Avrupa'da durum bu iken savaş hızla yaklaşmaktaydı. 23 Ağustos 1939'da Sovyetler Birliği ve Nazi Almanya'sı bir saldırmazlık antlaşması imzaladı. Bu antlaşma ile Avrupa'nın sınır ülkesi Polonya'nın işgal edilmesi için yeşil ışık yakılmıştı. Nazi Almanya'sı zaman kaybetmeden ve savaş ilan etmeden 1 Eylül 1939'da Polonya'ya girdi. Sovyet kuvvetleri de 17 Eylül'de Polonya'ya girmeye başladı. İşgal 6 Ekim tarihinde sonlandı. Avrupa'nın bu masum ülkesi kısa sürede komşuları tarafından yutulmuştu. Sadece Avrupa'nın değil belki dünya tarihinin en büyük trajedilerinden birisi olan II. Dünya Savaşı böylece başlamış oldu.

Polonya'yı teslim alan Alman birlikleri, 14 Mayıs'ta Fransa'ya girdi. Hollanda 15 Mayıs, Belçika 28 Mayıs'ta teslim oldu. Paris 16 Haziran 1940 tarihinde düştü. Kızıl Ordu 1940 haziranında Letonya, Estonya ve Litvanya'ya

[415] Davies, *Avrupa Tarihi*, s. 988.
[416] Davies, *Avrupa Tarihi*, s. 1038.
[417] Uçarol, *Siyasi Tarih*, s. 538.

girdi. İtalyanlar Arnavutluk üzerinden Kuzey Yunanistan'a girdiyse de başarılı olamadı. Daha sonra Almanlar Yunanistan'ı işgal etti. 10 Temmuz 1943'te Sicilya, Amerikan ve İngiliz birlikleri tarafından işgal edildi. 1943 ortalarına gelindiği zaman Avrupa Sovyet ve Nazi orduları tarafından neredeyse tamamen işgal edilmiş durumdaydı. Karada Sovyetler güçlüyken havada ise Anglo Amerikan güçleri egemendi. 1944'e gelindiğinde Avrupa ve Balkanlarda Sovyet güçleri üstünlüğü ele geçirdi. Nazi işgalinden kurtarılan yerlere giren Kızıl Ordu girdiği yerlerde kan, gözyaşı, tecavüz ve şiddetten başka bir şey yapmadı. Nazilerden kurtarılan Alman köyünün tüm halkı acımasızca öldürüldü. Sovyet ilerlemesi karşısında Romanya saf değiştirdi.[418]

Savaş devam ederken müttefikler arası birçok defa toplantı ve konferanslar yapıldı. İlk olarak 14-24 Ocak 1943 tarihinde ABD Başkanı Roosevelt ve İngiltere Başbakanı Churchill, Kazablanka kentinden bir araya geldiler. Bu buluşmanın nedeni müttefiklerin Almanya'yı Kuzey Afrika'da yenip uzaklaştırmalarıdır. Fransız generallerin de hazır bulunduğu toplantıdan bir sonuç çıkmadı. Roosevelt ve Churchill Afrika cephesinin kapanması üzerine, 12-16 Mayıs 1943 tarihinde Washington'da bir araya geldiler. Konferansta Türk hava sahasının kullanılması, İtalya'nın işgali ve savaşın sonunda oluşacak barış ortamının İngiltere, Sovyet Rusya, Çin ve Amerika Birleşik Devletleri'nin sorumluluğunda olması konuşuldu. Müttefikler Quebec, Moskova, Kahire, Tahran, Washington, San Francisco ve Yalta'da birçok defa bir araya geldiler. Bunlar arasında en önemli olanlarından birisi de Stalin ve Churchill'in 9 Ekim 1944'te Kremlin'de bir araya gelmesidir. Bu görüşmeye göre Birleşik Krallık Yunanistan'ın %90'ı üzerinde hâkimiyet elde edecek, bunun karşılığı Rusya Romanya ve Bulga-

[418] Davies, *Avrupa Tarihi*, s. 1095-1105.

ristan üzerinde hâkimiyet kuracak, her iki devletin Yugoslavya ve Macaristan üzerinde ortak söz hakkı olacaktı.[419]

7 Mayıs 1945 tarihinde Almanya'nın koşulsuz teslim olmasından sonra 14 Ağustos 1945'te de Japonya kayıtsız şartsız teslim olmayı kabul etmiştir. Savaş yaklaşık altı yıl sonra, 2 Eylül 1945'te bittiğinde geride yaklaşık 60 milyon can kaybı bıraktı. Savaş'ın taraflarından Winston Churchill İmparatorluğu'nu kurtarmak, Stalin ise diktatörlüğünü devam ettirmek, Nazi Almanya'sı ise I. Dünya Savaşı'nda kaybettiği itibarını kurtarmak için savaşmıştır.[420]

Savaşın en büyük acısını kadınlar çekmiştir. Alman kadınlara Amerikan askerleri, Macar kadınlara Rus askerleri tarafından tecavüz edilmiştir. Tecavüze uğrayan kadın sayısı binlerle ifade edilmektedir. Gerçek sayı ortada yoksa da Amerikalı askerler sadece Almanya'da 190 bin kadına, Rus Askerler Budapeşte'de 50 bin kadına tecavüz etmiştir. Ayrıca çocuklu kadınların bir dilim ekmek karşılığı Amerika veya Rus askerler ile birlikte olması savaşın başka bir karanlık yüzüdür.[421]

Yirminci yüzyılın ilk yarısında dünyayı etkileyen iki büyük olaydan I. ve II. Dünya Savaşı'nın merkezi Avrupa olmuştur. Bu iki savaş hem dünyayı hem de Avrupa'yı etkilediği gibi Avrupa'nın siyasi coğrafyasının da değişmesine neden oldu. Bu dönemde militarizm, komünizm ve faşizmin totaliter yapısı Avrupa kıtasını bir cehenneme çevirdi. 1914'e gelindiğinde sömürge yöntemiyle neredeyse tüm dünyaya egemen olan Avrupa, 1945'te elindeki birçok şeyi kaybetti. Avrupa'nın saygınlığı ortadan kalktı. 1945'ten sonra dünya SSCB ve ABD gibi Avrupa dışı güçlerin denetimine girdi. Her iki savaş sonrası haklının değil güçlünün

---

[419] Uçarol, *Siyasi Tarih*, s. 617; Pelz, *Modern Avrupa Halkları Tarihi*, s. 203; Davies, *Avrupa Tarihi*, s. 1102.

[420] Pelz, *Modern Avrupa Halkları Tarihi*, s. 198.

[421] Pelz, *Modern Avrupa Halkları Tarihi*, s. 204.

kuralları geçerli oldu. Bu da dünyaya barış getireceği yerde toplumlar arasına mesafe koydu. Sadece Berlin gibi ikiye bölünen şehirlerin dışında, Kore gibi ikiye bölünen ülkeler, Orta Doğu'da olduğu gibi birçok parçaya bölünmüş aynı dili konuşan ve aynı etnik kökene ama farklı idari yapılara sahip devletler ortaya çıkardı.[422]

Avrupa kıtası Doğu ve Batı bloku olarak ikiye ayrıldı. Birinci Dünya Savaşı sonrası İsviçre'de 10 Ocak 1920'de kurulan Milletler Cemiyeti dünyaya barış getirecekti. Ama getirmedi. İlk olarak kasım 1920'de toplanan cemiyet 1941 yılına kadar yılda bir kez toplandı. Sovyetler Birliği 1934'te üyeliğe kabul edildiyse de 1940'ta üyelikten uzaklaştırıldı. Cemiyet kendisini 1946'da feshetti.

[422] Davies, *Avrupa Tarihi*, s. 945.

SOĞUK SAVAŞ DÖNEMİ AVRUPA: BİRLİĞE DOĞRU (1947-1989)

II. Dünya Savaşı Avrupa'yı büyük oranda değiştirdi. Bir tarafta kazanan ve kaybedenleri ortak bir noktada birleştirirken, diğer tarafta şehirleri ve devletleri iki seçenekten birini tercih etmeye zorladı. Bu tercihin bir sonucu olarak Soğuk Savaş'ın simge yapılarından olan ve Avrupa'yı ikiye ayıran Berlin Duvarı, 1961 yılının 12 Ağustos gecesi bir kentin tel örgülerle ikiye ayrılmasına neden oldu. Avrupa Doğu ve Batı olarak ikiye bölündü. Taraflardan birisi Amerika Birleşik Devletleri'nin öncülüğünde nisan 1949'da, Washington'da imzalanan bir antlaşma ile askerî bir ittifak yapmak amacıyla Fransa, Britanya, Belçika, Hollanda, Lüksemburg, Danimarka, Norveç, İzlanda, İtalya, Portekiz, Yunanistan, Türkiye ve Kanada'dan oluşan Kuzey Atlantik Teşkilatını (NATO) kurarken; diğeri ise Rusya'nın öncülüğünde, 14 Mayıs 1955'te Polonya, Macaristan, Çekoslovakya, Romanya, Bulgaristan ve Arnavutluk'un içerisinde olduğu Varşova Paktı'nı kurmuştur.[423]

İkinci Dünya Savaşı sonrası kıta Avrupa'sı üzerinde egemenlik kurmak isteyen Amerika Birleşik Devletleri, Sovyet tehdidine karşı 12 Mart 1947'de açıklanan Truman Doktrini ile Avrupa kıtası ve kıtaya sınırdaş ülkelere maddi yardımlar yapmaya karar verdi. ABD bu yardımları Avrupa'nın kalkınması için yapacaktı. Truman'ın Dışişle-

[423] Lee, *Avrupa Tarihinden Kesitler 1789-1980*, s. 315.

ri Bakanı General George Marshall'ın bu Avrupa Ekonomik Kalkınma Planına göre Avrupa ülkeleri maddi olarak desteklenecekti. Marshall Planı 1948'den 1951 yılına kadar yürürlükte kaldı. Planın temelinde Avrupa'yı yeniden yapılandırma siyaseti yatıyordu. Moskova plana sert tepki gösterdi. SSCB'ye bağlı devletler bu yardımları SSCB'nin isteği ile reddettiler. Politik olarak Londra ve Washington Avrupa'da egemen duruma geçti.[424] Marshall Planı ABD için büyük bir başarıydı. Bir yüzyıl önce ilgisiz kaldığı Avrupa üzerinde etkisini hissettirmeye başlamıştı.[425]

Alman ekonomisi Soğuk Savaş Dönemi'nde hızla büyüdü. Sadece Alman ekonomisi değil tüm Batı Avrupa büyüdü. Bu büyümeye neden olan Avrupa Birliğinin temeli, nisan 1948'de Avrupa Ekonomik İşbirliği Teşkilatı'nın (OEEC) kurulmasıyla atıldı. 1951 yılında kurulan Avrupa Kömür ve Çelik Topluluğu birliğin çekirdeğini oluşturdu. 2020 yılı başlarında Avrupa Birliğinden ayrılan Birleşik krallık, 1951'de de birliğe katılmamıştı.

Birlik yönünde 1959'da ortak pazar, 1967'de Avrupa Topluluğu'nun kurulması Avrupa siyasi birliği için önemli dönemlerdir. Avrupa Topluluğu'nun 12 üyesince 1992'de imzalanan Maastricht Antlaşması, Avrupa Birliği'nin kurulmasını sağladı. Üye devletler için 1993'te başlayan tek pazar, 2002'de ortak bir para birimi kullanılması ile sonuçlandı. Günümüzde 27 devlet Avrupa Birliği'nin üyesidir.[426]

Avrupa'nın bugün geldiği durum hakkında, Lübnan doğumlu, ailesi uzun yıllar Mısır'da yaşadıktan sonra Fransa'ya göç eden ve kendisi Paris'te yaşayan Amin Maalouf'un "beni bağrına kabul etmiş kıtanın kaderi üzerine

---

[424] Davies, *Avrupa Tarihi*, s. 1131; Robert, *Avrupa Tarihi*, s. 686.

[425] Desmond Dinan, *Avrupa Birliği Tarihi*, çev. Hale Akay, Kitap Yayınevi, İstanbul 2008, s. 43.

[426] Merriman, *Modern Avrupa Tarihi*, s. 1191; Dinan, *Avrupa Birliği Tarihi*, s. 70.

düşünürken duyduğum muazzam hüsran buradan kaynaklanıyor" şeklinde ifade etmeye çalıştığı düşüncelerinin bir kısmını ve Avrupa'nın bugüne gelişi ile birlikte geleceği konusundaki endişe ve düşüncelerini kendi kaleminden aktaralım:

> ...Birinci neden, bu kıtanın Sanayi Devrimi'nin ve ona eşlik eden uygarlığın doğduğu yer, dolayısıyla bir anlamda modern insanlığın şekillendiği "atölye" olması. En kadim uygarlıkların beşiği olan Doğu Akdeniz açısından, iki veya üç yüzyıldır varoluşunda önem taşıyan her şeyin -fikirler, araçlar, silahlar ve yaşam tarzı- Avrupa'dan geldiğini kabul etmek bir hakaret sayılmaz... Avrupa uygarlığı bütün gezegen için bir referans hâline geldi... Yaşlı kıtanın en büyük avantajlarından biri, Tarih'in Avrupa halklarına çoğunlukla ıstıraplar içinde değerli dersler vermiş olmasıdır... Benim gözümde, kıtanın kendi iç parçalanmalarından çıkardığı dersler de en az bu kadar önem taşıyor. Avrupa bunları aşmaya gayret ederken, insanlık tarihinin en mühim sayfalarından birini yazmaya girişti.
>
> II. Dünya Savaşı'ndan sonra, Avrupa projesini tasarlayanlar, çeşitli halkları asırlık kavgalarının üzerine çıkmaya ve bundan böyle aynı ulusun farklı dallarıymış gibi birlikte yaşamaya yönlendirmek için kıtayı bambaşka temeller üzerinde yeniden inşa etmeleri gerektiğini anladılar.
>
> Fikir yeni değildi, birbirini izleyen yüzyıllarda -sadece iki örnek verecek olursak, Erasmus ve Victor Hugo gibi- tanınmış şahsiyetler tarafından ifade edilmişti. Ama bugün de Avrupa projesine evrensel bir boyut kazandıran özgün gerçeklikler söz konusu.
>
> Nitekim günümüzde gezegenimizin ayırt edici özelliği, tıpkı Avrupa gibi –her biri kendi, ulusal hikâyesine, dillerine, inançlarına, kültürel referanslarına ve çoğunlukla komşularıyla asırlık çatışmalara sahip- çok sayıda bağımsız ülkeye bölünmüş olmasıdır.
>
> Bunun bilincinde olsun ya da olmasın, büyük veya küçük, zengin veya yoksul bütün bu ülkelerin düşmanlıklarını aşıp tüm ulusların, tüm dillerin ve tüm kültürlerin varoluşlarını

ve haysiyetlerini koruyacakları geniş kümeler içinde bütünleşerek güçlü bir varlığa sahip olmaları kendi çıkarlarınadır.

Yine de söz konusu yöneliş bu ülkelerin esinlenebilecekleri bir modelin varlığını gerektiriyor. Zaten gerçekleşme yolunda olan ve hep birlikte aynı çatı altında yaşamak için eskinin hangi davranışlarından kopmak gerektiğini somut bir biçimde gösterecek bir "pilot proje"ye gereksinim var. Tarihleri boyunca çatışmış ve atık birlikte ortak bir gelecek yaratmaya çalışan ülkeleri bir araya getirme iddiası taşıdığı için, sadece Avrupa projesi böyle bir model sunabilirdi

Eğer yaşlı kıta kendi birleşik devletlerini kurabilseydi, böyle bir geleceğin bir ütopya veya hayal olmakla kalmadığını, pekâlâ mümkün olduğunu tüm insanlığa göstermiş olacaktı.

Avrupa Birliği'nin, böyle bir başvuru modelini tam anlamıyla temsil etmek için, dünyanın gidişatı üzerinde gerçekten ağırlığını hissettirebilmek adına, ekonomik alanda olduğu kadar siyasi ve askerî alanlarda da küresel bir büyük gücün tüm vasıflarıyla donanmış federal bir devlete dönüşmesi gerekirdi. Ama Avrupa bu zorunlu iradeyi göstermedi.[427]

[427] Amin Maalouf, *Uygarlıkların Batışı*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2020, s. 170-171.

SOĞUK SAVAŞ SONRASI AVRUPA: BİRLİK (1989 - 2021)

Soğuk Savaş'ın efsane simgelerinden biri olan Berlin Duvarı'nın 12 Kasım 1989'da coşkulu bir şekilde yıkılmaya başlaması Avrupa açısından yeni bir dönemin de kapılarını aralamıştır. Duvarın yapılışı kadar yıkılışı da ses getirdi. Soğuk Savaş'ın en belirgin simgelerinden olan duvarın yıkılmasından kısa bir süre sonra Başkan Bush ve Gorbaçov, aralık 1989'da Malta Toplantısı ile Soğuk Savaş Dönemi'nin bittiğini ilan ettiler. Ama Soğuk Savaş'ın bitmesi Avrupa'ya barış yerine kan ve gözyaşı getirdi. Sırbistan, Hırvatistan, Karadağ, Makedonya, Slovenya, Kosova ve Bosna-Hersek'ten meydana gelen Yugoslavya'nın dağılması üzerine Avrupa'nın ortasında, 1992-1995 yılları arasında süren savaş boyunca 300 binden fazla insan öldürüldü. Belki bu katliam II. Dünya Savaşı sonrası Avrupa'da meydan gelen en büyük kıyımdı.

Fransa Başkanı 1990 yılbaşı günü SSCB dışındaki bütün Avrupa ülkelerini kucaklayan "tek" bir Avrupa arzusunu dile getirdi. Doğu Almanya birleşme dolayısıyla birliğe katıldı. 1991'de Maastricht'te toplanan devlet adamları, tek bir Avrupa pazarına yönelik düzenlemeler yapan yeni bir antlaşma konusunda mutabakata varıp tam ekonomik ve parasal birliği sağlamak için uygulanacak takvimin 1999'a kadar gerçekleşmesine karar verdiler. Antlaşma tüm üye ülkeleri yurttaşlarına Avrupa Birliği vatandaşlığı verip ortak bir noktada birleşmeyi hedeflemiştir.[428]

[428] Robert, *Avrupa Tarihi*, s. 753.

Soğuk Savaş'tan harap olmuş, aşağılanmış ve morali bozuk olarak çıkan Rusya, kaybettiği mevzileri Suriye'deki gibi siyasi, hatta Kırım'daki gibi coğrafi bakımdan yeniden kazanmaya çalışmaktadır.[429]

[429] Maalouf, *Uygarlıkların Batışı*, s. 188.

DEĞERLENDİRME

Tarih, geçmiş ilmi olarak bilinir. Ama tarihin mazi boyutu kadar hâl ve istikbal boyutu da vardır. Maziyi bilmeden hâl iyi anlaşılamaz. Mazi ve hâl iyi şekilde analiz edilmeden de gelecek hakkında çıkarım yapmak zordur. Bugünü iyi anlayabilmek için dünü iyi analiz edebilmek ve bilmek gerekmektedir.

Siyasi ve coğrafi sınırlarının tam olarak nerede başladığı ve bittiği belli olmayan Avrupa, 20. yüzyılın ikinci yarısına kadar siyasi bir bütünlük içerisinde olamamıştır. Siyasi bir bütünlük içerisinde olmasa da kurduğu sömürgelerle Avrupa dışında; Asya, Afrika, Avustralya ve Amerika kıtasında da Avrupa'nın bayrağı dalgalanmıştır. Avrupa, I. Dünya Savaşı sonrası kısmen, II. Dünya Savaşı sonrası ise sömürgelerinden tamamen çekildi. Ama buralarda siyasi olarak varlığını sürdürmek için birçok emperyal araç kullandı ve hâlâ kullanmaktadır.

Dinî anlamda Hristiyanlık; siyasi, toplumsal ve ekonomik anlamda feodal yapı Orta Çağ Avrupa'sını şekillendirirken Avrupa, Yeni Çağ'a hem dinî dogmaları hem de siyasi ve toplumsal yapısını sorgulayarak girdi. Çağın sonlarına doğru olgunlaşan bu sorgulama sonrası, Avrupa aydınlanmayı yaşadı. Aydınlanma ile birlikte elindeki bilgi birikimini teknolojiye dönüştüren Avrupa, siyasi yapısında da yeni değişmelere sahne oldu. Bu, sadece Avrupa ile sınırlı kalmayıp tüm dünyada da değişimlere neden olmuştur.

Etnik, dinî ve idari açıdan parçalanmışlık içerisinde bulunan Avrupa, tüm sorunları şimdilik bir kenara bırakarak, II. Dünya Savaşı'ndan sonra bir bütünleşme içerisine girdi. Avrupa, bu bütünleşmenin toplumsal ve ekonomik meyvelerini bugün toplamaktadır. Dünün birikimleri ve bugünün gelişmeleri ile gelecek hakkında çıkarımlar yapabilsek de Avrupa'nın üçüncü bin yılda nasıl bir siyasi yapı içinde olacağını kestirmek çok zordur. Ama şu bir gerçektir ki Avrupa, uzun ve yorucu bir mücadelenin sonucunda bugünkü yapısına kavuşabilmiştir. Bu yapıya kavuşabilmek için ise ortaya çıkan kriz, çatışma, mücadele ve anlaşmazlıklar bir orta yol ile çözüme kavuşturulmuştur.

Günümüzde medeni olmak ile Avrupalı olmak eş değer kabul edilmektedir. Avrupalılar böyle düşünmektedir. Avrupalı ve kalkınmış toplumların birçoğu gibi kendi toplumumuz da bu şekilde düşünmektedir. Avrupa'nın yakalamış olduğu teknolojik üstünlük, medeni olmak ile özdeşleştirilmiştir. Ama medeni olmak ile teknolojik anlamda ileri olmayı ayrı tutmak gerekmektedir. Medeniyet bir yaşam tarzı ve felsefesidir. Tarihin her döneminde kendine özgü hâli ile var olmuştur. Avrupa bugün bu güçten yararlanmaktadır. Diğer toplumlar da medeniyet ürünlerini kullanmaktadır, hatta üretmektedir.

Medeniyetin en büyük yansıması olan teknolojik gelişmeler, günümüzde Avrupa'nın sınırlarını çoktan aşmıştır. Medeniyet unsurları tüm insanlığın hayatını kolaylaştırmaktadır. Bugün bir köylünün arabasıyla bir saat içerisinde ulaştığı pazar yeri, bundan yüz elli, iki yüz yıl önce bir günlük bir yolculuğu gerektiriyordu. Bir ay süren ülkeler ve kıtalar arası yolculuk bir günden daha kısa bir zamanda katedilir oldu. Bugün insanlığa günün her saatinde cıvıl cıvıl, rengârenk gezme imkânı sunan caddeler, yüz elli, iki yüz yıl önce gün batımından sonra karanlığa bürünüyordu. Bundan yüz elli, iki yüz yıl önce en ufak bir hastalık veya

yara, ölümle sonuçlanırken şimdi ise kesilen ve kopan bir uzuv yerine dikilebilmektedir. Tüm bunlar kültür ve medeniyetin maddi yansıması, sanayi ve teknolojinin geldiği nokta ve insanlığın bir ürünüdür. Gelinen bu noktayı sadece "Beyaz Adam"a mal etmek doğru olmasa gerek. Hatta bu durum, tarihin akışına ve ilerleme ilkesine de terstir.

KAYNAKÇA

Abdi'z-Zahir, M. İ. (1961). *Teşrifu'l Eyyâm ve'l Usûr fi Sireti'l Meliki'l-Mansur.* Kahire.

Abu-Lughod, J. (2020). *Avrupa Hegemonyasından Önce 1250-1350 Yılları Arasında Dünya Sistemi.* (C. Mavituna, Çev.) İstanbul: Vakıfbank Kültür Yayınları.

Aguilers, R. (2019). *Historia Francorum Qui Ceperunt Iheruselam (Haçlılar Kudüs'te: Bir Papazın Gözünden İlk Haçlı Seferi.* (S. Genç, Çev.) İstanbul: Yeditepe Yayınları.

Ağasıoğlu, F. (2011). *Etrusk-Türk Bağı.* Bakü: Qismet.

Akdeniz, M. G. (2019). *Tarih Öncesi ve İlkçağ Mimarlığı.* İstanbul: İdeal Kültür Yayınları.

Aksan, V. H. (2007). *Ottoman Wars 1700-1870.* Harlow: Longman.

Aktan, A. (1995). Bahri Memluklerden Sultan Kalavun ve Hanedanı. *Belleten, LIX*(226), 605-620.

Aktan, A. (1999). Memluk-Haçlı Münasebetleri. *Belleten,, LXIII*(237), 411-452.

Akyılmz, G. (1999). Bâd- Hevâ Vergilerine Bir Örnek: Resm-i Ârus. *Selçuk Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, 7*(1-2), 115-128.

Akyol, H. (2016). Hristiyanlığın Doğuşu ve Yayılması. S. H. Özkan içinde, *Orta Çağ Tarihi* (s. 393-431). İstanbul : İdeal Kültür Yayınları.

Alatlı, A. (2010). *Batı'ya Yön Veren Metinler* (Cilt I-IV). İstanbul: Kapadokya MYO Yayınları.

Al-Hassani, S. (2016). The Journey of Atomic Machines in Muslim Civilisation. M. Eriş içinde, *Karanlık Gösterilen Aydınlık Çağ* (s. 22-25). Mardin : Mardin Artuklu Üniversitesi Yayınları.

Arslan, S. (2020). *Osmanlı'da Bilginin Dolaşımı.* İstanbul: Ketebe Yayınları.

Artz, F. B. (1996). *Orta Çağların Tini.* (A. Yardımlı, Çev.) İstanbul: İdea Yayınevi.

Atlan, S. (1970). *Roma Tarihi'nin Ana Hatları.* İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları.

Atlıoğlu, Y. (2014). *Savaşta ve Barışta Lübnan Marunîleri.* İstanbul: Kaktüs Yayınları.

Ayda, A. (2014). *Etrüskler Türk Mü İdi.* Ankara: Türk Tarih Kurumu.

Aydın, M. (1998). Hristiyanlık. Heyet içinde, *İslam Ansiklopedisi* (s. 353-358). İstanbul: Diyanet Vakfı Yayınları.

Aytaç, K. (2009). *Avrupa Eğitim Tarihi.* İstanbul: Doğubatı Yayınları.

Bakır, A. (2008). *Ortaçağ Tarihi ve Medeniyetine Dair Metinler* (Cilt II). Ankara: Bizim Büro Basımevi.

Barbara Watson Andaya, L. Y. (1984). *A History of Malaysia.* Palgrave Macmillan.

Bauer, S. W. (2013). *Antik Dünya.* (M. Moralı, Çev.) İstanbul: Alfa Yayınları.

Bauer, S. W. (2018). *Ortaçağ Dünyası.* (M. Moralı, Çev.) İstanbul: Alfa Yayınları.

Baykal, B. S. (1988). *Yeni Zamanda Avrupa Tarihi* (Cilt II/1). Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

Benevolo, L. (2006). *Avrupa Tarihinde Kentler.* (N. Nirven, Çev.) İstanbul: Literatür Yayınları.

Berk, F. M. (2016). Roma İmparatorluğu. S. H. Özkan içinde, *Orta Çağ Tarihi* (s. 473-517). İstanbul : İdeal Kültür Yayınları.

Bilici, F. (2001). XVII. Yüzyılın İkinci Yarısında Türk-Fransız İlişkileri, Gizli Harpten Objektif İttifaka. Heyet içinde, *Türkler – Osmanlı* (Cilt I, s. 480-492). Ankara: Yeni Türkiye Yayınları.

Blackwell, R. J. (2006). *Behind the Scenes at Galileo's Trial.* Notre Dame, Indiana : University of Notre Dame Press.

BOA, A.DVN. DVE, 100/1. (tarih yok).

BOA, A.DVN. DVE, 99/5. (tarih yok).

BOA, HAT, 141/5844, 5868. (tarih yok).

BOA, HAT, 141/5876. (tarih yok).

BOA, HR.SYS, 20/20. (22.06.1899).

BOA, MV, 25/54; Y.A.HUS, 206/54; HR.SYS, 994/62. (tarih yok).

BOA, Y.A.HUS, 397/90. (26.06.1899).

BOA, Y.PRK.UM, 45/40. (3 Nisan 1899).

Bourne, K. (1963). İngiltere ve Girit İsyanı 1866-68 (Great Britain and the Cretan Revolt, 1866-1869). (Y. T. Kurat, Dü.) *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Tarih Araştırmaları Dergisi, 1* (1), 249-275.

Brinton, C. J. (1982). *1453'ten Bugüne Dünya Tarihi ve Çağdaş Uygarlık.* İstanbul: Cem Yayınevi.

Brown, P. (2000). *Geç Antikçağda Roma ve Bizans Dünyası.* (T. Kaçar, Çev.) İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.

Bruneau, A. (1932). *Tradition, et Poltique de la France au Levant.* Paris.

Bulut, Y. (2020). *Oryantalizmin Kısa Tarihi.* İstanbul: Küre Yayınları.

Cesaire, A. (2005). *Fransız Irkçılığının Fikri Temelleri Sömürgecilik Üzerine Söylev.* (G. Ayas, Çev.) İstanbul: Doğu Kütüphanesi.

Chaunu, P. (2000). *Aydınlanma Çağı Avrupa Uygarlığı.* (M. A. Kılıçbay, Çev.) İzmir: Dokuz Eylül Yayınları.

Cornforth, M. (1987). *Tarihsel Materyalizm.* İstanbul: El Yayınları.

Çolak, K. (2008). Mısır'ın Fransızlar Tarafından İşgali ve Tahliyesi. *Sakarya Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi Dergisi (2008-II), s. 145*(2), 141-183.

Däniken, E. v. (2020). *Tanrıların Yolculuğu.* (B. T. Uğur, Çev.) İstanbul: Artemis Yayınları.

Davies, N. (2006). *Avrupa Tarihi.* Ankara: İmge Kitabevi.

Davis, R. H. (2020). *Orta Çağ Avrupa Tarihi.* İstanbul: Dergâh Yayınları.

Demirkent, I. (1994). *Urfa Haçlı Kontluğu Tarihi* (Cilt II). Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

Demirkent, I. (1996). Franklar. Heyet içinde, *İslam Ansiklopedisi* (Cilt 13, s. 173-176). İstanbul: Diyanet Vakfı Yayınları.

Demirtaş, M. (2018). Reform ve Aydınlanmaya Doğru, . Selim Hilmi Özkan içinde, *Yeni ve Yakınçağ Tarihi*, (s. 105-131). İstanbul: İdeal Kültür Yayınları.

Deschamps, H. (1963). *Sömürgeciliğin Sonu.* (J. v. Forsan, Çev.) İstanbul: Remzi Kitabevi.

Desmond Dinan. (2008). *Avrupa Birliği Tarihi.* (H. Akay, Çev.) İstanbul 2008: Kitap Yayınevi.

Develioğlu, F. (2003). *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat.* Ankara: Aydın Kitabevi Yayınları.

Dolbee, S. (2020, 01 04). *Is the Turk a White Man?* . Tozsuz Evrak, http://www.docblog.ottomanhistorypodcast.com

Durgun, F. (2021). *Modern Avrupa Tarihi Yeniden Düşünmek.* İstanbul: Ketebe Yayınları.

Dürüşken, Ç. (2003). *Roma Dini.* İstanbul : Türk Eskiçağ Bilimleri Enstitüsü Yayınları.

El-Ayni Ebu Muhammed Bedreddin Mahmud b. Ahmed. (1446). *Ikdu'l Cuman fi Tarihi Eh-li'z-Zaman.* Topkapı Sarayı Müzesi, III. Ahmed Küt: 2911/ 9.

Emecen, F. M. (2012). *Fetih ve Kıyamet 1453.* İstanbul: Timaş Yayınları.

Erünsal, İ. E. (2018). *Orta Çağ İslam Dünyasında Kitap ve Kütüphane.* İstanbul : Timaş Yayınları.

Fahrenthold, S. D. (2019). *Between the Ottomans and the Entente: the First World War in the Syrian and Lebanese Diaspora, 198-1925.* New York: Oxford University Press.

Ferro, M. (2002). *Sömürgecilik Tarihi.* (M. Cedden, Çev.) İstanbul: İmge Kitabevi.

Fukuyama, F. (2016). *Tarihin Sonu ve Son İnsan.* İstanbul: Profil Yayınları.

Gana, N. (2008). Introduction: Race, Islam, and the Task of Muslim and Arab American Writing. *PMLA: Special Topic: Comparative Racialization, 123*(5), 1574.

Genç, M. (2000). *Osmanlı İmparatorluğunda Devlet ve Ekonomi.* İstanbul: Ötüken Yayınları.

Gibbon, E. (1987). *Roma İmparatorluğu'nun Gerileyişi ve Çöküş Tarihi* (Cilt I-II-III). (A. Baltacıgil, Çev.) İstanbul: Bilim Felsefe Sanat Yayınları.

Goff, J. L. (2008). *Avrupa'nın Doğuşu.* (M. T. Binder, Çev.) İstanbul: Literatür Yayınları .

Goff, J. L. (2017). *Ortaçağ'da Entelektüeller.* (M. A. Kılıçbay, Çev.) İstanbul : Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

Gökbilgin, M. T. (1976). Rakoczi Ferenc II. ve Osmanlı Devleti Himayesinde Macar Mülteciler. *Türk Macar Kültür Münasebetleri Işığı Altında II. Rakoczı Ferenc ve Macar Mülteciler Sempozyumu Bildirileri.* İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi.

Göksoy, İ. H. (1998). *İslâm'ın Güneydoğu Asya'ya Girişi ve Yayılışı.* İstanbul: Beyan Yayınarı.

Gölen, Z. (2011). 1862 Karadağ Askerî Harekâtı ve Sonuçları. *Belleten, LXXV*(273), 212-247.

Görgün, T. (2020). *İslam Batı İlişkileri Çerçevesinde Medeniyet Meselesi.* İstanbul : Endülüs.

Gül, M. (2017). *Orta Çağ Avrupa Tarihi.* İstanbul : Bilge Kültür Sanat Yayınları.

Gümüş, Ş. Ö. (2013). Napolyon'un Mısır'ı İşgali Sırasında Osmanlı Topraklarındaki Fransızlar. *Uluslararası Tarih ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*(9), 249-278.

Gürcan, F. (2020). *Sorularla Avrupa Tarihi.* İstanbul: Yeditepe Yayınları.

Harman, Ö. F. (2002). Konsil. *İslam Ansiklopedisi* (Cilt 26, s. 175-178). içinde İstanbul: Diyanet Vakfı Yayınları.

Hirst, J. (2019). *Kısa Avrupa Tarihi.* (M. Doğan, Çev.) İstanbul: Say Yayınları.

Hitti, P. K. (1989). *Siyasi ve Kültürel İslam Tarihi* (Cilt II). (S. Tuğ, Çev.) İstanbul: Boğaziçi Yayınları.

Horne, J. (2012). Birinci Dünya Savaşı'nda İşçiler ve İşçi Hareketleri. G. P. Jay Winter içinde, *I. Dünya Savaşı ve 20. Yüzyıl* (T. Demirel, Çev., s. 171-203). İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınlar.

Huntington, S. P. (2018). *Medeniyetler Çatışması ve Dünya Düzeninin Kurulması.* İstanbul: Okyanus Yayınları.

İnalcık, H. (İstanbul). *Rönesans Avrupası.* 2013: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

Jordan, W. C. (2010). Ortaçağ'da Avrupa. Anthony Pagden içinde, *Avrupa Fikri* (R. Ö.-M. Varlık, Çev.). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

Kafesoğlu, İ. (1995). *Türk Milli Kültürü.* İstanbul : Boğaziçi Yayınları.

Kaleli, E. (2016). Haçlı Seferleri ve İslam Dünyası. Selim Hilmi Özkan içinde, *Orta Çağ Tarihi* (s. 551-602). İstanbul: İdeal Kültür Yayınları.

Kanya-Forstner, A. S. (2012). Savaş, Emperyalizm ve Sömürgeciliğin Sona Erişi, G. P. Jay Winter içinde, *I. Dünya Savaşı ve 20. Yüzyıl* (T. Demirel, Çev.). İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

Karal, E. Z. (1995). *Osmanlı Tarihi,* (Cilt V). Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

Kaya, Ö. (2020). *Roma İmparatorluğu'ndan Hitler Almanya'sına Avrupa Tarihi Üzerine Yazılar.* İstanbul: Kronik Yayınları.

Keçiş, M. (2016). Kavimler Göçü ve Feodalite. S. H. Özkan içinde, *Orta Çağ Tarihi* (s. 433-471). İstanbul: İdeal Kültür Yayınları.

Kennedy, H. (2019). *Endülüs: Müslüman İspanya ve Portekiz'in Siyasi Tarihi.* (A. Demir, Çev.) İstanbul: Dergâh Yayınları.

Kennedy, P. (1998). *Büyük Güçlerin Yükseliş ve Çöküşleri.* İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

Kılıç, Ü. (2018). Rönesans ve Avrupa'nın Uyanışı. S. H. Özkan, *Yeni ve Yakınçağ Tarihi,* (s. 79-104). İstanbul: İdeal Kültür Yayınları.

Kızıltoprak, S. (2010). *Mısır'da İngiliz İşgali Osmanlı'nın Diplomasi Savaşı (1882-1887).* İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.

Kodaman, B. (1980). Avrupa Emperyalizminin Osmanlı İmparatorluğuna Giriş Vasıtaları (1838-1914). *Milli Kültür,* 23-33.

Köse, E. (2018). Yeni Çağ'da Avrupa'da İç Savaşlar ve Mücadeleler. S. H. Özkan içinde, *Yeni ve Yakınçağ Tarihi,* (s. 133-176). İstanbul: İdeal Kültür Yayınları.

Küçük, A. (1996). Gregoryen Ermeni Kilisesinin Oluşması ve Konsil Kararları Karşısındaki Tutumu. *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 35*(1), 177-154.

Küken, G. (2001). *Ortaçağ'da Eğitim Felsefesi.* İstanbul: Alfa Yayınları.

Küskü, O. (2019). *Endülüs Emevi Devleti İdari Yapısı (756-1031).* Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Lee, S. J. (2002). *Avrupa Tarihinden Kesitler 1789-1980.* (S. Aktur, Çev.) Ankara: Dost Kitabevi.

Livius, T. (2011). *Roma Tarihi* (Cilt I-II). (U. Yılmaz, Çev.) İzmir: İlya Yayınevi.

Maalouf, A. (2017). *Arapların Gözünden Haçlı Seferleri.* (A. Berktay, Çev.) İstanbul : Yapı Kredi Yayınları.

Maalouf, A. (2020). *Uygarlıkların Batışı,.* (A. Berktay, Çev.) İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

Majul, C. A. (1973). *The Contemporary Muslim Movement in the Philippines.* (L. Balkan, Çev.) Berkeley: Mizan Press.

Makdisi, G. (2018). *Ortaçağ'da Yüksek Öğretim.* (T. B. Ali Hakan Çavuşoğlu, Çev.) İstanbul : Klasik Yayınları.

Mckay-H.M.Scott, D. (2011). *Büyük Devletlerin Yükselişi 1648-1815.* (E. B. Özbilen, Çev.) İstanbul: Dergâh Yayınları.

McNeill, W. (2008). *Avrupa Tarihinin Oluşumu.* (Y. Kaplan, Çev.) İstanbul: Külliyat Yayınları.

Merriman, J. (2018). *Rönesans'tan Bugüne Modern Avrupa Tarihi.* (Ş. Alpagut, Çev.) İstanbul: Say Yayınları.

Oktay Akşit, R. İ. (1976). *Roma İmparatorluk Tarihi.* İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları.

Özakpınar, Y. (2016). *İslam Medeniyeti ve Türk Kültürü.* İstanbul: Ötüken Yayınları.

Özdemir, M. (1995). "Endülüs". *İslam Ansiklopedisi, 11*, 211-225. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.

Özey, R. (2017). *Avrupa Coğrafyası.* İstanbul : Aktif Yayınevi.

Özkan, S. H. (2009). XVII. Yüzyılın Sonlarında Hıristiyan Birliği Projesi ve Osmanlı-Fransız İlişkileri. *SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*(19), 61-72.

Özkan, S. H. (2013). Sultan Kalavun ve Haçlıların Ortadoğu'dan Temizlenmesi (1279-1290). *Süleyman Demirel Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*(29), 503-526.

Özkan, S. H. (2017). *Osmanlı Devleti ve Diplomasi.* İstanbul: İdeal Kültür Yayıncılık.

Pagden, A. (2010). Avrupa: Bir Kıtayı Kavramsallaştırma. A. Pagden içinde, *Avrupa Fikri* (R. Ö.-M. Varlık, ÇevW s. 1-69). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

Pakalın, M. Z. (1993). *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü* (Cilt II). İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları.

Parthasarathi, P. (2019). *Avrupa Zenginleşirken Asya Neden Yoksul Kaldı?* (Ö. Kalaycıoğlu, Çev.) İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

Pelz, W. A. (2017). *Modern Avrupa Halkları Tarihi.* (N. Tuna, Çev.) İstanbul: Kolektif Yayınları.

Pınar, H. (2018). Viyana Kongresi ve Avrupa'nın Yön Arayışı. S. H. Özkan içinde, *Yeni ve Yakınçağ Tarihi.* İstanbul: İdeal Kültür Yayınları.

Pirenne, H. (1983). *Ortaçağ Avrupası'nın Ekonomik ve Sosyal Tarihi.* (U. Kocabaşoğlu, Çev.) İstanbul: Alan Yayıncılık.

Roberts, J. M. (2017). *Avrupa Tarihi.* (F. Aytuna, Çev.) İstanbul: İnkılap Kitabevi.

Rossier, E. (1943). *Avrupa'nın Siyasi Tarihi.* (A. K. Aksüt, Çev.) İstanbul: Fazilet Basımevi.

Runciman, S. (1998). *Haçlı Seferleri Tarihi* (Cilt I). (F. Işıltan, Çev.) Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

Sahillioğlu, H. (1991). Arûs Resmi. Heyet içinde, *İslam Ansiklopedisi* (Cilt III, s. 422-423). İstanbul: Diyanet Vakfı Yayınları.

Said, E. (1995). *Oryantalizm.* (N. Uzel, Çev.) İstanbul: İrfan Yayınevi.

Sander, O. (1987). *Anka'nın Yükselişi ve Düşüşü,* Ankara: Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları.

Schulze, H. (2005). *Avrupa'da Ulus ve Devlet.* (T. Binder, Çev.) İstanbul: Literatür Yayınları.

Seignobos, C. (1960). *Avrupa Milletlerinin Mukayeseli Tarihi.* (S. Tiryakioğlu, Çev.) İstanbul: Varlık Yayınları.

Senyobos. (1938). *Avrupa Tarihi.* (A. K. Aksüt, Çev.) İstanbul: Dün ve Yarın Tercüme Külliyatı.

Smith, J. M. (2015). *Roma'dan Sonra Avrupa: Yeni Bir Kültür Tarihi 500-1000.* (A. Fethi, Çev.) İstanbul: Alfa Yayınları.

Soysal, İ. (1999). *Fransız İhtilâli ve Türk-Fransız Diplomasi Münasebetleri (1789-1802).* Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

Stephen J. Lee. (2002). *Avrupa Tarihinden Kesitler 1494-1789.* (E. Demirel, Çev.) Ankara: Dost Kitabevi.

Şekerci, A. E. (2016). Aydınlanma ve Bilim: Bilimsel Zihnin Yeniden İnşası ve Dönüşümü. Ö. Bozkurt içinde, *Bilim Tarihi ve Felsefesi* (s. 353-372). Mardin: Mardin Artuklu Üniversitesi Yayınları.

Taşlıalan, M. (1991). *Psidian Antioch.* İstanbul: Cem Ofset.

Tekin, O. (2010). *Eski Yunan ve Roma Tarihine Giriş.* İstanbul: İletişim Yayınları.

Tekin, O. (2009). Antikçağ'da Kent-Devletleri ve Demokrasi. F. M. Emecen içinde, *Eski Çağ'dan Günümüze Yönetim Anlayışı ve Kurumlar* (s. 1-10). İstanbul: Kitabevi Yayınları.

Thomas, J. J. (2013). Mississippi Mahjar: Lebanese Immigration to the Mississippi Delta. *Southern Culture, 19*(4), 5-54.

Topaktaş, H. (2007). XVIII. Yüzyıl Ortalarında Türk-Leh İlişkilerinden Bir Kesit: Kapıcıbaşı Mehmed Ağa'nın Lehistan (Polonya) Elçiliği (1757-1758). *Osmanlı Araştırmaları,*(29), 203-225.

Toraman, A. (2019). Cebel-i Lübnan Mutasarrıflığında Vasa Paşa Dönemi. Eskişehir : Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi .

Touati, H. (2021). *Ortaçağ'da İslam ve Seyahat: Bir Âlim Uğraşının Tarihi ve Antropolojisi.* (A. Berktay, Çev.) İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

Turan, N. S. (2014). *İmparatorluk ve Diplomasi Osmanlı Diplomasisinin İzinde.* İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.

Türkmen, Z. (2001). Girit Adasını Osmanlı İdaresinden Ayırma Çabaları: Yunan İsyanını Takip Eden Dönemdeki Gelişmeler (1821-1869). *OTAM*(12), 249-275.

Uçarol, R. (1995). *Siyasi Tarihi (1789-1994).* İstanbul: Filiz Kitabevi.

Uluerler, S. (2018). Coğrafi Keşifler ve Avrupa'nın Yayılması. S. H. Özkan içinde, *Yeni ve Yakınçağ Tarihi* (s. 45-78). İstanbul: İdeal Kültür Yayınları.

Uzun, E. (2018). Sanayi İnkılabı ve Batı'nın Yükselişi. S. H. Özkan içinde, *Yeni ve Yakınçağ Tarihi* (s. 279-316). İstanbul: İdeal Kültür Yayınları.

Uzunçarşılı, İ. H. (1995). *Osmanlı Tarihi* (Cilt IV/I-III/II). Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

Ülgen, P. (2020). *Orta Çağ Avrupa Tarihi*. İstanbul: Yeditepe Yayınları.

Ülgen, P. (2020). *Orta Çağ Avrupa'sında Kölelik*. İstanbul: Yeditepe Yayınları.

Waterson, J. (2016). *Hasan Sabbah ve Alamut*. İstanbul: Yedinci Kapı Yayınları.

Wickham, C. (2019). *Ortaçağ'da Avrupa*. (N. Epçeli, Çev.) İstanbul: Yeditepe Yayınları.

Yolland, A. B. (1917). *Hungary*. London: T.C. & E.C. Jack Limited Publish.

DİZİN

A

Abbâsîler 85
Abdurrahman b. Muâviye 85
Abdurrahman [III] 86
Aberdeen 75
Actium savaşı 49
Addis Ababa 123
Akdeniz 14, 16, 23, 28-30, 32-34, 37, 38, 40, 48, 94, 146, 178, 182, 184, 199, 200, 219
akropol 29
Akşehir 96, 103
Alexander Borgia [IV]-papa 138
Alexander [III]-papa 65
Almanya 13, 19, 24, 65, 90, 117-119, 120, 122, 123, 140-142, 150, 151, 153, 164, 187-189, 202-215, 221
Alsace-Lorraine 124, 209
Amcazâde Hüseyin Paşa 120
Anglikanizm 142, 143
Annibal 37
Antik Yunan 28, 30, 32, 89, 132, 135
Aristoteles 31, 66
Assab adası 123
Asya Hunları 49
Augustus 32, 38-40, 43, 44
Avrupa 9, 13-15, 17-20, 23-33, 35-42, 44-85, 88-98, 101, 104-110, 112-114, 116-143, 145-147, 149-174, 176-179, 186-189, 191-193, 195, 197, 200, 202-221, 223, 224
Avrupa Ekonomik İşbirliği Teşkilatı 218
Avrupa Kömür ve Çelik Topluluğu 218
Avusturya 16, 145, 151, 152, 154, 155, 170, 173-176, 178, 187-191, 194, 196-198, 200, 201, 203-207, 209, 211-213
Avusturya-Macaristan 203, 204, 206, 207, 209, 211, 212
Aziz Paulus 42, 43

B

Bağdat 13, 77, 86, 87, 181
Balamir [Hun Devleti lideri] 50, 53
Bartolomeo Diaz 115
Bavyera 81, 82, 90, 203
Baybars [Memlük Sultanı] 107, 108
Beni Ahmer Emirliği 88
Benjamin Disraeli 128
Bologna 74, 75, 204
Bolşevik ihtilali 209
Bosna-Hersek 195, 206, 221
Brezilya 116, 118
Brunellesco 133
Budapeşte 75, 215
Burma 112, 120

Büyük Britanya 130, 154
Byzantion 46, 47

C

Cabo Blanco 114
Cambridge 75
Campo Formio 174
Cap Bon 37
Cava 112, 119
Cenova 76, 97
Cezzar Ahmed Paşa 184
Charlemagne[Şarlman] 81
Charles Martel 57, 81, 84
Charles [X] 188
Cibuti 130
Clemens [II]-papa 64
Coğrafî Keşifler 112-116, 128, 171
Constantinopolis [İstanbul] 46

Ç

Çanakkale 43, 99, 102
Çekoslovakya 209, 217
Çin 14, 49, 70, 122, 129, 164, 214

D

Danimarka 91, 92, 151, 152, 189, 209, 217
Diocletianus 44, 45
Donatello 133

E

Edward [III] 147
Edward [IV] 148
el-Müstansır 85
Emevi 20, 83-89
Emeviler 77, 84
Endülüs 20, 77, 83-89, 126, 161
Ereğli 96
Ermeni 150
Estonya 209, 213
Etats Généraux 170, 172
Etrüsk 34, 36

F

Farabi 76
Finlandiya 209
Floransa 66, 76, 133, 159
Franklar 45, 52, 79, 80, 81
Fransa 13, 15, 24, 37, 38, 63, 65, 67, 70, 98-100, 102, 109-112, 116-118, 120-123, 130, 141, 142, 145-148, 150-154, 157, 169-183, 185-190, 193, 195-198, 200, 202-207, 209, 211-213, 217, 218, 221
Frederich Barbarossa 102

G

Galya 37, 51, 54, 79, 92
Gazzali 74, 76
George Marshall 218
Gırnata 13, 86-89
Girit 16, 17, 43, 199-201
Glasgow 75
Gregorius [VII]-papa 65
Güller Savaşı 147

H

Habeşistan 123, 212
Haçlı Seferleri 72, 79, 93, 94, 96-108, 113
Henry Tudor 148
Henry [VI] 148
Henry [VII] 149
Hindistan 18, 20, 48, 70, 112, 115-117, 120, 121, 125, 126, 129, 130, 154, 171, 181, 182, 200
Hippokrates 31
Hişâm b. Abdülmelik 85

Hollanda 38, 112, 116, 117, 119, 122, 130, 142, 146, 152, 174, 178, 188, 213, 217
Horasan 73, 77
Hristiyanlık 15, 19, 28, 41, 42, 44, 47, 63, 65, 93, 95, 137, 140, 144, 150, 162, 223

I

Innocent [III]-papa 65

İ

İbn Davud Kindi 76
İbn Sina 76
İmâdüddin Zengi 98
İmmanuel Kant 159
İngiltere 13, 14, 18, 24, 59, 65, 70, 91, 102, 104, 109, 111, 116-118, 120, 121, 123, 125, 130, 142, 143, 146-149, 151, 154, 164-167, 169, 171, 174-176, 178-182, 187-190, 193, 196-198, 200-202, 204, 205, 207, 208, 210-212, 214
İskender [Makedon Kralı] 48, 49, 98, 180
İspanya 20, 24, 38, 46, 51, 52, 77, 83-85, 88-90, 92, 112, 114-116, 118, 120, 122, 123, 142, 145-147, 149, 151, 152, 154, 173-175, 188, 189, 212
İsveç 90, 92, 144, 151, 152, 175, 176
İşbiliye 13, 86
İtalya 13, 32, 34, 37, 40, 43, 51, 63, 64, 81, 82, 117, 118, 122, 123, 133, 134, 147, 174, 187, 188, 197, 203-207, 211, 212, 214, 217
İznik 95, 99, 105

J

James Watt 165
Jean Calvin 141
Jeanne d'Arc 110
John Locke 158
Joseph Stalin 212

K

Kahire 13, 70, 77, 104, 109, 182, 185, 214
Kalavun [Memlük Sultanı] 107-109
Kalvenizm 141
Kamboçya 130
Kamerun 122
Kanada 120, 121, 126, 154, 217
Kanarya Adaları 114
Karadağ 21, 194-198, 221
Karlmann 81
Karolenj 63, 79-84, 93
Karolin 119, 122
Kartaca savaşları 37, 38
Kâsiyûn Dağı 64
Kastilya 63, 87, 88, 114, 115, 145
Katalonya 63, 212
Kathar tarikatı 67
Katolik 16, 61, 65, 95, 101, 126, 137, 143, 150, 152, 157, 158, 188
Kavimler Göçü 49-52, 55, 57, 69, 89
Kelt 37
Kızıldeniz 122
Kleber [Fransız komutan] 185, 186
Klemens von Metternich 187
Kongo 121, 202
Konrad [Alman İmparatoru] 98, 99
Konstantin 44-47
Konya 43, 96, 103
Kopenhag 75
Kristof Kolomb 115
Kudüs 24, 42, 43, 65, 93, 95, 97, 99, 101, 103, 105
Kurtuba 13, 76, 77, 85-87, 89

L

Laos 130
Lehistan 191
Leonardo da Vinci 133
Letonya 209, 213
Lindisfarne [İngiltere'de bir ada] 91
Litvanya 142, 209, 213
Lizbon 75, 92
Lleida 75
Lombardlar 45, 81
Londra 76, 121, 159, 166, 218
Lord Cromer 18, 126
Louis [VII] 99
Louis [XIV] 170
Ludwig 82
Lutheran 141, 150
Lübnan 64, 97, 106, 127, 130, 180, 185, 210, 218

M

Maastricht Antlaşması 218
Macar 52, 82, 89, 90, 93, 143, 144, 146, 190, 215
Macarlar 90, 93, 143, 189
Machiavelli 133
Maderia 114
Makedonya 21, 27, 43, 221
Malezya 112, 116, 119, 122
Manchester 166, 168
Maria Theresa 170
Marie-Antoinette 170
Mariya 13
Marshall planı 218
Martin Luther 137, 140, 141
Marunî 106, 118, 128, 180, 185
Massava 123
Medici 133
Merovenj 79, 80
Mesud [I] 99
Mezopotamya 14, 28, 32, 48, 117, 164, 210
Mısır 14, 18, 28, 30, 47, 48, 49, 64, 73, 77, 85, 104, 114, 117, 121, 123, 125, 129, 164, 174, 178, 180-186, 198, 202, 218
Michelangelo 133, 136
Milletler Cemiyeti 216
Modena 75, 204
Monpellier 75
Montesquieu 17, 83, 171
Mora 27, 198, 199
Moskova 175, 176, 214, 218
Muvahhidler 88

N

Napoli 75, 134, 138, 147, 166, 204
Napolyon 173-177, 178, 180, 182-186
Nasır Muhammed bin Kalavun 107
Nasyonal Sosyalist Partisi 210
Nero 42
Nicholas [II]-Rus Çarı 208
Nicholas [V]-papa 134
Nicolaus Copernicus 135
Niğde 96
Norveç 90, 92, 93, 217

O

Ohio Nehri 154
Orta Doğu 28, 76, 106, 107, 109, 127, 211, 216
Ortodoks 16, 101, 150, 211
Osmanlı Devleti 15, 48, 69, 113, 123, 144, 178-183, 186, 190-198, 201, 209, 212
Osmanlı İmparatorluğu 207
Ostrogotlar 45, 50, 51, 54
Otuz Yıl Savaşları 149
Ovid [şair] 39
Oxford 75, 153

P

Padova 75
Paris 66, 73, 75, 76, 80, 92, 119, 120, 152, 154, 159, 166, 169, 170, 173, 176, 177, 181, 186, 189, 191, 193, 195, 197, 201, 213, 218
Parma 204
Pascal [II]-papa 106
patrici 35, 36
Pelatinus Tepesi 42
Pépin [Şisman] 80
Pers 13, 14, 29, 46, 48, 164
Philip [II] Makedon Kralı 48
Pius [II]-papa 134
Platon 31
plep 35, 36
Poitiers 80, 84
Polonya 18, 21, 99, 142, 188, 191, 209, 213, 217
Portekiz 18, 38, 46, 70, 85, 112, 114-116, 118-120, 131, 175, 188, 217
Porto Santo 114
Pön savaşları 37
Prag 75, 189
Protestan 126, 143, 150, 157
Prusya 124, 154, 155, 171, 173-177, 187, 189, 191, 197, 203
Psidia Antiokheia[Yalvaç] 43
Puvatya 80, 84

Q

Quebec 214

R

Rene Descartes 136
Ren Nehri 152
Roma İmparatorluğu 14, 19, 32, 35, 37, 40, 41, 44, 46, 47, 51, 57, 79, 81, 151, 164
Romanya 21, 194, 207, 214, 217
Rönesans 13, 18, 66, 79, 83, 111, 114, 132-135, 137, 140, 142, 149, 156, 157, 170, 171
Rusya 16, 18, 25, 117, 155, 160, 173-176, 179, 182, 186, 187, 190-195, 197-199, 203-212, 214, 217, 222

S

Saint-Andrews 75
Saint Paul 42
Saksonlar 45, 52
Saksonya 90, 141, 151, 154, 173, 203
Salamance 75
Sanayi Devrimi 164, 166-169, 171, 177, 189
San Francisco 214
Selahaddin Eyyubi 100, 101, 104
Selim [III] 186
Semerkant 48
Sevilla 13, 77, 87, 89
Seyyid Ali Efendi 181, 183
Sırbistan 21, 194, 195, 206, 221
Sicilya 37, 43, 101, 147, 181, 214
Silezya 155
Singapur 112, 119
Slav 50, 52, 89, 90, 93, 195
Sokrates 30, 31
Somali 130
Sulu Sultanlığı 122
Suriye 40, 47-49, 64, 73, 105, 107, 108, 130, 180, 184, 185, 210, 222
Süeb 52
Sykes-Picot Antlaşması 209

Ş

Şam 13, 64, 74, 77, 84, 100
Şâmiye Medresesi 74
Şövalye 60, 61

T

Tahran 214
Tarsus 43, 96
Titus 24, 34
Togo 122
Toledo 76, 87
Toscana 204
Toskana 34, 204
Toulouse 67, 75
Tuleytula 75, 86, 87
Tunus 13, 37, 38, 121, 129, 130
Türkistan 121
Türkiye 17, 20, 23, 24, 34, 49, 75, 84, 111, 134, 209, 210, 217
Türkiye Cumhuriyeti 209

U

Uldız 53
Uluborlu 96, 103
Urbanus 95-97, 101
Urfa 98

V

Valencia 75, 87
Vasco de Gama 115
Venedik 16, 24, 54, 76, 97, 104, 114, 174, 179, 204
Versailles 170, 172, 203
Versay Antlaşması 209
Vietnam 130
Viking 82, 89, 91-93
Viyana 16, 75, 144, 166, 169, 175, 187-190, 203, 204, 213
Vizigot 52
Vizigotlar 45, 50, 51, 83
Vladimir Lenin 208
Volga 25, 50
Voltaire 156, 159, 171

W

Washington 212, 214, 217, 218
Waterloo 177
Westphalia antlaşması 152
Wilhelm [II] 205
Winston Churchill 215
Wittenberg 140

Y

Yalta 214
Yalvaç 43, 96
Yediyıl Savaşları 171
Yeni Gine 119, 122
Yugoslavya 209, 215, 221
Yunanistan 21, 27, 29, 49, 199, 201, 211, 214, 217
Yusuf el-Circisi 106

Z

Zeytûne Camii 14
Zibib 37

EKLER

Fotoğraf 1: Orta Çağ Avrupa'sında kullanılan işkence aletleri (Belgrad)

Kaynak: Selim Hilmi Özkan, 2016.

Fotoğraf 2: Orta Çağ Avrupa'sında kullanılan işkence aletleri (Belgrad)

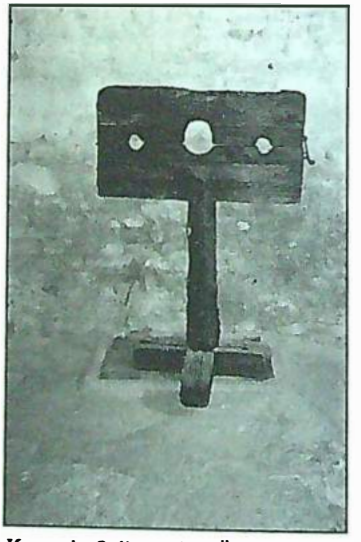
Kaynak: Selim Hilmi Özkan, 2016.

Fotoğraf 3: Orta Çağ Avrupa'sında kullanılan işkence aletler (Belgrad)

Kaynak: Selim Hilmi Özkan, 2016.

Fotoğraf 4: Orta Çağ Avrupa'sında kullanılan işkence aletleri (Belgrad)

Kaynak: Selim Hilmi Özkan, 2016.

Fotoğraf 5: Orta Çağ Avrupa'sında kullanılan işkence aletleri (Belgrad)

Kaynak: Selim Hilmi Özkan, 2016.

Fotoğraf 6: Orta Çağ Avrupa'sında kullanılan işkence aletleri (Belgrad)

Kaynak: Selim Hilmi Özkan, 2016.

Fotoğraf 7: Orta Çağ Avrupa'sında kullanılan işkence aletleri (Belgrad)

Kaynak: Selim Hilmi Özkan, 2016.

Fotoğraf 8: Avusturya-Macaristan veliaht prensesinin öldürüldüğü yer (Bosna Hersek)

Kaynak: Selim Hilmi Özkan, 2013.

Fotoğraf 9: Avusturya-Macaristan veliaht prensesinin öldürüldüğü yer (Bosna Hersek)

Kaynak: Selim Hilmi Özkan, 2013.

Fotoğraf 10: Roma Döneminden kalma su kemerleri (Tunus, Kartaca)

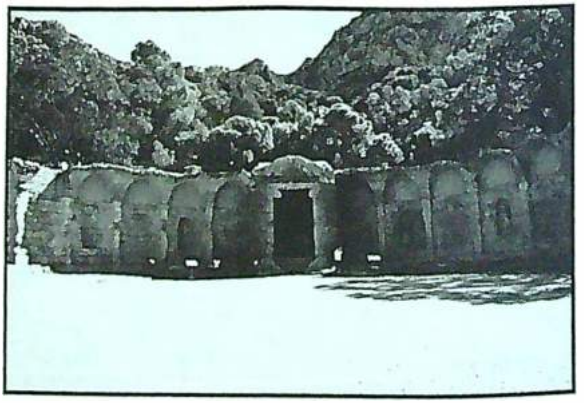
Kaynak: Selim Hilmi Özkan, 2019.

Fotoğraf 11: Roma Döneminden kalma su kemerleri (Tunus, Kartaca)

Kaynak: Selim Hilmi Özkan, 2019.

Fotoğraf 12: Roma Dönemi eserleri, (Tunus, Kartaca)

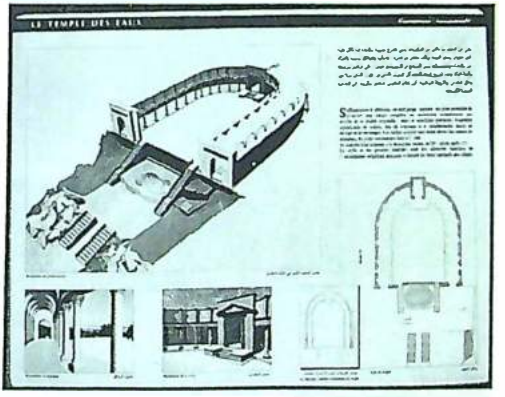
Kaynak: Selim Hilmi Özkan, 2019.

Fotoğraf 13: Roma Dönemi eserleri, (Tunus, Kartaca)

Kaynak: Selim Hilmi Özkan, 2019.

Fotoğraf 14: Roma Dönemi tapınakları krokisi, (Tunus, Kartaca)

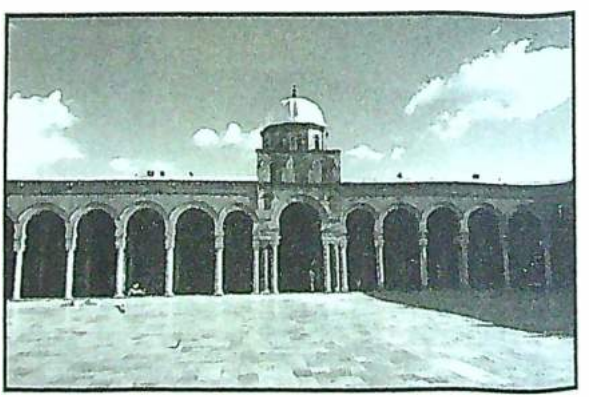
Kaynak: Selim Hilmi Özkan, 2019.

Fotoğraf 15: Roma Dönemi tapınakları (Tunus, Kartaca)

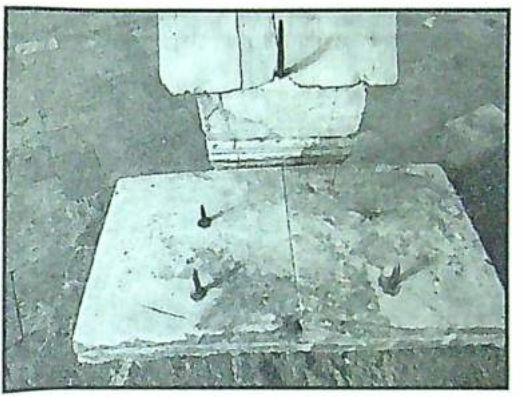
Kaynak: Selim Hilmi Özkan, 2019

Fotoğraf 16: Tunus Zeytûne Camii ve Medresesi

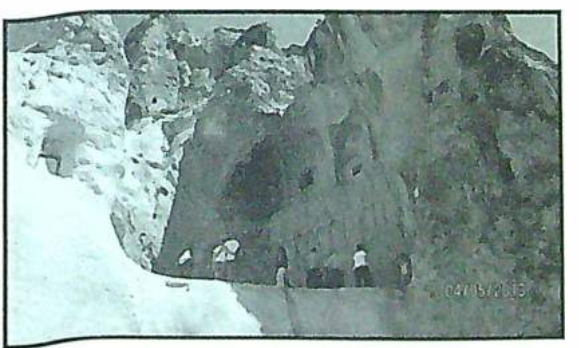
Kaynak: Selim Hilmi Özkan, 2019

Fotoğraf 17: Zeytûne Camii ve Medresesi avlusunda bulunan Güneş Saati

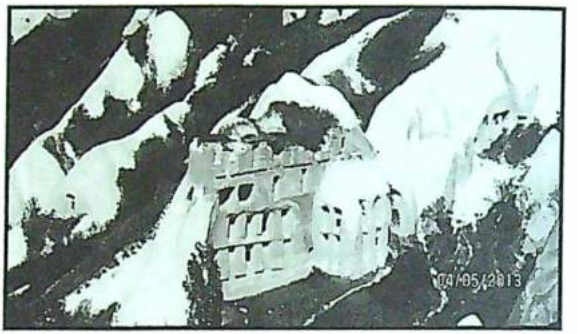
Kaynak: Selim Hilmi Özkan, 2019.

Fotoğraf 18: Roma Dönemi kiliseleri (Ürgüp, Göreme)

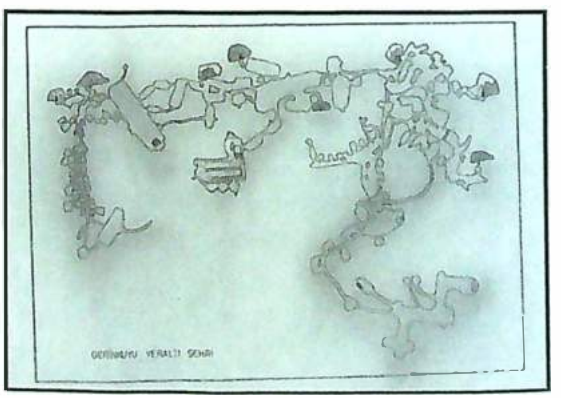
Kaynak: Selim Hilmi Özkan, 2013

Fotoğraf 19: Roma dönemi kiliseleri (Ürgüp, Göreme)

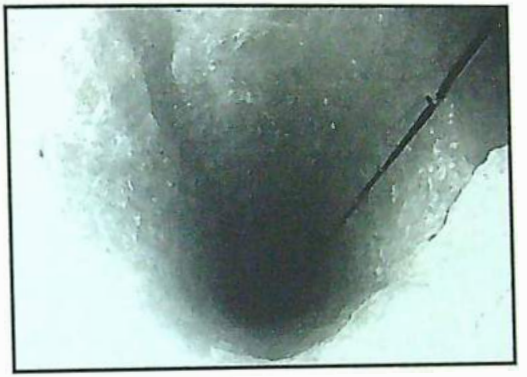
Kaynak: Selim Hilmi Özkan, 2013

Fotoğraf 20: Roma takibinden korunmak için yapılan Derinkuyu yeraltı şehri

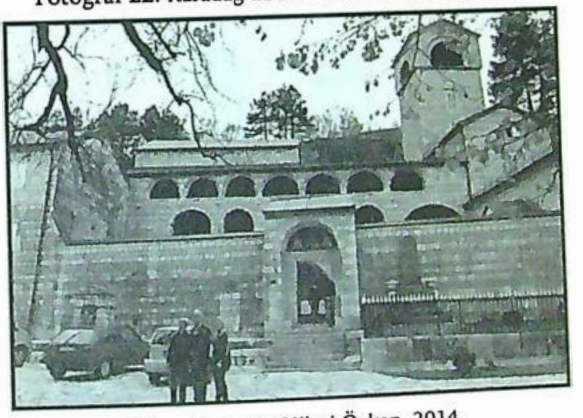
Kaynak: Selim Hilmi Özkan, 2008

Fotoğraf 21: Roma takibinden korunmak için yapılan Derinkuyu yeraltı şehrinin girişlerinden biri

Kaynak: Selim Hilmi Özkan, 2008

Fotoğraf 22: Karadağ'da Bir Manastır-1484 (Çetine)

Kaynak: Selim Hilmi Özkan, 2014

Fotoğraf 23: Karadağ'da bir kilise-1482 (Çetine)

Kaynak: Selim Hilmi Özkan, 2014

Fotoğraf 24: Saint Tryphon Kathedrali, 809 (Kotor)

Kaynak: Selim Hilmi Özkan, 2014

Fotoğraf 25: Orta Çağ'dan kalma bir yapı (Budva)

Kaynak: Selim Hilmi Özkan, 2014

Fotoğraf 26: Pile Gate (Dubrovnik)

Kaynak: Selim Hilmi Özkan, 2014

Fotoğraf 27: St. Michael Kilisesi, 1556 (Münih)

Kaynak: Selim Hilmi Özkan, 2015

Fotoğraf 28: New Town Hall 1867-1909 (Münih)

Kaynak: Selim Hilmi Özkan, 2015

KISA DÜNYA TARİHLERİ

AVRUPA TARİHİ

SELİM HİLMİ ÖZKAN

Avrupa'yı oluşturan milletlerin ve bugünkü devletlerin, tarihin çeşitli dönemlerinde bulundukları coğrafi konumlar ve hanedan ilişkilerinin karmaşıklığı sebebiyle, günümüzde elli ülkenin yer aldığı Avrupa kıtasının tarihini yazmak hem metot hem de içerik açısından oldukça zordur. Bu sebeple *Avrupa Tarihi* isimli bu eserde, Avrupa kıtasında var olan devlet ve kavimlerin ürettikleri ortak değerler üzerinden bir tarih yazımı tercih edilmiş, Avrupa kıtasının mekânsal ve tarihsel değişimi ile siyasal gelişmeler üzerinde durulmuştur.

Eser, tam bir siyasi tarih olmanın ötesinde, Avrupa zihniyetinin doğuşu ve ortak Avrupa kültürünün ortaya çıkması üzerine yoğunlaşmıştır. Ayrıca okuyucunun zihnini hanedanlar arası kavga ve siyasi çekişmeler ile yormak yerine, Avrupa uygarlığının oluşumuna zemin hazırlayan olaylar ve onların altında yatan nedenler özetlenmiştir. Olayların sonuçlarından yola çıkarak, bunların Avrupa toplumu üzerinde bıraktığı tesirler ve gerçekleşen değişimler ön planda tutulmuştur. Haliyle bu çalışma, yalnızca tarihçilerin değil tarihe ilgi duyan okuyucuların da istifade edeceği şekilde kaleme alınmıştır.

TARİH ARAŞTIRMALARI
9 786254 082061